

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041 - 4255

BELLE TEN

Cilt : XIV

Sa. 56

Ekim 1950

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 9 5

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa
Makaleler, Etüdler :	
AFETİNAN, Prof. Dr. : Kumandanlar madunlarından yüksek ve âlim olmaldırlar	507
Raporlar :	
ALKİM, U. BAHADIR : Üçüncü mevsim Karatepe çalışmaları : Kazı ve geziler	515
————— : Karatepe : Third campaign.	542
Bibliyografya :	
BAYUR, HİKMET : Sultan İletmiş'in adı hakkında	567
————— : Hârizmşah Alâü'd-dîn "Tekiş," in adı hakkında	589
ERZİ, ADNAN SADIK : Türkiye Kütüphanelerinden notlar ve vesf- kalar II.	595
Haberler :	
ALKİM, U. BAHADIR : Dördüncü mevsim Karatepe çalışmaları	649
————— : Karatepe : fourth campaign	655
BOSSERT : Prof. Dr. : H. Th. : Karataş'taki arkeolojik araştırmalar hakkında kısa ön-rapor	661
————— : Vorbericht über die archæologische Untersuchung von Karataş	664
————— : Orta Anadolu'da yapılan bir gezi hakkında kısa ön-rapor	667
————— : Vorbericht über eine wissenschaftliche Reise in Zentral- anatolien	672
ALKİM, U. BAHADIR : Beşinci mevsim Karatepe çalışmaları	677
————— : The fifth season's work at Karatepe	680
MANSEL, Prof. ARİF MÜFİD : 1950 Side kazısına dair kısa rapor	683
ALKİM, U. BAHADIR : Beynelmîlel XXII. Müsteşrikler Kongresi	687
————— : XXIIInd International Congress of Orientalists	690

LE V H A L A R

LV — LX — AFETİNAN
LXI — XCIV — U. B. ALKİM
XCV — CII — Y. H. BAYUR
CIII — CVI — A. S. ERZİ
CVII — U. B. ALKİM

BELLE TEN

ISSN 0041-4255

Birinci baskı : 1950

İkinci baskı : 1995

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

Cilt : XIV
Sayı: 53, 54, 55, 56

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ - A N K A R A

1995

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, Etüdler :

Sayfa

AFETİNAN, Prof. Dr. : Atatürk'ten hatıralar ve O'nun Anıt-Kabri için düşünceler	159
——— : Kumandanlar madunlarından yüksek ve âlim olmalıdırlar . .	507
AKARCA, AŞKIDİL : Antalya Müzesinde Varsak'tan gelme bir Kerç vazosu	31
AKDAĞ, Doç. Dr. MUSTAFA : Osmanlı imparatorluğunun kuruluş ve inkıfâf devrinde "Türkiye'nin iktisadî vaziyeti	319
——— : Fransızca özeti	412
BAYUR, HİKMET : Osmanlı, pâdişahı II. Süleyman'ın Gurkanlı pâdişahı I. Âlemgir (Evrengzib)'e mektubu	269
——— : Fransızca özeti	286
BOSSERT, HELMUTH Th. : Schrift und Sprache der Sideten . . .	1
——— (Türkçeye çeviren : U. Bahadır Alkım) : Eski Side halkının yazısı ve dili	15
LANDSBERGER, B. ve BALKAN KEMAL : Asur Kırallı İrişum'un Kültepe'de 1948 de bulunan kitabesi	171
——— : Die Inschrift des Assyrischen Königs Irişum, gefunden in Kültepe 1948	219
UZUNÇARŞILI, Prof. İ. H. : Vivana Büyük-elçisi Sadullah Paşa'nın intiharına dair	419

Raporlar :

ALKIM, U. BAHADIR : Üçüncü mevsim Karatepe çalışmaları : Kazı ve geziler	515
——— : Karatepe : Third campaign	542
KOŞAY, HÂMİT VE AKOK, MAHMUT : Amasya Mahmatlar köyü definesi	481
ŞENYÖREK, Dr. MUZAFFER SÜLEYMAN : Alaca - Höyük'te bulunan üç kafa tasına dair bir not	57
——— : A note on three Skulls from Alaca-Höyük	71
——— , ŞENYÖREK E. , GÜLTEKİN, H. , DÖNMEZ A. . Larisa civarında Höyücek'de yapılan sondaj	487
——— : The test Excavation Höyücek, in the vicinity of Larisa . . .	496

İÇİNDEKİLER

Notlar ve Vesikalar :

ÖZ, TAHSİN : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Fatih II. Sultan Mehmed'e ait belgeler	49
ERZİ, ADNAN SADIK : Türkiye Kütüphanelerinden notlar ve vesikalar I.	85
——— : Türkiye Kütüphanelerinden notlar ve vesikalar II.	595

Tercümeleler :

INOSTRANTSEV, K. (Türkçeye çeviren : Abdülkadir İnan) : Eski Türklerin inançları hakkında birkaç söz	45
LASZLO, F. (Türkçeye çeviren : Hasan Eren) : Dokuz Oğuzlar ve Gök Türkler	37

Bibliyografya :

AKARCA, AŞKIDİL : « Roma İmparatoru Hadrianus'un sikkeleri » ve « Ikonium sikkeleri » adlı yazılar hakkında	129
ATEŞ, AHMED : « Külliyyât-ı Dîvân-ı Mevlânâ Hâmidî » adlı eser hakkında	116
BAYUR, HİKMET : Sultan İletmiş'in adı hakkında	567
——— : Hârizmşah Alâü'd-dîn « Tekiş » in adı hakkında	589
ERZİ, ADNAN SADIK : « Ressam Nakşî. Hayatı ve eserleri » adlı eser hakkında	127
İZZET, HAKKI : « Osmanlılar devrinde Kütahya çinileri » adlı eser hakkında	107
MANSEL, ARİF MÜFİD : Fasti Archaeogici	289
——— : « K. Schefold, Orient, Hellas und Rom in der archäologischen Forschung seit 1939 » hakkında	290

Haberler :

1949 yılı Ekim, Kasım ve Aralık aylarında Türk Tarih Kurumu Kütüphanesine gelen kitaplar	131
Türk Tarih Kurumu Genel Kurulu'nun 1949 ve 1950 toplantıları	293
ALKIM, U. BAHADIR : Dördüneü mevsim Karatepe çalışmaları	649
——— : Karatepe: Fourth campaign	655
——— : Beşinci mevsim Karatepe çalışmaları	677
——— : The fifth season's work at Karatepe	680
——— : Beynelmîlel XXII. Müsteşrikler Kongresi	687
——— : XXIIInd International Congress of Orientalists	690
BOSSERT : Prof. Dr. H. Th. : Karataş'taki arkeolojik araştırmalar hakkında kısa ön-rapor	661
——— : Vorbericht über die archäologische Untersuchung von Karataş.	664
——— : Orta Anadolu'da yapılan bir gezi hakkında kısa ön-rapor	667
——— : Vorbericht über eine wissenschaftliche reise in Zentralanatolien.	672

İÇİNDEKİLER

MANSEL, Prof. AKİF MÜFİD: 1950 Side kazısına dair kısa rapor	683
Düzeltilme :	505

Levhalar :

I — V — H. Th. Bossert
VI — IX — A. Akarca
X — XIV — M. S. Şenyürek
XV — A. Erzi
XVI — XXVI — B. Landsberger ve K. Balkan
XXVII — XXX — H. Bayur
XXXI — XXXIV — İ. H. Uzunçarşılı
XXXV — XLII — H. Koşay, M. Akok
XLIII — LIV — M. S. Şenyürek
LV — LX — Afetinan
LXI — XCIV — U. B. Alkım
XCV — CII — Y. H. Bayur
CIII — CVI — A. Erzi
CVII — U. B. Alkım

BELLE TEN

Cilt : XIV

Ekim 1950

Sayı : 56

ATATÜRK'ü dinledim :

« KUMANDANLAR MADUNLARINDAN YÜKSEK
VE ÂLİM OLMALIDIRLAR »

PROF. DR. AFETİNAN

Atatürk geçmişini anlatırken, onların bütün teferruatını gayet iyi hatırlar ve âdeta o günlerini tekrar yaşamış gibi bu sahneleri canlandırır.

Aynı zamanda, kendisinin geçmiş günlerinde cereyan etmiş olaylarından bir netice çıkararak, gençliğe bir ders vermek isterdi.

Bu makalede başlık olarak aldığım Atatürk'ün cümlesi, işte böyle bir anlatmadan sonra verdiği hükümdür.

* *

Osmanlı imparatorluğunda 1908 Hürriyet inkılâbı olmuştur.

Mustafa Kemal, Makedonyadadır, yıl 1909 yazıdır. O, Selânikteki büyük kumandanlık erkân-ı harbiyesi (kurmayı)'nde kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesinde bir subaydır.

Osmanlı ordusu hizmetinde bulunan Almanyalı Mareşal Von der Goltz, Makedonya'daki Türk ordusuna garnizon tatbikatı yaptırmak üzere, Selânik'e gelecektir.

Büyük kumandanlık erkân-ı harbiyesinde, talim ve terbiye masası şefi olan Mustafa Kemal, Mareşal Von der Goltz gelmeden evvel, Selânik civarında tatbikini muvafık gördüğü bir meseleyi hazırlamakla meşguldür.

Mustafa Kemal, Kumandan Hadi ve Erkân-ı harbiye reisi Ali Rıza Paşaları bundan haberdar etmek istiyor. Paşalar, Kolağası Mustafa Kemal'in bu cür'etini hayretle karşılıyorlar, onu adeta tahtiye ediyorlar :

— Canım diyorlar, buraya gelecek olan Goltz, bizden ders almak için değil, bize ders vermek için geliyor.

Mustafa Kemal bu serzenişe şu cevabı veriyor :

— Büyük âlim, filozof "Millet-i müsellaha," müellifi olan Goltz'tan istifade etmek, üzerinde durulacak mühim bir noktadır. Ancak Türk erkân-ı harbiye ve kumanda heyetlerinin, kendi vatanlarını nasıl müdafaa etmek lâzım geleceğini gösterebilmeleri elbette ondan daha çok mühimdir. Bir de, buraya yorgun gelecek olan Mareşal'a, fazla külfet yükletmemek de münasip olur kanaatindeyim.

Mustafa Kemal'e serzenişler devam etmektedir. Onun hareketini doğru bulmayanlar henüz kanaatlerini değiştirmemişlerdir. Bunun üzerine Mustafa Kemal daha ileri giderek :

— Efendim diyor, benim hazırlıyacağım meseleyi Mareşal'a göstermek ayıp değildir ; bunun aksi ayıptır. Benim eserim Mareşal'in fikrine uygun düşmez veyahut Mareşal benim eserime alâka göstermezse, kendi istediğini tatbik ettirmek onun elindedir. Fakat bütün Makedonya'ya şamil, büyük bir Türk ordusu kumanda ve erkân-ı harbiye hey'etinin hiç bir şeyi düşünmez ve hiç bir müdafaa tertibatı alamaz insanlardan teşekkül ettiği zehabını onda uyandırırız, işte asıl Türklüğe ve Türk askerliğine yakıştırmayacak hareket bu olur.

Mareşal Goltz Selânik'e gelmiştir ve Splantit-Palas'tadır. O günün gecesinde Mustafa Kemal, bu otele ve Mareşal'in nezdine gitmek üzere, bir davet alıyor. Mustafa Kemal'i otel koridorunda karşılayan Erkân-ı harbiye reisinin yüzünde müjdeleyici bir beşaret vardır. Mareşal'in bulunduğu salona giderken, Erkân-ı harbiye reisi bu müjdeyi Mustafa Kemal'e bildiriyor : Kendisinin plânını Mareşal çok beğenmiştir, ancak bazı izahat almaya lüzum gördüğünden plân sahibini davet etmiştir.

Mustafa Kemal : "Merak etmeyiniz, icap eden izahatı veririm., sözü ile muhatabını tatmin ederken, holde Mareşalle karşı karşıya geliyor. Salona giriyorlar. Masa üstünde bir büyük harita durmaktadır. Kumandan ve Erkân-ı harbiye reisi ayakta dinliyorlar. Yal-

nız Mareşal ile Mustafa Kemal konuşmağa başlıyorlar. Münakaşa ediliyor ve karar veriliyor : Mustafa Kemal'in plâni tatbik edilecektir.

Ertesi gün, Vardar nehri havzasında tatbikat başlıyor, karşılıklı kuvvetler harekete geçiyorlar : Bir muharebe tatbikatı yapılmaktadır. Muharebenin cereyanı esnasında Mareşal Goltz, Mustafa Kemal'i aratıyor. Yanında bulunmasını emrediyor ve : " Bana yardım ediniz „ diyor. Mareşalin hakkı vardır : Çünkü kendisi araziye yabancıdır, o havaliyi Mustafa Kemal kadar tetkik etmek fırsatını bulamamıştır ; bir de bu meseleyi tertip eden kendisi değil, bizzat Mustafa Kemal'dir.

Manevra bittikten sonra tenkit yapılacaktır; bunu yapan bizzat Mareşal olmuştur. Bu tenkitten bütün kumanda ve erkân-ı harbiye heyeti, memnun ve müstefid olmuştur. M. Kemal'in kanaatine göre, Almanyalı Mareşal'in tenkidi, herkeste şu intibai bırakmıştı :

— " Kumandanlar madunlarından yüksek ve âlim olmalıdırlar.,

* * *

Şimdi bu meseleyi ve neticesini tahlil edelim. Mustafa Kemal, Selânik garnizon tatbiklerine esas olacak meselenin, Makedonya kumanda ve " Erkân-ı harbiye „ hey'eti tarafından hazırlanmasında neden ısrar etmişti?

Atatürk, bana bu hatırasını anlattıktan sonra şu tavsiyede bulunmuştu : " Bu yazıyı neşretmek istersen, benim o zaman çıkar-dığım bir tercüme kitabımdaki yazıları okursun „ demişlerdi.

İşte bunu anlamak için 10 Şubat 1324 (1909)'de Selânikte intişar eden, küçük bir broşürün Önsözünü gözden geçirmek kâfi gelecektir.

Bu kitap, Berlin Darülfünun-ı askerîsi kadim müdürlerinden General Litzman'ın yazmış olduğu ve Erkân-ı harbiye kolağası M. Kemal tarafından " Takımın muharebe talimi „ adıyla Türkçeye çevrilmiş ve Selânikte (1324 = 1909)'da neşredilmiş bir broşürdür. Altmış dört sahifelik bu kitabın, burada bizi ilgilendiren ciheti, bilhassa mütercim tarafından ilâve edilmiş önsözdür.

Yedi sayfa tutan bu yazılarda, geleceğin büyük Türk kumandanının ileri görüşleri sezilmektedir. Aynı zamanda Mustafa Kemal, bu yazısında âmir olan kumandanların doğrudan doğruya madun-

larına yol göstermesini istemiş ve bu yol göstericiliğin Türk âmir ve kumandanından başkalarına bırakılmamasını yerinde bulmuştur. Ancak cihanın son askerî terakkilerinden haberdar olmanın lüzumuna da işaret ederek, ecnebi eserlerden istifadeye muhtâç olduğumuzu da kabul etmiştir. Meselâ kitabın 5'inci sayfasında da, aynen şöyle yazmaktadır :

“ Demek istiyorum ki, ordu ve fırka erkân-ı harbiyesinin — ki ilk vazife-i vicdaniyeleri zabitan ve efradın harbe hazırlıklarının daimî nıgehbanı ve her hususta onların pişvası olmaktır — bizzat delâlette bulunmak suretiyle müstefid edebilecekleri kıtaat akalliyette kalır ve binaenaleyh kendileri vazifelerini ifa edemezler veyahut netice-i muvaffakiyete pek geç varırlar. Bu sebeple bilvasıta dahi tevsî-i gayrete lüzum görürler. Bu hususta en iyi vasıta talimlerin, harp nokta-i nazarından suret ve muvaffakiyet-i icrâiyesini tasvir eder âsârdan istifade etmektir..”

Diğer taraftan M. Kemal bu yazılarının başında gayet önemli bir meseleye temas ediyor ve aynen şöyle söylüyor :

“ Bir ordunun, senelerce sây ve tatbik sayesinde ahkâmına vukuf hasıl ettiği talimnâmesinin tebdili hey'et-i umumiyye-i askeriyeyi şaşkırtır. Bâhusus yeni kabul edilen talimnâme, kendi talimnamelerinin tedricen kendi taraflarından islah edilmiş bir sureti olmazsa bu şaşkınlık büsbütün zulmet ve mübhemiyet içinde olur. Çünkü hayat-ı umumiyye-i askeriyede yeni açılan bu safha; dahil olanların kendi mesai ve tekemmülât-ı tedriciyyelerinin ma'kes-i tecelliyatı değildir; orada herkesin hatvesi mütereddit, nazarı mütehayyir, fikri müşevveştir.

İşte bugün Osmanlı ordusu hey'et-i askeriyesi bu haldedir. Lâkin, ne çare ki bu şaşkınlıktan bugün ihtiraz etmek istersek yarın derecesi büyüyeceği için ihtiraz imkânı azalacak veyahut bir meydan-i muharebenin ateşli seması altında, esbab-ı izalesi mevcudiyetimize tesir-i elim icra edebilecek azim bir şaşkınlıkla nihayet bulacaktır..”

Atatürk'ün bu yazılarında da, açık bir müşahede hıvvetine dayanan tahliller ve acı hakikatı olduğu gibi ifade kudreti vardır. İşte, bu gibi fikrî hazırlıklar, kendisine ilerisi için esaslı dayanak noktaları olmuştur. Bu bakımdan yedi sayfalık Önsözü aynen okuyucularıma sunuyorum.

GENERAL LİTZMAN
Berlin Darülfünun-ı Askerisi Kadim Müdürlerinden

Takımın
Muharebe Talimi

1 adet haritası

[Tercüme eden]

Erkân-ı Harbiye Kolağası
M. KEMAL

Sahip ve Naşiri Selânik Kütüphanesi sahipleri
Vâsıf Cevdet ve Nâfiz

10 — Şubat — 1324

Selânik'te Örtülü Çarşıda Asır Matbaası

« Dağınık nizamda kumanda ve idare-i
ateş cüz'-i tamı kaideten takımdır. »
(Yeni Talimnâme — 166)

Bir ordunun, senelerce sây ve tatbik sayesinde ahkâmına vukuf hasıl ettiği talimnâmesinin tebdili hey'et-i umumiyye-i askeriyeyi şaşırtır. Bâhusus yeni kabul edilen talimatnâme, kendi talimatnâmelerinin tedricen kendi taraflarından islah edilmiş bir sureti olmazsa bu şaşkınlık büsbütün zulmet ve müphemiyet içinde olur. Çünkü hayat-ı umumiyye-i askeriyede yeni açılan bu safha; dahil olanların kendi mesai ve tekemmülât-ı tedriciyyelerinin ma'kes-i tecelliyâtı değildir; orada herkesin hatvesi müteredit, nazarı mütehayyir, fikri müşevveştir.

İşte bugün Osmanlı ordusu hey'et-i askeriyesi bu haldedir. Lâkin, ne çare ki bu şaşkınlıktan bugün ihtiraz etmek istersek yarın derecesi büyüyeceği için ihtiraz imkânı azalacak veyahut bir meydan-ı muharebenin ateşli seması altında, esbab-ı izalesi mevcudiyetimize tesir-i elim icra edebilecek azim bir şaşkınlıkla nihayet bulacaktır. Çünkü elimizdeki talimnâme terakkiyat-ı zamanıyyeyi takip edebilecek mahiyeti haiz değildir. Onun hâytd e ve fersude yapraklarını koparıp atmak, yerine, bize, zaman-ı hâzır harbinin talep eylediği evsaf ve şeraiti bahş edecek yeni bir kitab-ı mübîn komak mecburîdir.

Nitekim, hayat-ı askeriyemizde ilk hatve-i terakki bu lüzum ve mecburiyete inkiyad etmek olmuştur.

Kabul ettiğimiz talimatnâme mazmunu o kadar şümüllü ve mütealîdir ki onu bihakkın ihataya, ahkâm-ı mundericesinin tatbikat-ı mütemadiye ve mütevaliyesiyle perverde olmuş bulunan Alman ordusunun bile seviyye-i terekkiyatı henüz tamamiyle yetişmemiştir. O halde, bizim gibi rehber-i hayat ve san'atı olan talimnâmeyi elinde yıpratmak değil, evrak-ı battaliye arasında küfletmekle me'luf olmuş bir hey'etin ne derece bîdar ve sây-u gayret ve himmet-i mütemadiyede bî-emsâl olması lâzım geleceği düşünölmek icabeder.

Yeni talimnâmemizin, kıtaat tarafından tatbik-i ahkâmına başlanmadan evvel; bu güne kadar bizi, talimgâhlara paslı zincirlerle bağlayan sakim âdetleri — ki kıtaati talimgâhın tesviyesiyle yormaktan ve zabitanı âtil bırakmaktan ve efkâr-ı umumiyyeyi [mukteziyyat-ı harbiyyeye tevafuk etmeyen vesaitle talimlerin

kusursuz ve pürüzsüz cereyanını taht-ı temine almak meyl ve arzusuna (Talimnâme-204)] sevketmekten başka hiç bir netice hasil etmemiştir — eski talimnâmemizle bir mezara gömmek lâzımdır. Bu muvaffakiyetin temin-i tecellisi pek o kadar kolay değildir; çünkü bir kıta'yı talimgâhtan arazi meydanına atmak kadar kolay bir şey olmamakla beraber, orada da bi-faide yorulmaktan onu halâs edebilmek iktiza eder.

Biz, bu hususta, mümkün olan hüsni delâlet ve müşareketi de pek mübhem ve gayr-i kâfi görüyoruz. Zira, delâlet her kıta'nın kendi âmiri tarafından vuku bulmak imkânından bafı ve ancak mahdut kimselere müftekar bulunursa korkarım ki dalâlet olur. Çünkü, meselâ Serez'da bir delil-i münevvere malik olanlar mazhar-ı hidayet olabilirlerse de, Seniçe'dekilerin dalâlette kalacaklarına hiç şüphe edilemez.

Demek istiyorum, ki ordu ve fırka erkân-ı harbiyelerinin—ki ilk vazife-i vicdaniyyeleri zabitan ve efradın harbe hazırlıklarının daimî nıgehbanı ve her hususta onların pişvası olmaktır—bizzat delâlette bulunmak suretiyle müstefid edebilecekleri kıtaat ekalliyette kalır ve binaenaleyh kendileri vazifelerini ifa edemezler veyahut netice-i muvaffakiyete pek geç varırlar. Bu sebeple bilvasıta dahi tevst-i gayrete lüzum görürler. Bu hususta en iyi vasıta talimlerin harp nokta-i nazarından suret ve muvaffakiyet-i icrâiyesini tasvir eder âsârdan istifade etmektir.

Vâkıa gayretperver arkadaşlarımız bunda da kusur etmiyorlar; lâkin, bugün dest-i tevkirde dolaşan bu yoldaki âsârın çoğu—bana öyle geliyor ki—bিরer usul ve kavaid-i harbiyye mecmuası veya muhtırası veya en büyüğü, tefsiridir. Bunlara da ihtiyacımız derkâr ise de, nerden başlamak lâzım geleceğinde mütereddit duran, bize, bir mebd'e' ve bilhassa muharebe talimlerinde ilk dersi gösterecek bir esere ihtiyacımız ondan daha ziyade bariz ve kat'idir.

İşte; Berlin Darülfünun-ı askerîsi kadim müdürlerinden General Litzman'ın "Seferber mevcudunda takım, bölük ve taburun muharebe talimleri," namındaki eserinin en son Alman talimnâmesine göre — ki bizim de kabul ettiğimiz talimnâme odur — tadil ve islah edilmiş dördüncü tab'ı bize o mebd'e'i gösteriyor, ilk dersi veriyor:

“Dağınık nizamda kumanda ve idare-i ateş cüz-i tamı kaide-ten takımdır,, (Talimnâme — 166).

Filhakika eser-i mezkûr mündericatının bu maksadın teminine pek ziyade medar olabileceğini gördüm. Ve bu eserin behemehal bizim lisanımıza nakl olunması lüzumuna hüküm verdim ve fakat bunu benden evvel görmüş, okumuşların mevcudiyetini ve bunların dahî tabiaten benim gibi bir hükümde bulunmuş olduklarını kabul ederek, emel-i müştereke vusul için sarfolunan kuvvetlerin israfından ise diğer cihete sarfına karar verdim. Fakat zannettiğim henüz olmadı; yalnız, ben bir az gecikmiş oldum.

Bu teehhürü tazmin için kitabın tekmil mündericatının hitam-ı tercümesine intizardan sarf-ı nazar ederek her meselenin bir kitapçık halinde çıkmasını münasip gördüm. Zaten eser, tertibi cihetiyle buna pek müsaittir.

Bu isticale bâis olan diğer sebep de ordunun, takip etmekte olduğu edvar-ı talimiye programıdır. Çünkü tabur talimine geçildiği zaman takımın esaslı bir surette talim ve terbiyesine medar olan birinci misal lâyük olduğu ehemmiyetle mütalea edilmeyebilir.

Eserde ilk harfleriyle gösterilen zabitan isimleri yerine, bizim isimlerimizi koyduğum gibi ait olduğu harita—hakikî bir araziye gösterdiği halde — ondaki isimleri de, bir ihtar-ı vâkıfane üzerine bizim isimlerimizle tebdil ettim.

Filhakika böyle oluşu bizim için, mes'elenin mütalea ve takibini teshil eder, şüphesiz ki müellifinin de maksadına mugayir düşmez. Satırlar içinde parantez arasına alınan rakkamlar Almanya piyade talimnâmesi tercümesinin maddelerini gösterir.

Müellifin, eserin dördüncü tab'ı hakkındaki mütaleasiyle bütün muhteviyatına şamil olan mukaddimesinde müftekâr olduğumuz fikir ve mütaleaların mevcut bulunması itibariyle onları da olduğu gibi bu ilk misalin baş tarafında bulundurdum.

Silâh arkadaşlarımın hüsnü niyetinden emin olduğum için bu kitaba ait, her nevi cüstucûya elbette sarf-ı zaman etmezler zannındayım. Çünkü bilirler ki bu nevi işgalât-ı hastseye masruf olacak zaman, bunun gibi bir çok meselelerin, ordumuza neşrine vakfetmekle daha pek çok kıymeti olur.

1947 A 350

جنرال لیتمان

برلین دارالفنون عسکری قديم مدير لرندن

طائفه
معارف تعليمی

۱ عدد خريطه می

ترجمه :

ارکان حریبه قول آغاسی

م. کمال

صاحب وناشری سلانیک کتبخانه می صاحبجری

واصف جوذب و نافذ

۱۰ - شباط - ۱۳۲۴

سلانیکده اورتولی چارشوده عصر مطبعه می

« طاغنیق نظامده فوماتدا و اداره
آتش جزؤ تامی قاعدة طاقدرد »
[یکی تعلیمنامه — ۱۶۶]

بر اردونك ، سه لجه سی و تطیق سایه سنده احكامنه
وقوف حاصل ایندیکی تعلیمنامه سنك تبدیل هیئت عمومی
عسکره بی شاشیرتیر . باخصوص یکی قبول ابدیلن تعلیمنامه ،
کندی تعلیمنامه لرینك تدریجاً کندی طرفلرندن اصلاح ایدلش
بر صورتی اولمزه یوشاشقنلق بستیون ظلمت و مهیمیت ایچنده
اولور . چونکه حیات عمومی عسکره ده یکی آچیلان بوصفحه ،
داخل اولانلرک کندی مساعی و تکملات تدریجیه لرینك
مکس تجلیاتی دکلدرد ، اوراده هر کسک خطوه سی متردد ،
نظری متحیر ، فکری مشوشدر .

ایشه بوکون عثمانلی اردوسی هیئت عسکره سی بو حاله دره .
لکن ، نه چاره که یوشاشقنلقدن بوکون احتراز ایتمک ایسترسه ک
پارین درجه سی بیوه جکی ایچون احتراز امکانی آزاله حق
ویا خود بر میدان محاربه نك آتشی سهاسی آلتده ، اسباب
ازاله سی موجودیتمه تأثیر الیم اجرا ایده بیله جک عظیم بر
شاشیقنلقه نهایت بوله جقدر . چونکه المزده کی تعلیمنامه
ترقیات زمانیه بی تمقیب ایده بیله جک ماهیتی حائر دکلدرد .
اونك خاییده و فرسوده بیر اقلرینی قوپاروب آتمق ، برینه
بزه ، زمان حاضر حربینك طلب ایلدیکی اوصاف و شرطلی
بخش ایده جک یکی بر کتاب مین قومق مجبور بیدر .

- ۴ -

تکیم ، حیات عسکریه مزده ایلک خطوة ترقی بو لزوم
 و جهوریتہ اقیاد ایتک اولمدر .
 قبول ایتدیگمز تعلیمنامه مضمونی اوقدر شمولی و متنا-
 لیدرکه اونی بحق احاطه به ، احکام مندرجه سنک تطبیقات مہادیہ
 و متوالیہ سیلہ پرورده اولمش بولان المان اردوسنک بیلہ سویہ
 ترقیاتی ہنوز تمامیلہ ینشمہ مشدر . او حالده ، بزم کبی رہبر
 حیات و صنعتی اولان تعلیمنامہ بی التده بیبر اتمق دکل اوراق
 بظالیہ آردسندہ کوفلمکله مألوف اولمش بر ہیئتک نہ درجه
 بیدار و سعی و غیرت و ہمت مہادیہ بی امثال اولسی لازم
 کلہ جکی دوشونولمک ایجاب ایدر .
 یکی تعلیمنامہ مزک ، قطعات اطرفدن تطبیق احکامہ
 باشلانمہ دن اول ، بو کونہ قدر بزی ، تعلیمکاهلرہ باصلی
 و نجیرلرہ باغلابان سقیم عادتلری - کہ قطعاتی تعلیمکاهک
 تسویہ سیلہ یورمقندن وضابطاتی طائل بر اتمقندن وافکار عمومیہ بی
 [مقتضیات حربیہ بہ توافق ایتمین وسائلہ تعلیملرک قصورسز
 و پرورسز جریاتی تحت تأمینہ آلمق میل و آرزو-ست
 (تعلیمنامہ - ۲۵۴)] سوق ایتکدن بشقہ ہیچ بر نتیجہ
 حاصل ایتہ مشدر - اسکی تعلیمنامہ مزله بر مزارہ کومک
 لازمدر . بو موفقیتک تأمین تجلیسی بک اوقدر قولای دکلدر ،
 چونکہ بر قطعہ بی تعلیمکاهدن اراضی میدانہ آتمق قدر قولای
 بر شی اولہ مقلہ برابر ، اورادہدہ بی قائمہ پرورولمقندن اونی
 خلاص ایدہ بیلمک اقتضا ایدر .

— • —

بز، بوخصوصده، ممکن اولان حسن دلالت و مشارکتی ده
 يك مبهم و غیر کافی کورویوروز. زیرا، دلالت هر قطعه نك
 گندی امری طرفدن وقوع بولمق امکانندن بید و آنجق
 محدود کیمسه لره مفتقر بولنورسه قورقارم که ضلالت اولور.
 چونکه، مثلا سیروزده بر دلیل منوره مالک اولانلر مظهر
 هدایت اوله بیلیرلر سده، نتیجه ده کیلرک ضلالتده قاله جقلرینه
 هیچ شبه ایدله من.

دیمک ایستورم، که اردو و فرقه ارکان حربیه لرینک
 — که ایلك وظیفه وجدانیلری ضابطان و افرادک حربیه
 حاضر لقلرینک دائمی نکهبانی و هر خصوصده آنلرک پیشواسی
 اولمقدر — بالذات دلالتده بولنق صورتیه مستفید ایدیه بیله.
 جکلری قطعات اقایته قالدیر و بناء علیه کندیلری وظیفه لرینی
 ایضا ایدیه منزل و یا خود نتیجه موفقیته يك کج و اذیرلر. بوسیله
 بالواسطه دخی توسیع غیرته لزوم کورورلر. بو خصوصده اک
 ای واسطه تعلیملرک حرب نقطه نظرندن صورت و موفقیت
 اجراییه سنی تصویر ایدر آناردن استفاده ایتمکدر.

واقعا غیر تبرور ارقداشلر من بونده ده قصور ایتمیورلر؛ لکن،
 بو کون دست توقیرده دولاشان بو بولده کی آنارک جوخی
 — یکا اولیه کلپور که — بر اصول و قواعد حربیه مجموعیه سی
 و یا مخطره سی و یا، اک بیوکی، تفسیریدر. بونلر ده ده احتیاج جز
 دوکار ایسه ده، زدن باشلامق لازم کله جکنده متردد دوران،
 زده، بر مبدأ و بالخاصه محاربه تعلیملرنده ایلك درسی کوستره جک

- ٦ -

بر آره احتیاجز اوندن دها زیاده بارز و قلمیدر .
 ایسته ، برلین دارالفنون عسکری قدیم مدیر لرندن
 جنرال لیثمانک (سفر ر موجودنده طاقم ، بلوک و طاورک
 محاربه تملیلری) نامنده کی آریسک اش صوک المان تعلیمنامه منه
 کوره - که زنده قبول ابتدیکمز تعلیمنامه اودر - تعدیل
 و اصلاح ایدلش دردخی طبیی بزه او مبدای کوستریور ،
 ایلك درسی و بریور :

و طاغیبق نظامده قوماندا و اداره آتش جزو نامی قاعده

طالعذر ، [تعلیمنامه - ۱۶۶]

فی الحقیقه آر مذکور مندرجاتک بو مقصدک تأمینه بک
 زیاده مدار اوله بیله جکفی کوردم . و بو اترک همه حال بزم
 لسانزه نقل اولنمی لزومه حکم ویردم و فقط بونی بدن
 اول کورمش ، او قومش لک موحودینی و بونلرک دخی طبیی
 نیم کی بر حکمده بولنش اولدق لری قبول ایدرک . امل
 مشترک وصول ایچون صرف اولتان قوتلرک اسراقندن ایسه
 دیگر جهته صرفه فرار ویردم . فقط ظن ابتدیکم هنوز
 اولدی ، بالکتر ، بن بر آرز کیکمش اولدم .

بو تأخری تضمین ایچون کتابک تکمیل مندرجاتک حتام
 ترجمه منه استظاردن صرف نظر ایدرک هر مسئله نک بر کتابیجق
 حائده جیقمنی مناسب کوردم . ذاتاً آر، ترتیبی جهته بوکا
 بک مساعددر .

بو استعجاله باعث اولان دیگر سببده اردونک، تعصبه

- ۷ -

اینگونه اولدینی ادوار تعلیمه پروغرامیدر . چونکه طابور
تعلیمه یکدیگی زمان طاقک اساسی بر صورتده تعلیم و تربیه سینه
مدار اولان برنجی مثال لایق اولدینی اهمیتله مطائمه ایدلیه بیلیر .
اژده ایلک حرفلریله کوستریلن ضابطان اسملری برینه
بزم اسمدی بزمی قویدینم کی طائد اولدینی خرطه — حقیقی
بر اراضی کی کوستردیکی حالدده — اوندی کی اسملری ده ، براخطار
واقفانه اوزرینه بزم اسملر مزله تبدیل ایتدم .

فی الحقیقه بویله اولیشی بزم ایچون ، مسئله نك مطالعه و تمقیق
تسهیل ایدر شبهه سزکه مؤلفنکده مقصدینه مفایر دوشمز .
سطرلر ایچنده بارانتیز آراشه آلتان رقلر المانیا پیاده تعلیمت
مهمی ترجمه نك ماده نری کی کوسترد .

مؤلفنک ، اثرک دردنجی طبی حقدده کی مطالعه سیله بتون
محتویاتنه شامل اولان مقدمه ، سنده مفقرا اولدینمز فکر و مطالعه لرله
موجود بولنسی اعتباریله آلری ده اولدینی کی بو ایلک مثالک
باش طرفده بولدردم .

سلاح آرقداش لر نك ، حسن نیتدن امین اولدینم ایچون ،
بو کتبه طائد ، هر نوع نواقصی جستجو به البته صرف زمان
ایجزلر ظنده ایم . چونکه بیلیرلرکه بو نوع اشتغالات حسبیه
مصروف اوله جق زمان ، بونک کی بر جوق مسئله لرک ، اردو مزه
تسرینه وقف ایدنکله ده ایلک جوق قیمتل اولور .

ارکان حریه قول آلام

ملاطیه : ۱۰ ل شباط ۲۲۱

م . کمال

RAPORLAR:

ÜÇÜNCÜ MEVSİM KARATEPE ÇALIŞMALARI: KAZI VE GEZİLER *

U. BAHADIR ALKIM (İstanbul)

Gerek yazıt ve gerek skulptür buluntularıyla yakın doğunun filoloji ve arkeoloji tarihinde mühim bir mevki kazanmış bulunan Karatepe kazısına¹ bu yıl da devam edildi². Türk Tarih Kurumu, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin müşterek ve değerli malî yardımlarıyla desteklenen ve 17 Eylül'den 15 Kasım 1948'e kadar süren bu üçüncü mevsim çalışmaları Prof. Dr. H. Th. Bossert, Doçent Dr. U. Bahadır Alkım, Asistan Dr. Nihal Ongunsu, Asistan Mustafa Kalaç, Yüksek Mimar Arkeolog Lütfi Özin, Mühendis Mimar İbrahim Süzen'den mürekkep bir kurul tarafından geliştirildi. Çalışmalarımızı sağlayan bu üç ilim müessesemize derin teşekkürlerimizi

* IV. Türk Tarih Kongresinde (10-14 Kasım 1948, Ankara) okunan tebliğ. Yayımlı gecikmiş olan bu tebliğin metni tâdil edilmemiştir. Esasen bu arada ilk üç mevsimin kazı ön-raporu yayımlanmış bulunmaktadır, krş. H. Th. Bossert-U. B. Alkım - H. Çambel ve bşk. : Karatepe Kazıları, Birinci ön-rapor, Ankara 1950 (Türk Tarih Kurumu yayınlarından, V. seri No. 9). Bu vesile ile, dördüncü ve beşinci kazı mevsimlerinin vermiş olduğu neticelerin, tebliğimizin bazı hükümlerini değiştirecek mahiyette olduğunu işaret etmek isteriz.

¹ İlk mevsim çalışmaları için bk. : U. Bahadır Alkım, Karatepe kazısı, Belleten XII, sayı 45 (Ocak 1948), s. 241-248 (Excavations at Karatepe, ayn. yr. s. 249-255); Halet Çambel, Orientalia N.S. 17 (1948), s. 256; H. Th. Bossert, Orientalia N.S. (1948), s. 530-531; H. Th. Bossert, Die Welt des Orients I (1948), s. 250-251; U. Bahadır Alkım, Karatepe Kazısının Arkeolojik Sonuçları (Milletlerarası XXI. Şarkiyatçılar Kongresinde okunan tebliğ), Belleten XII, sayı 47 (Temmuz 1948), s. 533-547.

² Gerek ikinci ve gerek üçüncü mevsim çalışmaları hakkında toplu ve kısa bir rapor için bk. U. Bahadır Alkım, Üçüncü mevsim Karatepe çalışmaları, Belleten XIII, sayı 50 (Nisan 1949), s. 363-370 (Third Season's Work at Karatepe, ayn. yr. s. 371-374).

sunmayı bir borç sayıyoruz. Dr. Franz Steinherr — birinci mevsimde olduğu gibi — bu seferki kazımızda da fahrî olarak bir müddet çalıştı; kendisine ayrıca teşekkür ederiz³. Bu seneki çalışmalarımız kazı ve gezi olmak üzere iki noktada toplandı.

I. KAZILAR

A. Karatepe'deki Kazılar

Tepenin zirvesinde, kuzey yamacında ve batıdaki yan kapıda kazılar, yukarı giriş binası geçidinde ve sur kulelerinin bazı kısımlarında ise tamamlayıcı bazı çalışmalar yapıldı.

1. *Zirve kazısı*: İlk mevsim esnasında yapılmış olan istikşafta Karatepe'nin zirvesine rastlayan alanda kuzey-batıdan güneydoğuya doğru giden 24 m. uzunluğunda bir duvar kalıntısı görülmüş⁴ ve bu duvarın 13 m. güneyinde işlenmiş dört bazalt kaide, sondajla meydana çıkarılmıştı. Önemli bir binanın mevcudiyetini tahmin ederek üçüncü mevsimde zirvede bir kazı yaptık (Plan 1). Alanın üzerini pek sık bir fundalık kaplamakta idi. Çalı köklerinin hemen altında azami 0.40 m. derinlikte bâkir kayaya rastlandı. Bu itibarla güç şartlar altında gelişen bir çalışmaya mukabil, çok hücreli bir binanın ancak temel duvarlarını tespit edebildik.

Binanın güney-doğusunda bir giriş bulunmaktadır (Plan 1, G). Ufak taş döşemeli dar bir rampa bu küçük giriş vasıtasıyla bir açıklığa (=avlu) dahil olmaktadır. Bu avlunun etrafında müteaddit hücreler mevcuttur. Avlu döşemesi, hemen 0.15-0.40 m. derinlikte rastlanılan bâkir kayanın yüzeyi yer yer düzleştirilerek ve çukur kalan kısımları da ufak taşlarla doldurularak vücade getirilmiştir.

Avlunun kuzey-doğu köşesi inşa bakımından bir özellik göstermektedir (Plan 1, F, T, H, S, R). Birinci mevsim esnasında yapılan sondajla elde edilmiş olan işlenmiş bazalt blokları, H hücresi-

³ Üçüncü mevsim esnasında da bizlere her bakımdan büyük kolaylıklar gösteren Kadırlı halkına, Kaymakamlığına, Belediye Başkanlığına, Kızıyusuflu, Bahadırlı ve Karatepe köylülerine, bu arada bilhassa Kadırlı'den Dr. İsmail Hakkı Sayman'a, Ceyhan Millî Eğitim Memuru Şükrü Erdem'e yine Ceyhan'da Sakarya İlkokulu Başöğretmeni Şevki Akbulut'a, Dr. Sedat Barı'ya teşekkürlerimizi sunmayı bir borç sayıyoruz.

⁴ Krş. Belleten XII, sayı 47, Lev. CXVII, I-K/23-24.

nin avlu ile irtibatlı güney-doğu duvarı hizasında durmaktadırlar. Bunların kapı kaide taşları, yahut daha büyük bir ihtimal ile sütun kaideleri oldukları anlaşılıyor. Birbirine paralel bu kaidelerin herbiri ikişer taştan mürekkep (krş. res. 1). olup aralarındaki açıklık buluntu ânında 1.50 m. idi; kaidelerin *in situ* olmadığı, binaenaleyh bu aralığın daha fazla olduğunu tahmin etmekteyiz. Bu kısımda, *bit-hilânî* tarzında bir inşanın mevcudiyetini görmekteyiz.

Zirvedeki bu büyük binanın diğer bir hususiyeti de geniş hücrelerinde çatı örtülüşünü mümkün kılabilmek için, sütun kullanılmış olmasıdır. Meselâ H hücresinin kuzey-batı bitişiğindeki odada (Plan 1, K; ayrıca krş. res. 2) ve avlunun güney-batısındaki diğer bir hücrede (Plan 1, E) ikişer bazalt sütun kaidesi meydana çıkardık. Sütunların vaktiyle tahtadan yapılmış oldukları anlaşılmaktadır.

Zirvedeki bu bina içinde bol miktarda kaba hamurlu mahallî keramik parçaları meydana çıkardık. Bunların bir hususiyeti de az pişirilmiş ve gevrek olmalarıdır. Ayrıca Kıbrıs tesirli ince işçilikte çanak-çömlek parçalarının da bulunmuş olması dikkat çekici bir keyfiyettir. Bazaltten yapılmış bir kaç el değirmeni parçası ile yine bazaltten yapılmış bir kaç çanak parçasından başka bu alanda küçük buluntulara tesadüf etmedik.

S hücresinin güney-batı duvarının dışında, kaya oyularak vücutte getirilen su oluğu ayrıca dikkate şayandır.

Çok tahrip görmüş olan, enkazı da yağmur ve sel suları tarafından süpürülüp götürülmüş bulunan ve tepenin en hâkim yerinde kurulan bu binanın mühim bir daire olduğunu tahmin etmekteyiz. Fakat maalesef güney ve güney batıda tahribin pek şiddetli olması ve hele küçük buluntuların elimize geçmemesi dolayısıyla, bu dairenin askerî bir yapıya mı, yahut ta bir tapınağa mı ait olması hususunda kesin bir kanaat ileri sürememekle beraber bir saray olabileceğini çok muhtemel addetmekteyiz.

2. *Kuzey-yamaç kazısı*: Yine ilk mevsim esnasında yapılmış olan istikşafta, Karatepe'nin kuzey yamacında (res. 3), kuzey-güney istikametinde devam eden uzun bir duvar kalıntısı görülmüş⁵ ve burasının önemli bir yapıya ait olduğu tahmin edil-

⁵ Krş. Belleten XII, sayı 47, Lev. CXVII, 1-K / 31-34.

mişti. Üçüncü mevsimde, bu uzun duvar bakiyesinin hüviyetini tayin amacıyla bu kesimde bir kazı yaptık (bk. Plan: 2). Yapı kalıntısının güney sınırı ile kuzey sınırı arasında 6.5 m. kadar bir seviye farkının bulunması ve yağmur veya sel suları tahribatının iniş istikameti olan kuzeye doğru sürüklenip gitmesi dolayısıyla, bu alanda da ancak temel kalıntıları meydana çıkarılabildi (res. 4); bir büyük bina heyetine ait olduğu anlaşılan bu yapı kalıntısında açılan kısmın boyutu 30×40 m. kadardır.

Binanın kuzey ucunda, doğu-batı istikametinde uzanan ve güneye doğru çıkan bir kaç merdiven basamağı görüldü. Son basamaktan sonra, taş ile doldurularak tesviye edilmiş bir saha açıldı. Bu sahanın içinde *in situ* olup olmadığı kesin bir surette belli olmıyan ve fakat pek te uzak olmıyan bir yerden yuvarlanıp buraya geldiği anlaşılan dik dörtgen şeklinde işlenmiş esmer-gri bir bazalt bloku görüldü. Bunun bir kapı kaide taşı veya daha büyük bir ihtimal ile ahşap bir sütunun kaidesi olduğunu tahmin etmekteyiz. İkinci bir sütun kaidesi ise *in situ* olarak meydana çıkarıldı. Merdivenlerden sonra, tesviye edilmiş bir alanın, başka bir tâbirle terasın mevcudiyeti ve sütun kaidelerinin bulunması, binanın esas girişinin bu kuzey yönde olabileceği hissini uyandırmaktadır. Fakat maalesef bu kısmın pek fazla tahribe maruz kalmış bulunması bu faraziyeyi kesin bir sonuca bağliyamıyacaktır.

Terasın güneyinde, bir birine bitişik, gayri muntazam dörtgen şeklinde müteaddit hücreler meydana çıkarıldı (Plan 2: A, B, C, D, E, F, G). Yer yer tesviye edilmiş olan bâkir kayanın, bazı ahvalde hücrelere döşeme teşkil ettiği görüldü. Bazı hücrelerin zemini ise, irili ufaklı taşların (vasatî büyüklükleri 0.5-0.15 m.) bir araya getirilmeleriyle teşkil edilmişti. Hücrelerin içinde mebzul miktarda kaba hamurlu mahallî keramik parçaları ve ayrıca tamamlanmaları mümkün *pithos*'lar meydana çıkarıldı (res. 5 ve 6). B hücresinde ise kendisini çok iyi muhafaza etmiş üç ayaklı bir bazalt tabak bulundu. C ve D odaları arasında bir ara kapının mevcudiyeti tespit edildi (res. 7).

Binanın doğrudan doğruya bâkir kayaya oturtulan temel duvarlarının alt kısımları, tepenin mahallî kalker taşı ile örülmüştür. Ekserisi büyük bloklardan tereküp eden bu alt duvarın üzerinde kerpiç örgünün devam ettiği anlaşılmaktadır.

Hiç bir küçük buluntuya tesadüf edilmedi. Gerek aşağı ve

gerek yukarı giriş binalarında da pek mahdut miktarda küçük buluntuların meydana çıkarılmış olması, Karatepe'nin ancak mahdut bir zaman zarfında meskûn kaldığına bir alâmet sayılmalıdır. Küçük buluntuların bu kadar az oluşuna diğer bir sebep te, Karatepe terkedilirken kıymetli eşyanın birlikte kaçırılmış olmasıdır. Diğer taraftan sonraki çağlara ait hemen hiç bir kültür belgesinin bulunmaması, Karatepe'nin artık başka bir iskân görmediğine işaret teşkil etmektedir.

Kuzey yamaçtaki bu büyük bina heyetinin, doğuya doğru uzandığı ve geniş bir sahayı kapladığı farkedilmişse de, hem yeni ve önemli sonuçların sağlanamayacağı, hem de mevsimin nihayete ermesi dolayısıyla kazı durduruldu. Gelecek mevsimlerde bu bina heyetinin sınırlarını tayin edebilmek amacıyla bazı araştırmalar yapacağımızı umuyoruz.

3. *Yan-kapıdaki kazı*: Karatepe kalesinde bir de yan kapının mevcut olduğu birinci mevsim esnasında tespit edilmiş⁶ ve burada yapılmış olan küçük sondajda yan yana yerleştirilen üç bazalt bloku ile bir kapı kaidesinin sağlandığı, kapının kuzeyde sur kulelerinden birine dayalı olduğu görülmüş, güney kısımda ise surun tahribe maruz kalması yüzünden herhangi bir kuleye dayalı olup olmadığı anlaşılmamıştı.

Üçüncü mevsimin sonlarına doğru burada da bir kazıya başladık (res. 8-9). Kapının dışında, bu kapıya ait bir yatak taşı ve bir kabartma(?) parçası bulundu. Oldukça derin bir toprak tabakasının altında (takr. 1.50 — 2 m.) surun temeline inildi ve kapının, her iki tarafından sura temas ettiği görüldü. Kapının sol (kuzey) iç tarafına bitişik olup doğu istikametinde devam eden bir duvar meydana çıktı. Mevsim sonu dolayısıyla kazı bırakıldı. Yan-kapı ile zirve binası arasındaki oldukça dik bir şekil arzeden yamaçta kalın bir toprak tabakasının bulunması, yan-kapının önünde bir kabartma parçasının meydana çıkması ve bir duvar kalıntısının doğuya doğru temadi etmesi, bu yamacın altında belki de ortostatlarla süslü bir binanın mevcudiyeti ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Diğer taraftan, zirve binasının güney batısında ilk mevsim esnasında bir Hitit hiyeroglif yazıtı parçasının bulunması ve

⁶ U. Bahadır Alkım, Karatepe Kazısı, Belleten XII (1948), s. 243; aynı mll., Belleten XII (1948), s. 535.

bunun yakınında işlenmiş müteaddit bazalt blokları parçalarına rastlanılması bu tahmini destekliyecek başka bir sebep olabilir. Gelecek mevsim yan-kapı arkasında esaslı bir kazı yapmak tasavvurundayız.

4. *Yukarı kazı alanındaki tamamlayıcı çalışmalar*: Yukarı giriş binası geçidinde birkaç basamak olduğu ilk kazı mevsimi esnasında görülmüş⁷, fakat burada ince temizlik yapılamamıştı. Üçüncü mevsimde Prof. Bossert'in tertip ve arzusu veçhile ufak bir amele ekibi ile ince çalışma işine girildi ve bir döner merdiven sistemine rastlandı. Merdiven, rampanın bittiği yerde ve A kulesinin ortası hizasında başlamakta ve bütün geçit boyunca birinci kapıya kadar çıkmaktadır (Plan 3). Karatepe'nin ait olduğu M. ö. VIII. yüzyılda döner merdiven (res. 10 - 11) sistemine tesadüf edilmesi dikkat çekici bir olaydır.

5. *Surlardaki mimari çalışmalar*: İlk mevsimde sınırları tayin edilmemiş olan bazı kulelerin vaziyetlerini açıklayabilmek amacıyla yine küçük bir ekiple muhtelif sondajlar yapıldı. Kaleyi çevreleyen sur üzerinde hâlen 28 kule tespit edilmiş bulunmaktadır.

Üçüncü mevsimde bir taraftan kazı işleri yürütülürken diğer taraftan Prof. Bossert'in idaresi altında filolojik çalışmalar da geliştirildi.

B. Domuztepe'deki sondajlar

Gerek ikinci gezimizde⁸ ve gerek birinci kazı mevsimimizde⁹, Ceyhan nehrinin doğu kıyısında bulunup Karatepe'nin tam karşısına rastlıyan Domuztepe'de (res. 12 - 13) de istikşaf yapmış (res. 14) ve burasının Karatepe ile muasır olması muhtemel bir surla (res. 15) çevrildiğini, bu surun gerek içinde ve gerek dışında muhtelif bina harabeleri bulunduğunu, skulptür buluntuları meyanında ise çift boğalı bir heykel kaidesi (res. 16 - 17) ile sfenks üzerinde ayakta duran figür tasvirli diğer bir kabartmaya ait yarım ortostat parçasını¹⁰ görmüştük (res. 18 - 19).

⁷ Krg. Belleten XII (1948), Lev. CXVII, I/13-14; ayrıca bk. ayn. yr. Lev. CXIX, res. 5.

⁸ H. Th. Bossert ve U. Bahadır Alkım, Karatepe II, s. 14-15.

⁹ U. Bahadır Alkım, Karatepe kazısı, Belleten XII (1948), s. 248.

¹⁰ Işık kıfayetsizliği dolayısıyla bu kabartmanın teşhisi iyice yapılamamış ve figürün bir arslan (?) üzerinde ayakta durduğu zannedilmmişti. Halbuki bu

Bu sene ise Domuztepe'de iki sondaj yaptık ¹¹.

1. Arslanlı-kapı şondajı : Birinci mevsim esnasında Domuztepe'nin güney-batı köşesinde bir kapı-arslanı parçası görmüş ve bunun *in situ* olması ihtimalini düşünmüştük. Bir girişin mevcudiyeti muhtemel bulunduğundan üçüncü mevsimde parçanın önünde bir sondaj yaptık. Hem sağ (doğu), hem de sol (batı) tarafı pek itinasız bir surette örülmüş olan bu kale duvarına dayalı girişin (res. 20) genişliği 1.80 m. dir. Hariçten (güney) gelindikte kapıya bir basamakla çıkılmaktadır; sol köşede kapıya ait yatak taşı bulundu.

Kapının sağ kenarı bir arslan, sol kenarı ise yontularak dikey şeklinde düzleştirilmiş tabii kaya tarafından teşkil edilmiştir; esasen kiklopik duvar bu yönde pek harap vaziyette olup uçmuş olan taşların altında, duvarın tutturulabilmesi için açılmış muntazam yuvalar mevcuttur. Kapının sağında ise duvar doğu istikametinde 16.5 m. kadar uzanır ve güneye doğru çıkıntı teşkil eden bir köşe kulesinin iç duvarını teşkil eder, ondan sonra da kuzeye doğru kıvrılır (duvarın vasatî kalınlığı: 1 m).

Esmer-gri renkte bazaltten yapılmış olan kapı-arslanı parçasının mevcut azamî boyu 0.93 m., yüksekliği ise 0.83 m.'dir. Ancak arka ayakları ve bu ayaklar içinde içten dışa doğru kavis şeklinde kıvrılan kuyruğunun uc kısmı kendisini muhafaza edebilmiştir (bk. res. 21). Tasvir alçak kabartma vaziyetindedir (kabartma yüksekliği: 0.02 m.). Bu kapı-arslanının diğer parçaları sondaj esnasında bulunamadı.

Üslup bakımından Geç-Hitit çağına ait olduğu anlaşılan bu arslanın görülebilen arka ayağının alt kısmında mahkûk süsler

seferki incelemelerimiz bize şu sonucu çıkartmaktadır (krş. res. 18-19): Uzun etekli bir elbise giymiş olan ve bir sfenks üzerinde ayakta duran bir figür (Tanrı?) görmekteyiz. Sfenksin başı insan, vücudu da arslan olarak tasvir edilmiştir. Bu kabartmanın iki taştan müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Müstevi olan üst yüzeyindeki çıkıntı, bu kabartmanın diğer yarısının iyice intibak etmesini sağlamak için olsa gerektir. Aynı suretle yan tarafında da bir çıkıntı vardır (üçgen şeklinde); bunun da aynı maksat için yapıldığı anlaşılıyor. İltisak kolaylaştırıcı çıkıntılarının daha ziyade Romalılar devrinde, bu yarım ortostat mimarî maksatla tekrar kullanıldığı zaman yapıldığını tahmin etmekteyiz.

¹¹ U. Bahadır Alkım, Üçüncü mevsim Karatepe çalışmaları, Belleten XIII (1949), s. 366-367.

bulunmakta, pençelerinde mütebariz teferruat farkedilmekte, binaenaleyh oldukça itinalı bir işçilik örneğini temsil etmektedir. Karatepe'deki kapı-arşanları ise, umumiyetle itinasız ve detaysız bir surette işlenmiş olup yüksek kabartma vaziyetindedirler.

Domuztepe'deki bu arşanlı giriş acaba *in situ* mudur, ve Karatepe ile çağdaş bir devre mi aittir? Yoksa daha sonraki bir devirde eski enkaz üzerine, — yıkıntı malzemesinden istifade edilerek — kurulan müstahkem mevkiin bu cihetteki sur girişini sağlamak amacıyla mi bu arşan getirilip gelişigüzel buraya yerleştirilmiştir? Bu ufak girişin önünde ve arkasında Roma devrine ait çanak-çömlek parçalarının meydana çıkmış olmasını göz önünde tutarak, arşanlı-kapının Roma devrine ait olduğunu muhtemel addetmekteyiz.

2. *İkinci sondaj*: Domuztepe'nin 400 m. kadar kuzey-doğusunda sık bir funda ve ağaçlık içinde âdeta gizlenmiş iki kabartma parçasının¹² mevcudiyetini haber almamız üzerine oraya gidip parçayı mahallinde gördük. Parçanın etrafında bazalt bloklarının ve daha iki küçük kabartma parçasının bulunması bize burada ufak mikyasta bir sondaj yapma fikrini telkin etti. 30 × 60 m.'lik bir alanda ağaç temizliği yaptıktan sonra (krş. res. 14) kabartma parçalarının görüldüğü saha içinde (10 × 15 m.) derinleşme ameliyesine giriştik ve kaya üzerine yerleştirilmiş, pek tahrip görmüş, plan vermeyen kiklopik duvar temelleri (?) tespit ettik. Çekmiş olduğumuz fotoğraflara istinaden bu parçaların bir tek kabartmaya ait olduğu Prof. Bossert tarafından tespit edilmiş ve kazı mimarlarımızdan Lütfi Özin tarafından da restore edilmiştir (res. 22 - 23).

Tasvir konusu dikkat çekicidir. Bir hayat ağacının iki tarafında antitetik ve diz çöker vaziyette külâhlı ve kısa elbiseli iki adam görmektediriz. Hayat ağacının üzerinde, bir benzerine Karatepe'de de rastladığımız kanatlı bir güneş kursu bulunmaktadır (kabartmanın rastorasyondan sonraki boyutu: 1.10 × 1.50 × 0.30 m.). Hayat ağacının solundaki adamın mütebariz burunu, yok denecek kadar çekik çenesi Karatepe kabartmalarının bazılarında çehre tiplerini andırmaktadır. Bu eserin Karatepe skülpür-

¹² Bunları bize ihbar eden, Domuztepe'nin 3 km. kadar kuzeyindeki Çerçi-oğlu (eski adı: Çerçi uşağı) köyünden İsa Taşkın'dır. Sozarları kazımızda amele olarak çalışan İsa Taşkın'ın adını teşekkürle anarız.

Res. 1 — Karatepe : Zirve binasının kuzey-doğusundaki köşe. Burada *bit-hilâni* tarzında bir inşa görülmektedir.

Fig. 1 — Karatepe : NE corner of the building on the summit, showing *bit-hilâni* construction.

Res. 2 — Karatepe : Zirve kazısındaki iki sütunlu K odası.

Fig. 2 — Karatepe : Room K on the summit, with two columns.

Res. 3 — Karatepe : Kuzey-doğu yamaçtan Andırın ovasına bir bakış. Ön planda Aşağı Giriş binasının yan hücreleri ve geçidi görülmektedir.

Fig. 3 — Karatepe : View of the plain of Andırın and the Antitaurus from the NE slope. In the foreground is the lower entrance-building, its side rooms and its passage.

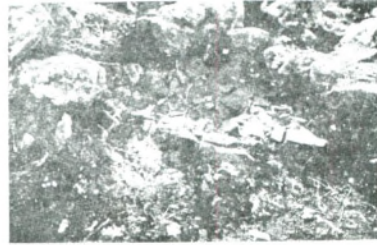
Res. 4 — Karatepe : Kuzey yamaçtaki büyük bina açılırken. Resim güneyden çekilmiştir.

Fig. 4 — Karatepe : Large building on the north slope in the process of excavation, seen from the south.

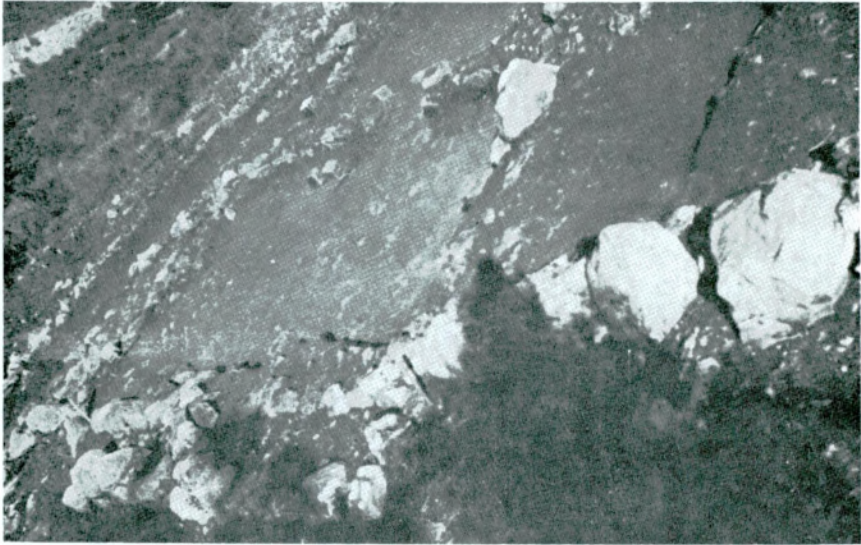
Res. 5 — Karatepe: Kuzey yamaç kazısı, E hücresinin güney-batı köşesindeki küpün buluntu vaziyeti.

Fig. 5 — Karatepe : Excavation on the north slope, showing the large *pithos* in the SW corner of room E, as it was found.

Res. 6 — Karatepe : Kuzey yamaç kazısı, C hücresinin güney-batı köşesindeki küpün buluntu vaziyeti.

Fig. 6 — Karatepe : Excavation on the north slope, showing the *pithos* in the SW corner of room C.

Res. 7 — Karatepe : Kuzey yamaç kazısı, C ve D odalarını birleştiren kapı. Binanın duvarlarının altı, resimde de görüldüğü gibi iri kalker taşlarıyla örülmüştür.

Fig. 7 — Karatepe : Excavation on the north slope, showing the door between the rooms C and D, and the large limestone blocks composing the lower part of the walls.

Res. 8 — Karatepe : Batıdaki yan kapının, açılmaya başlandığı sırada, kuzey-batıdan görünüşü.

Fig. 8 — Karatepe : Postern gate on the west, seen from NW when excavation began.

Res. 9 — Karatepe : Batı yan kapısında gelişen kazı.

Fig. 9 — Karatepe : A later stage in the excavation of the postern gate.

Res. 10 — Karatepe : Yukarı giriş binasındaki döner merdivenin başlama vaziyeti.

Fig. 10 — Karatepe : Beginning of the angular stair-case in the upper entrance-building.

Res. 11 — Karatepe : Yukarı giriş binasındaki merdivenin güney-batıdan görünüşü.

Fig. 11 — Karatepe : View of the angular stair-case from the SW.

Res. 12 — Domuztepe ve Karatepe'nin kuzeyden görünüşü. Solda Domuztepe, sağda Karatepe, ortada Ceyhan nehri.

Fig. 12 — View of Domuztepe (left) and Karatepe (right), with the Ceyhan river between, from the north.

Res. 13 — Domuztepe'nin Ceyhan nehrine inen dik batı yamacı.

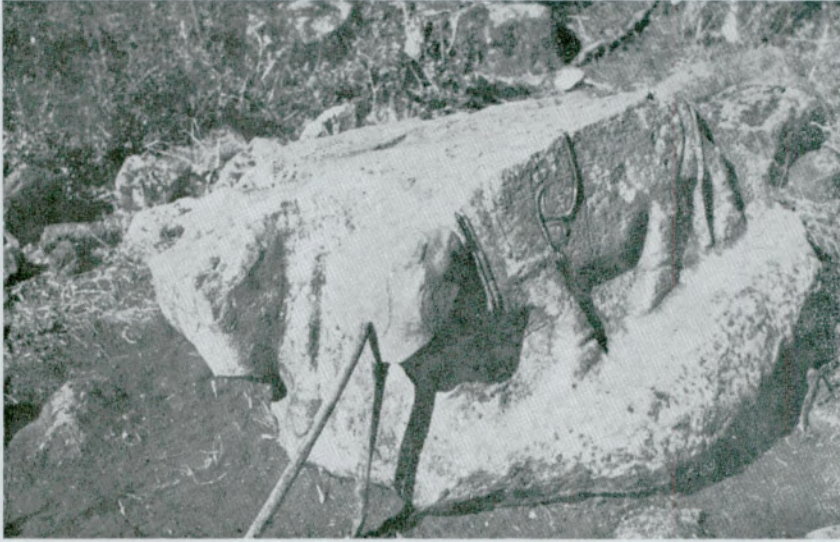
Fig. 13 — Domuztepe : Steep western slope running down to the Ceyhan river.

Res. 14 — Domuztepe : Kesif orman içinde kaybolan harabeden bir köşe.
Fig. 14 — Domuztepe : A corner of the ruins buried in thick brushwood.

Res. 15 — Domuztepe : Güney-doğudaki dış ve iç surun güney-doğudan görünüşü.
Fig. 15 — Domuztepe : View from the SE of the outer and inner wall on the SE side.

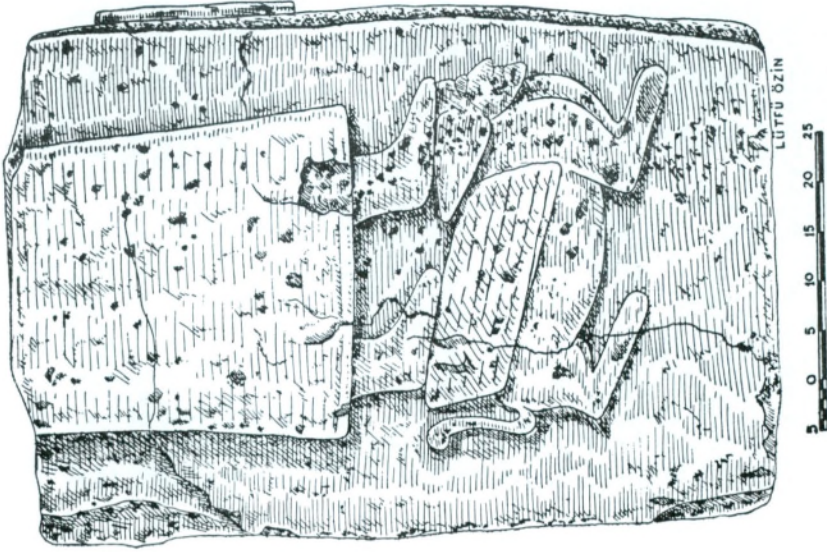
Res. 16 — Domuztepe : Çift boğa kabartmalı heykel veya sütun kaidesi (uzunluğu : 1.30 m., genişliği 1 m., yüksekliği 0.80 m., esmer gri-bazaltten).

Fig. 16 — Domuztepe : Base of statue, or more probably of column, with relief showing two bulls (length: 1.30 m., width 1 m., height : 0.80 m., of dark grey basalt).

Res. 17 — Aynı kaidenin diğer taraftan görünüşü.

Fig. 17 — Another view of the same base.

Res. 19 — Aynı kabartmanın deseni (ölçek cm. üzerindedir).
Fig. 19 — Sketch of the same relief (scale is in cm.).

Res. 18 — Domuztepe : Sfenks üzerindeki tanrı (?) tasviri.
Fig. 18 — Domuztepe : God standing on a sphinx.

Res. 20 — Domuztepe : Arslanlı küçük kapı önünde sondaja başlandığı sırada.
Fig. 20 — Domuztepe : Beginning of the sounding in front of the small lion-gate
on the SW.

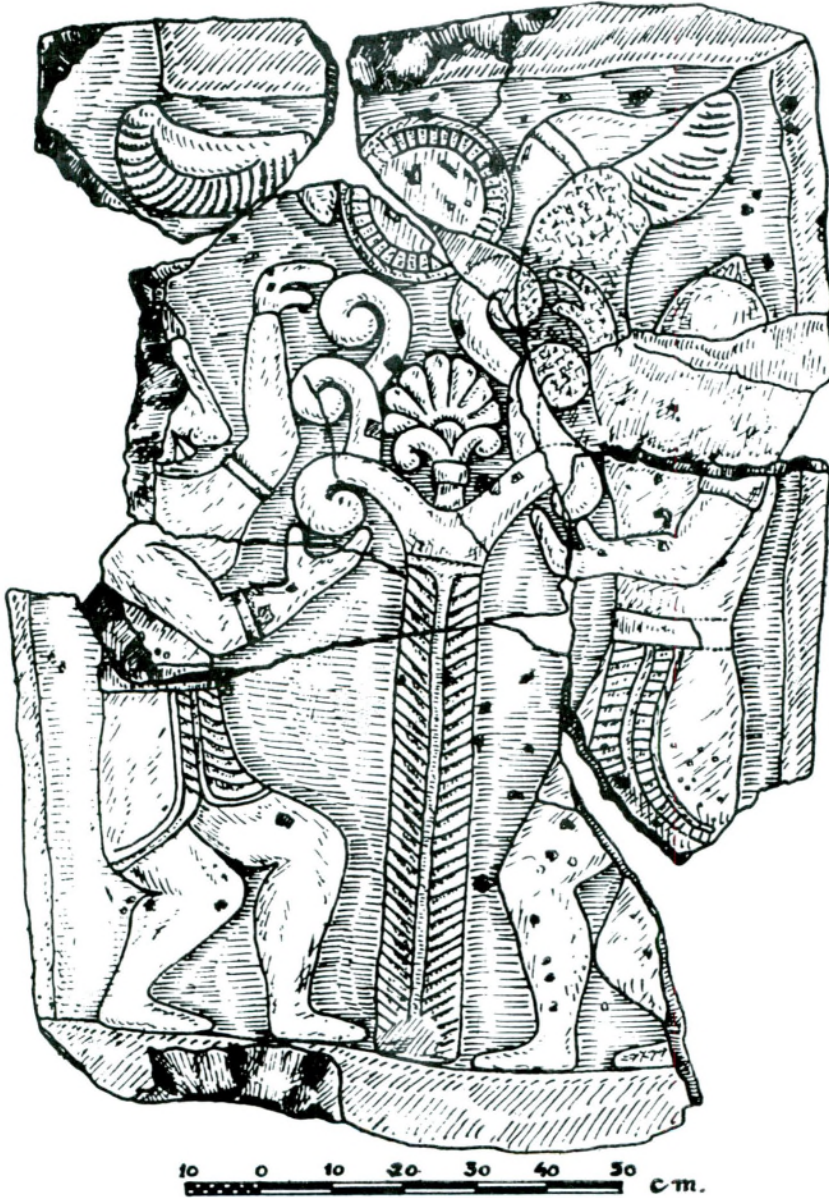

Res. 21 — Domuztepe : Kapı arslanının mevcut kalan kırık parçası (mevcut uzunluğu
1 m., yüksekliği 0.95 m., esmer gri bazaltten).
Fig. 21 — Domuztepe : Surviving fragment of portal-lion (in length : 1 m., height
0.95 m., of dark grey basalt).

Res. 22 — Domuztepe: Kuzey-doğu sondajında bulunan kabartma parçalarının fotoğrafla rekonstrüksiyonu (bazaltten).

Fig. 22 — Domuztepe : Reconstruction of the relief fragments (of basalt) with photographs.

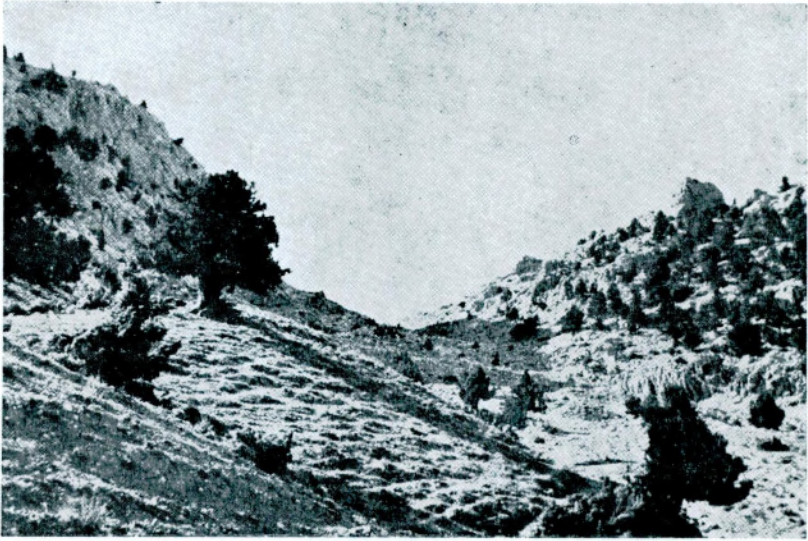

Res. 23 — Rekonstrüksiyonu Prof. Bossert tarafından yapılmış olan aynı kabartmanın bir deseni (Çizen : Yk. Mi., Ark. Lütfü Özin).

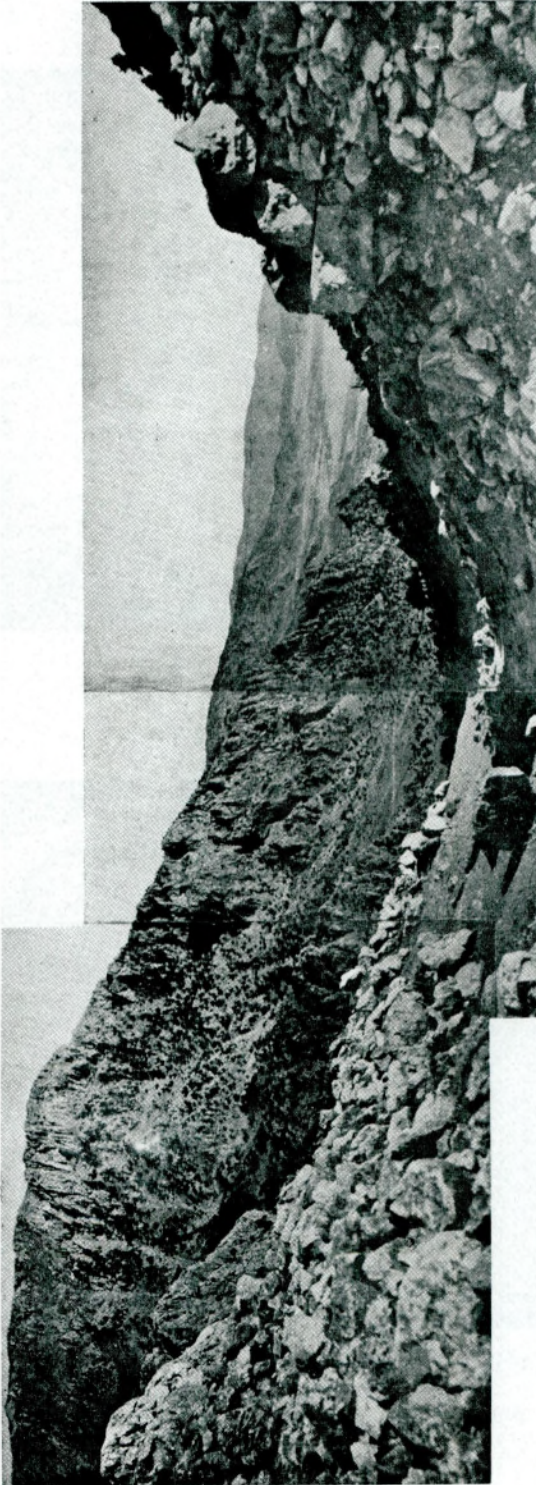
Fig. 23 — Sketch of the same relief, reconstructed by Prof. Bossert (drawn by Lütfü Özin).

Res. 24 — Yola ait bir manzara. Resim Mazgaç belinin 5 km. güneyinden çekilmiştir.
Fig. 24 — A view on the road, taken from a point 5 km. south of the pass of Mazgaç.

Res. 25 — Anti-Toros'larda kuzey-güney istikametinde geçit veren bellerden :
Bağdaş beli.
Fig. 25 — Bağdaş, one of the passes from north to south over the Antitaurus.

Res. 26 — Anti-toroslarda kuzey-güney istikametinde geçit veren bellerden: Meryemçil beli.
Fig. 26 — Meryemçil, one of the passes from north to south over the Antitaurus.

Res. 27 — Kalkan petroglifleri.
Fig. 27 — Rock carvings at Kalkan.

Res. 28 - Aynı petrogliflerin 10 m. kadar güneyinde bulunan diğer bir kaya
üzerinde görülen kaya mahkûkâtı.
Fig. 28 — Animal designs on a rock 10 m. south of the last.

leriyle çağdaş olduğunu tahmin etmekteyiz. Kabartmanın *in situ* olmadığını ancak sonraki devirlerde gayri muntazam duvarlar inşa edilirken gelişi güzel buraya yerleştirildiğini sanmaktayız.

Sondaj yaptığımız bu kısımda, bazalt olan bâkir kaya yer yer bu günkü toprak seviyesinin de üstüne çıkmakta idi. Easen Domuztepe'de ve onun takriben 2-3 km.'lik çevresinde kalın bir bazalt damarı mevcuttur¹⁸. Res. 22'de gördüğümüz kabartmanın alt parçasının bulunduğu yerden 6 m. kadar kuzeyde kaya üzerinde, işlenmeye başlanıp ta bitirilmemiş bir baş (?), onun bir kaç metre güneyindeki diğer bir kayada ise muntazam bloklar çıkarabilmek için açılmış olan mahlûk çizgi kesikleri görüldü. Bütün bunlar bize, Domuztepe'nin bu kısmında bir taş çıkarma veya işleme ocağının mevcudiyetini tahmin ettirmektedir. Karatepe'ye de bazalt bloklarının Domuztepe'den götürüldüğü anlaşılıyor.

Elimize Domuztepe'den henüz bir yazıt geçmediği için Domuztepe'nin kronolojik vaziyeti hakkında kesin bir hüküm veremeyeceğiz. Maamafih skulptür eserlerinden, bu harabenin en eski iskânının Geç-Hitit zamanına ait olduğunu (takr. M. ö. IX-VIII. yüzyıl) ileri süreceğiz. Stratejik bakımdan pek müsait birer tabii tepe üzerinde karşı karşıya kurulmuş olan Karatepe ve Domuztepe kalelerinin Danuna'ların iki müstahkem mevki olabileceği kanaatındayız. Karatepe'nin skulptür malzemesini teşkil eden bazaltın Domuztepe'den nakledilmiş olması, Domuztepe'in Danuna'lara düşman bir sınır kalesi olmadığını gösterir bir delil olsa gerektir. Şiddetli bir tahribe maruz kalan Domuztepe sonraları Romalılar tarafından kesif bir surette iskân edilmiştir. Burada büyük çapta bir kazının mühim masraflara yol açacağı, buna mukabil ihtimal tatminkâr bir verim de sağlayamayacağı fikrindeyiz. Müstakbel mevsimlerde, ancak mühim buluntular zuhur ettiği takdirde Domuztepe'ye avdet etmek tasavvurundayız.

II. GEZİLER

Karatepe'nin güney ve kuzey ile olan muhtelif münasebetlerini inceleyebilmek, Karatepe ile muasır daha başka ören yerlerinin

¹⁸ Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün 1/800,000 makyasındaki Türkiye jeoloji haritasında (Pafta No. VII-Malatya, Ankara 1940) Domuztepe'deki bu bazalt damarı işaret edilmemiştir.

olup olmadığını araştırmak amacıyla iki yıldan beri yapmakta olduğumuz gezilere¹⁴ bu yıl da devam ettik. Prof. Th. Bossert, Asistan Dr. Nihal Ongunsu ve Mühendis Mimar İbrahim Süzen Karatepe'nin güney dolaylarında araştırmalar yaptılar. Müellif ise Karatepe'nin kuzeyindeki bölgeyi dolaştı; bu seyahatıma, Kadirli İlkokul öğretmenlerinden Ekrem Kuşçu¹⁵ da refakat etti.

Bu gezimiz, Anadolu'nun tarihi coğrafyası için mühim yollardan birini, çeşitli devirlere ait bir çok eserleriyle bize keşif ve tespit imkânını verdi (bk. harita 1-2). Karatepe bölgesinin Orta Anadolu ile irtibatını temin eden yolların, Anti-Toros'ların ancak geçit verebilen yerlerinden geçebileceğini göz önünde tutarak, araştırma ve incelemelerimizi bu geçitler boyunca ve o zamanın en mühim nakil vasıtalarından biri olan atla yapmayı uygun bulduk. Orta Anadolu ile güney Anadolu'yu birleştiren iki ana yolun mevcut olduğu öteden beri malûmdur: Bunlardan biri, "Kilikya Kapıları," adı verilen Gülek Geçidi'nden geçer. Diğeri ise Kayseri, Saimbeyli (Hacın), Feke, Kozan (Sis) üzerinden iner.

¹⁴ Karatepe keşfedildikten sonra, bu dolaylardaki gezilerin ilki Prof. Bossert ve müellif tarafından yapılmıştır (krş. Karatepe, Kadirli ve dolayları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 340 - [Karatepe, Kadirli and its Environments]), İstanbul 1947. 1947 ilkbaharında yapılmış olan bu gezide Mehmetli'den Çiçeklidere'sine kadar geçmiş, fakat bu araştırmalara ancak iki gün ayırabilmiş olduğumuz için pek mahdut eserler (bu arada Çem Kalesi, aynı kale civarındaki kaya sunağı, ve Roma çağına ait kaya kabartması zikre değer) görebilmiştik.

Karatepe dolaylarına yapılmış olan ikinci araştırma gezisi, birinci kazı mevsimi esnasında olmuştur (krş. B. Alkim, Belleten XII [1948], s. 248). Bu incelemelerin en mühim sonucu Hemite'deki kaya kabartmasının keşfidir. Yeni Hitit İmparatorluğu devrine ait olan bu kabartma Hemite köyünden Kemal Gökçeli adındaki bir yurttaşımız tarafından ihbar edilmiş ve Prof. Bossert ve müellif oraya 1947 Kasımının ilk haftasında iki defa gitmişler, anıtı görmüşler, gerekli kopya, estempaj ve fotograf işlerini yapmışlardır. Hemite'nin mevkiini görmek için şu haritamıza bk. Belleten, XII 1948, Lev. CXIII, res. 1. Hemite kabartması ve orada yine tarafımızca bulunan bir Âramî yazıtı yakında Prof. Bossert ve Prof. Dupont - Sommer tarafından yayımlanacaktır.

¹⁵ Karatepe harabesinin keşfindeki mühim yardımı dolayısıyla Türk Tarih Kurumu tarafından maddî mükâfatla taltif edilen Ekrem Kuşçu'ya, seyahatimize refakat ettiği için, bu vesile ile teşekkürlerimizi tekrarlamayı bir borç sayıyoruz.

Bu bölgede kuzey ile irtibatı sağlıyan üç bel mevcuttur. Bunlardan birincisi, Göksun'un 20 km. güneyinde ve Karatepe'nin 80 km. kadar kuzeyindeki *Meryemçil beli*'dir (res. 26). Diğeri ise yine Göksun'un 28 km. güney-batısındaki *Bağdaş* belidir (res.25). Meryemçil belini aşarak Göksun'a ulaşan yol: *Akyol* (mahallî şive ile *Ağyol*) adını taşır; Karatepe bu yol (res. 24) üzerindedir. Bağdaş ve onu tâkiben Mazgaç bellerini geçerek Göksun'a çıkan yol ise, bizim müteaddit harabe ve eserleriyle tespit ettiğimiz yoldur. Bu yolun incelenmesine 1947 İlbaharında Prof. Bossert ile başlamış olduğumuz için evvelâ bu işi bitirmeyi, Karatepe'nin batı ve kuzey-batı eteğini yalayarak geçen Akyol boyunu araştırmayı ise müstakbel bir geziye bırakmayı uygun bulduk.

Anavarza (*Anazarbus*) - Mehmetli-Kesik suyu vâdisi-Pürülge vâdisi-Çiçeklikdere vâdisi-Bağdaş beli-Savrun Irmağı vâdisi-Dokurcun-Su Çatı-Uçuk-Mazgaç beli-Küçük Çamurlu-Taşoluk üzerinden Göksun (*Cocussus*)'a çıkan, Doğu-Kilikya ile Kapadokya arasında muvasalayı sağlıyan ve tarafımızca anıtları ile birlikte tespit edilen bu yolu aşağıdaki satırlarda özet halinde tasvir edeceğiz.

XIX. ve XX. yüzyıl batılı gezgin ve bilginlerin Anti-Toros'ların bu bölgesine kadar nüfuz etmediğini bildiğimiz için, seyahatımıza başlarken mühim buluntular elde edeceğimizi tahmin etmekte idik. Anti-Toros'larda gezi yapmış olanlardan W. Francis Ainsworth, Sir Charles Wilson, Binbaşı Bennet, J. R. S. Sterrett, Kiepert, W. M. Ramsay, D. G. Hogarth, Hugo Grothe ve Hans Rott Bağdaş ve Mazgaç bellerini tâkiben bizim geçtiğimiz yoldan gitmemişlerdir. Meselâ W. F. Anisworth "*Fırat Expedition*,"unun tesvirini yaparken *Kilikya ve Suriye kaplıları*'na bir bölüm ayırmış, Kapadokya ile Kilikya arasındaki muvasalayı temin eden muhtelif *bel*'lerin adını kaydetmiş fakat Bağdaş ve Mazgaç'ı zikretmemiştir¹⁶. S. Sterrett 1884 yılında Göksun'dan geçmiş, burada bulunduğu bazı yazıtları incelemiş, ancak Taşoluk (Göksun'un 6 km. güneyinde) ve Değirmendere (Göksun'un 12 km. güney-doğusunda) köylerine kadar gelmiş fakat daha güneye uzanmamıştır¹⁷. D. G. Hogarth ve W. Ramsay 1890'da Adana-

¹⁶ William Francis Ainsworth, *A Personal Narrative of the Euphrates Expedition*, Cilt I, London 1888, s. 112 - 124.

¹⁷ J. R. Sitlington Sterrett, *An Epigraphical Journey in Asia Minor* (Papers of the American School of Classical Studies at Athens, Cilt II),

Kozan (Sis) - Kiraz bel - Hacın (Saimbeyli) - Gezbel - Kemer - Yalak-Keklikoğlu- üzerinden Göksun'a gitmişler, fakat oradan güneye inmiyerek Elbistan istikametinde geçmişlerdir¹⁸. Hans Rott Anti-Toros'larda müteaddit beller gösterdiği halde Bağdaş ve Mazgaç'tan bahsetmez¹⁹. Yalnız Sir Charles Wilson Göksun bölgesindeki yollardan bahsederken Taşoluk ve Geben'den *Mariunchil* (Meryemçil olsa gerek) kalesine geçildiğini ve buradan da Kars'a (bu günkü Kadirli) bir yol gittiğini kaydeder fakat Mazgaç ile Bağdaş bellerinden aşarak Çukurova'ya inen yolu zikretmez²⁰. 1906 Eylülünden 1907 Ocak ayına kadar Anti-Toros bölgesinde dolaşan Hugo Grothe Göksun'a da uğramış, Göksun'daki bir kısım yazıtları gözden geçirmiş fakat bizim zikrettiğimiz yolları takip ederek inmeyip kuzey-doğu istikametinde yoluna devam etmiştir²¹. Von der Osten de 1929 senesinde Maraş çevresinde dolaşmış fakat bizim bölgemize girmemistir²². W. M. Ramsay, muhtelif antik kayıtlara dayanarak Anavarza (Anazarbos, İslâm menbalarında Ayn Zarb) ile Göksun (Cocussus, Cocusus, Ermeniler zamanında Coxon) arasındaki Roma yolunu şu şekilde işaretler: *Anazarbus-Sisium-Badimon-Laranda-Cosussus*²³. Kiepert te, gezimize sahne olan yol güzergâhındaki geçitleri kaydetmemekte ve Anavarza ile Göksun arasındaki yolu Ramsay'de olduğu gibi *Sis-Feke-Hacın*

Boston 1888 s. 240 - 248 (Roma devrine ait mil taşları) ; s. 248 - 252 (diğer yazıtlar).

¹⁸ D. G. Hogarth ve J. A. R. Munro, *Modern and Ancient Roads in Eastern Asia Minor* (Supplementary Papers of the Royal Geographical Society, III. ciltten), London 1893, haritasına bk.

¹⁹ Hans Rott v. bşk., *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig 1908, arkeolojik haritasına bk.

²⁰ Major-General Sir Charles Wilson, *Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia Persia, etc.*, London 1903, s. 270-271.

²¹ Hugo Grothe, *Meine Vorderasiens-Expedition 1906 und 1907*, Cilt I (Die fachwissenschaftlichen Ergebnisse), Leipzig 1911, Johann Öhler'in epigrafya bölümü, s. LXXXV.

²² Hans Henning von der Osten, *Explorations in Hittite Asia Minor 1929* (OIC, No. 8), Chicago 1930, s. 79 vdd.

²³ W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor* (Royal Geographical Society-Supplementary Papers, vol. IV), London 1890, tür. yr. ve haritalar.

üzerinden göstermektedir²⁴. Zira arazinin pek ârizalı olması dolaşısıyla ancak böyle bir dolaşma ile geçit sağlanabilmektedir.

Antik kayıtlara gelince: *Itinerarium Antoninianum* (takr. M. s. 300)'da Cocussus ile Anazarbus yolu, *Cocussus-Laranda-Badimon-Praetorio-Flaviada-Anazarbus* suretinde gösterilir²⁵. *Tabula Peutingeriana*'da da (takr. M. s. II. yüzyıl başı) bu güzergâh hemen hemen aynıdır²⁶. Antik kayıtlara göre bizim tespit ettiğimiz yolun revaçta olmadığı anlaşılıyor. Esasen bu yolun yer yer biraz dar olması ve kışın bu havalinin kalın bir kar tabakasıyla örtülü bulunması, mühim askerî kuvvetlerin ve büyük ticaret kervanlarının buradan geçmesini güçleştirmektedir. Bununla beraber Anavarza-Bağdaş-Mazgaç yolu boyunca, — aşağıdaki satırlarda tasvirleri yapılan — prehistorik, geç Antik ve Orta Zaman anıtlarının mebzul miktarda bulunmuş olması bu yolun pek te ihmal edilmediğini göstermektedir.

A. Yolun geçtiği arazinin morfolojik yapısı

Anavarza'dan başlayıp kuzey-doğu istikametinde devam eden yol (krş. harita 1) takriben 32 km. sonra *Mehmetli*'ye, *Mehmetli*'nin 4 km. kuzey-batısında ise *Kesik suyu vadisi*'ne girer; bu vâdi *Taşköprü*'ye vasıl oluncuya kadar yine kuzey-batı istikameinde imtidat eder. Kuzeyden inen Kesik Suyu ile kuzey-doğudan gelen Pürülge Deresi *Taşköprü*'de birleşir. Yol inkıtaa uğramıyan, fakat artık *Pürülge vâdisi* adını alan vâdi boyunca kuzey-doğuya dönerek 4 km. kadar devam eder, ondan sonrada *Çiçeklidere* vâdisi adını alır. *Çiçeklidere* vâdisi de aynı istikamette olup gittikçe yükselir ve *Bağdaş* beli'ne (râkımı takr. 1400 m.) müntehi olur. *Çiçeklidere*'nin uzunluğu 14 km. kadardır.

Bağdaş belini arzant bir şekilde kateden bir duvarın izlerini farkettilik. Bu duvarın, geçidi müdafaa için örülmüş olduğunu ve işçilik tekniğine göre bunun daha ziyade yeni zamanlara ait

²⁴ bk. Kiepert. 1/400,000, C IV Kaisarije paftası. Diğer taraftan, bizim seyahat bölgemiz XIX. yüzyılda Anadolu'da istikşafıyla meşgul olan Barth, William Hamilton, Mordtmann, Charles Texier gibi diğer bilginlerin gezi sahalılarının dışında kalmakta, binaenaleyh bizim geçitlerimiz ve yolumuz tabiatıyla onların yayımlarında görülmemektedir.

²⁵ Meselâ bk. *Itinerarium Antonini Augusti et Hierosolymitanum* (G. Partley ve M. Pinder neşr.), Berolini MDCCCXLVIII, Tab. I.

²⁶ Ayrıca krş. W. M. Ramsay, *Historical Geography of Asia Minor*, s. 280.

bulduğunu tahmin ediyoruz. Geçidin hem güney hem de kuzey kısmında, baş ve ayak uçlarına uzun ve yontulmamış taşlar dikilmiş mezarlar gördük. Bu mezarların, geçidi ele geçirmek için birbiriyle, bir müddet evvel, savaşılarak ölen muhtelif Türkmen aşiretlerine ait olduğunu, Bağdaş beli'ne yazın yaylaya çıkan yurd-daşlarımız söylediler.

Bağdaş belinden sonra 2 km. kadar yine kuzey-doğu istikametindeki bir inişle devam eden yol bir kavis çizerek güney-doğuya sapar ve takriben 2 km. sonra Savun ırmağı'nın üst vâdisine iner ve *Savun vadisi* istikametinde uzayarak kuzey-doğuya doğru yükselir ve *Dokurcun*, *Su Çatı*, *Savun Gözü*'nden geçtikten sonra *Mazgeç beli*'ne (râkımı: 1600 m.) ulaşır. Bağdaş ile Mazgaç beline güneyden çıkmak o kadar güç değilse de, kuzey yönüne iniş pek müşküldür. Bu geçidin. Bağdaş belinde de olduğu gibi bir duvarla kapatılmış olduğunu, yine gördüğümüz duvar izlerinden tespit ettik. Diğer taraftan geçidin yine her iki tarafında mezarlar gördük. Mazgaç'tan sonra yol yeni bir vâdiye girer ve *Küçük Çamurlu*, *Büyük Çamurlu*, *Taşoluk* üzerinden Göksun ovasına inerek Göksun'a ulaşır.

Anavarza-Göksun arasındaki bu yol boyunca prehistorik bir kaya deseni, temelleri geç-Antik devrine kadar inen dört iskân yeri harabesi, müteaddit mezar yazıtları (Yunanca) ve irili ufaklı 8 kale tespit ettik. 1947'de Prof. Bossert ile birlikte, bu yolun başlangıçlarında yaptığımız gezide bulduğumuz bir kaya kabartmasını ve bir kaç mezar yazıtını da bunlara ilâve edecek olursak, çeşitli eserlerin mühim bir yekûna baliğ olduğunu görürüz. Yolun bir hususiyeti de, Mehmetli'den Göksun ovasına dahil oluncuya kadar her iki tarafında yüksek ve kesif ormanlık dağlar bulunan muhtelif vâdilerin içinden geçmesi ve tabii manzaranın insana dehşet verecek kadar muhteşem olmasıdır (res. 24).

Yol boyundaki muhtelif eserlerin kısaca tasvirini yapalım:

B. Prehistorik kaya deseni

Kadirli'nin 30 km. kuzey batısında (bk. harita 1) Kalkan adı verilen bir kalenin 250 m. kadar güneyindeki kayalığa hâk suretiyle resmedilmişlerdir (Res. 27 ve 28). Kaya üzerine, enleri ortalama olarak 0.12 m., boyları da de 0.10 m. olan muhtelif hayvânlar (bilhassa dağ keçisi veya geyik cinsinden) ve

eb'atları biraz daha büyük diğer şekiller farkedilmektedir. Açıkta bulduklarından dolayı hava tesiri yüzünden çok bozulan bu mahkûk desenler oldukça geniş bir sahayı kaplamaktadırlar (takr. 2×4 m.). Bu birinci kayanın 10 m. kadar batısında ve aynı istikamette başka bir kaya üzerinde de yine bir takım mahkûk desenler gördük. Bu ikinci kaya ile birincisi arasında geniş bir çatlak olduğundan, bunların her ikisinin eskiden büyük bir kaya blokuna ait olmaları, sonradan her hangi bir tesirle (meselâ yer depremi gibi) birbirinden ayrılmaları ihtimali vârit olabilir. Mahkûk desenlerin bulunduğu kaya üzerinde muahhar çağlara ait olması muhtemel, şekil veren bir takım çizikler de mevcuttur. Bundan başka, define arayıcıları tarafından vurulmuş kazma izleri de görülmektedir. Ayrıca kayanın zemini de altın veya para bulmak maksadiyle eşilmiştir.

Kalkan petrogliflerinin kesin olarak hangi çağa ait oldukları hakkında bir hüküm vermeyi henüz erken addediyoruz²⁷. Bunlar üst *paleolitikum*'a mı aittirler? Yoksa *Bozkır*²⁸ veya *Pirun*²⁹'daki-lerle çağdaş mıdır? Son zamanlarda Kurt Bittel, Pirun ve Bozkır kaya resimlerinin Erivan, İran, Irak, Filistin (Megiddo)'da bulunmuş olan ve daha geç bir devre, ilk maden devrine, ait bulunan kaya ve taş resimlerine benzettiğine göre Kalkan petroglifleri de acaba ilk maden çağı eserlerinden midir? Bu soruların tatminkâr cevabının, prehistoriyenler tarafından Kalkan kayalığında yapılacak olan teferrüatlı incelemelerden sonra verilebileceğine kaani bulunmaktayız. Bir satıh buluntusu olan bu petrogliflerin yanında veya yakın civarında yapılacak olan kazıda, devri aydınlatılabilecek prehistorik âletler bulunduğu takdirde herhalde bu mesele nihaî bir surette açıklanabilecektir.

²⁷ Kalkan petrogliflerinin fotoğraflarını Ankara Üniversitesi Antropoloji ve Etnoloji Enstitüsü Direktörü Ord. Prof. Dr. A. Şevket Kansu ile aynı Enstitünün öğretim üyelerinden Doç. Dr. Muzaffer Şenyürek, Doç. Dr. Seniha Tunakan, Asistan Dr. Kılıç Kökten lütfen incelemek nezaketinde bulundular. Vermiş oldukları aydınlatıcı fikirlerden dolayı kendilerine burada en derin teşekkürlerimi sunmayı yerine getirilmesi gereken büyük bir ödev addediyorum.

²⁸ Bk. Gaffar Totaysalgır, Konyada Eski İzler aramalarından No. 3, Konya, 1937, s. 47 vdd. ve ayrıca krs. H. Th. Bossert, Altanatolien, s. 86 ve res. 1116.

²⁹ E. Pittard, Gravures rupestres en Anatolie, Archive Suisse d'Antropo-

C. Muhtelif harabeler

Yol boyunca 4 iskân yeri harabesi ve büyüklü küçüklü 5 yıkık bina kalıntısı tespit ettik.

a) İskân yeri harabeleri

1. *Birinci harabe* : Kuruca Ören. Mehmetli'nin 2 km. kuzey-doğusunda tabii bir tepe üzerindedir. 1947'de Prof. Bossert'le birlikte buraya gelmiş ve ikinci ön-raporumuzda bu harabede bulduğumuz birkaç mezar yazıtını yayımlamıştık⁸⁰. Bu seferki gezimizde Kuruca Ören'e tekrar uğradık ve eskiden göremediğimiz bir mezar steli daha bulduk (aş. bk. s. 533 ve krş. res. 46). Gerek mimari vaziyete ve gerek yazıtlara göre bu harabenin Geç-Roma devrine ait olduğu anlaşılıyor.

2. *İkinci Harabe* : Kadirli'nin 29 km. kuzey - batısında, Pürülge vâdisinde ve Prürülge suyunun doğu yakasında olup ormanlar arasındadır (res. 29). Takriben 200×300 m. lik bir alanı kaplar. Geç-Antik devre ait olduğunu tahmin ettiğimiz yapıların enkazından istifade edilerek daha sonraki devirlerde (ihtimal Orta Zamanlarda) burasının tekrar kullanıldığı anlaşılmaktadır; harabedeki bazı yapıların muahhar ilâveler görmeleri bu hususu teyid etmektedir (res. 30). Yazıt bulunamadı.

3. *Üçüncü harabe* : Dokurcun. Mazgaç belinin 15 km. güneyinde ve Savrun vâdisinin doğu yönünde olup bir sırt üzerindedir (yola olan mesafesi 1 km.). İnşa tekniğinden burasının bir Geç - Roma harabesi olduğu kanaatındayız (res. 31).

4. *Dördüncü harabe* : Taşoluk. Göksun'un 6 km. güney batısındadır. Oldukça kesif bir iskân yeri olduğu gerek bol miktardaki mimari kalıntılardan ve gerek yazıtlarından anlaşılmaktadır. Köylülerden, köy çeşmesinin yanında inşaat yapılırken temel kazılmak için derine inildiği zaman bir takım yazılı taşların görüldüğünü fakat Göksun kaymakamlığının yerinde olan müdahalesi üzerine bunların tekrar toprakla kapatıldığını işittik; vaziyeti incelemek için oraya gittik ve büyükçe bir binanın alt duvarlarını teşkil

logie générale, VIII, 1939, s. 118, üst.; ayrıca krş. M. Pfannenstiel, Die Altsteinzeitlichen Kulturen Anatoliens, Berlin 1941, s. 18.

⁸⁰ krş. Bossert - Alkim, Karatepe II, s. 9, res. 84 - 89, 197 - 200, 202.

eden muntazam kesme taşlar üzerine Yunan harfleriyle hâkkedilmiş bir Roma yazıtını fark ettik. Ancak yazıtın büyük bir kısmı toprak altında olduğundan kazı yapmak icap ediyordu. Hem gerekli teçhizatla mücehhez olmadığımızdan, hem de zamanımızın müsait bulunmamasından dolayı, bu işten vaz geçtik.

b) Yıkık bina kalıntıları

1. *Mehmetli'nin 5.5 Km. kuzey-batısındaki kalıntılar* : Mehmetli'nin 5.5 km. kadar kuzey-batısında, Kesik deresinin her iki yakasında birer bina kalıntısı gördük (res. 33). Kalıntıların Orta zamanlara, hattâ daha yakın çağlara ait olması muhtemeldir. Bunların mahiyetini kesin bir surette tayin edemeyeceğiz. Yalnız bina kalıntılarının, derenin her iki yakasında münferit vaziyette bulunmaları, pencerelerinin mazgal deliği gibi bir vaziyet arzemesi, bunların bir nevi gözetleme veya karakol binaları olabileceğine alâmet teşkil etmektedir.

2. *Turunçlu'daki mimarî kalıntılar* : Mehmetli'nin 9.5 km. kuzey-batısındadır. Aynı surette Kesik suyunun her iki yakasında bulunmaktadır. Çok harap vaziyette olduklarından hangi devre maledilebileceklerini tayin edemedik. Yalnız, işlenmiş yontma taşların civarda görülmesi, bu binaların menşeyini ihtimal Roma devrine kadar götürmektedir.

3. *Taşköprü'deki mimarî kalıntılar* : Taşköprü Kesik suyu ile Pürülge deresinin birleştiği yerde olup Turunçlu'nun 2 km. kadar kuzeyindedir. İri ve muntazam yontma taşlar, bu bina kalıntılarının menşeyini Roma çağına kadar götürmektedir. Muahhar devirlerde tâdil görmüşlerdir. Bundan başka, Taşköprü'nün 1 km. kadar kuzeyinde bir kaya mezarı da gördük (Roma çağı).

5. *Gâvurkırıldığındaki kilise harabesi* : Mazgaç belinin 10 km. kadar güneyindeki Gâvurkırıldığı adı verilen tabii bir tepe üzerinde yine Geç-Antik devre ait olduğu anlaşılan bir kilise harabesi mevcuttur (res. 32). Gâvurkırıldığı, Çığşar suyu ile *Savrun Gözü*'nün birleştiği yerin—ki bu kavşak yerindeki ovacığa *Su Çatı* adı verilir—kuzey - doğusuna rastlar. Eski kilisenin sonraları tamir ve tâdil gördüğü farkedilmektedir.

6. *Savrun Gözü'ndeki mimarî kalıntı* : Mazgaç belinin 5.5 km. kadar güney-batısındadır. Orta Zamanlara aidiyeti anlaşılıyor.

D. Kaleler

Anavarza'dan Göksun'a kadar uzanan bu yol boyunca 8 kale mevcuttur :

1. *Çem Kalesi* : Anavarza'nın takriben 45 km. kuzeyindedir. 1947'de Prof. Bossert ile birlikte gördüğümüz bu kale³¹ bütün Kadirli ve Kozan ovasını gözetliyelebilen sarp bir kayalığın üzerindedir. Temelleri Roma devrine kadar iner³². Fakat daha ziyade Orta Zamanlarda kullanıldığı inşa sisteminden anlaşılmaktadır. Yolun batı ve kuzey yönlerine nezareti yoktur.

2. *Kalkan Kalesi* : Sarp bir kayalığın üzerindedir. Yolun batı ve güney-batı kısmını gayet iyi bir şekilde görmektedir. Bağdaş belinin 15 km. güney-batısındadır. Orta Zamanlara ait olmakla beraber Kalkan kalesinin batısında ve surun haricinde Geç-Roma devrine ait yapı kalıntıları mevcuttur. Bu yıkıntıların arasında bir lahit parçası gördük.

3. *Esenli Kale* : Bağdaş belinin 4 km. güneyindedir (res. 34). Yolun güney-doğu yönüne olan nezareti çok iyidir. Orta zamanlara aittir. Muhtelif mimarî tamir ve ilâveler geçirmiştir. Kendisini muhafaza etme derecesi, bu yol boyundaki diğer kalelere nazaran daha iyidir.

4. *Dokurcun'un kuzeyindeki ufak kale* : Dokurcun'un 2 km. kadar kuzeyinde ve Mazgaç belinin 15 km. kadar güney-batısında olup yolun 1.5 km. batısındaki bir sırt üstündedir. Güneye nezareti vardır (Orta Zamanlar).

5. *Su Çatı kalesi* : Bir evvelkinin 4.5 km. kadar kuzey-doğusunda, Su Çatı'nın başlangıcında ve yolun doğusundaki sırt üzerinde bulunmaktadır. Yola olan mesafesi takriben 1 km. dir. İnşa tekniğine nazaran Orta Zamanlara malettiğimiz bu ufak kalenin nezareti kuzeye doğrudur.

6. *Akoluk kalesi* : Mazgaç belinin 4 km. kadar kuzey-doğusunda olup yalçın bir kayalığın üzerindedir. Kuzeye karşı iyi bir gözetleme sağlar (Orta Zamanlar).

³¹ bk. Karatepe II, s. 9, res. 92—97.

³² ayn. yr. s. 9 ve res. 102, 104, 105.

7. *Çiriş kale*: Mazgaç belinin 6 km. kadar kuzey-doğusunda olup pek harap vaziyettedir. Nezareti yine kuzey ve batıya doğrudur (Orta Zamanlar).

8. *Kızıl kale veya Arpalık kale*: Mazgaç belinin 16 km. kuzey-doğusundadır. Bizim yolumuza nezareti yoktur. Göksun ovasını çok iyi görür (Orta Zamanlar).

E. Yazıtlar (res. 35—45).

Gezimizin mühim buluntularından birini de yazıtlar teşkil eder. Tarafımızca çekilmiş olan fotoğrafları İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klâsik Filoloji bölümünden Mr. G. E. Bean'in tetkikine sunduk. Mr. Bean bunları inceleyip bir makale haline getirerek bizim buradaki raporumuzla birlikte yayımlamak lûtfunda bulundu. Kendisine bu vesile ile teşekkür etmeyi bir borç sayıyoruz. Yazıtlara dair muhtelif açıklamalar Mr. Bean'in makalesinde zikredildiği için biz sadece Topaktaş (Karapınar) yazıtı hakkında (krş. res. 35-37) küçük bir not vermekle iktifa edeceğiz.

Bu kaya yazıtı Anavarza'nın takriben 40 km. kuzeyinde olup Diniker dağının doğu yamacındadır. Yola olan mesafesi 2 km. kadardır. Topaktaş takriben 7×10 m. boyutunda bir kaya parçasıdır. Yazıtın solunda bu kaya işlenerek yapılmış birkaç basamak mevcuttur. Bunun basamaklı bir mezbah olduğu anlaşılmaktadır. Esasen yazıt ta bunu teyid etmektedir. Bundan başka yazıtın bulunduğu yerin 2 km. kadar kuzey-batısında, yamacın daha yüksek bir yerinde "*Kızlar Oturağı*," adı verilen yine merdivenli bir kayanın mevcut olduğunu haber aldık, fakat gidip görmeye fırsat bulamadık. Maamafih tarif ettiklerine bakılırsa onun da bir kaya mezbahı olduğu anlaşılıyor. Çem kalesinin kuzeyinde de böyle bir kaya sunağının mevcut olması³³, Kilikya'nın bu bölgesinde kaya mezbahlarının revaçta olduğunu göstermektedir.

F. Skülptür buluntuları

1. *Mezar steli*: (res. 46) Kuruca Ören'de üç parça halinde bulduk (boyutu 0.80 m. × 0.39 m. × 0.10 m.)

2. *Baş* (beyaz mermerden) (res. 47 a - c): Göksun'da B. Nuri Kaya'nın hususî koleksiyonundan, boyutu: 0.13 × 0.17 × 0.12 m.,

³³ Karatepe II, s. 9 ve res. 101.

altında ve arkasında delik vardır. Mimarî bir yere tatbik edildiği anlaşılıyor (Roma işçiliği). Esasen arkasının müstevi oluşu bu hususu teyit etmektedir.

3. *Kaya kabartması*: Çem kalesinin güneyindedir. İkinci ön-raporumuzda buna dair izahatı vermiş olduğumuz³⁴ için sadece adını zikretmekle geçiyoruz (res. 48 a - b).

Anavarza - Göksun arasındaki takriben 115 km. uzunluğunda olan bu yol boyunca prehistorik çağa kadar inen bu kadar çok ve çeşitli eserlerin bulunması, Kappadokya ile Doğu-Kilikya arasındaki muvasalayı temin eden bu yolun muhtelif çağlarda revaçta olduğuna herhalde mühim bir delil teşkil etmektedirler. Yalnız şu noktaya da işaret etmek lâzımdır ki, bu yol daha dar ve daha sarp olduğu için ihtimal daha seyrek kullanılmıştır. Bu yol, bugün dahi, Çukur Ova'da yaşayıp ta yazın Göksun istikametine yaylaya çıkan köylüler tarafından istimal edilmektedir. Yolun emniyetini sağlayan müteaddit kalelerin mevcudiyeti bilhassa Orta Zamanlarda bu yolun gerek sevkulceyş ve gerek ticarî bakımdan önemli bir geçit olduğuna bir işaret teşkil etmekte, binaenaleyh revaçta olduğunu göstermektedir. Osmanlı imparatorluğu zamanında bu yolun istimal derecesi hakkında kayıtlara tesadüf edilmemektedir³⁵. Fakat *Celâli* isyanlarında Bağdaş, Mazgaç ve Meryemçil bellerinin mühim birer tutanak noktaları oldukları muhakkaktır.

Bu havalinin ârızalı, sık ormanlık olmasının, Cumhuriyet devrine kadar bilhassa âsaişinin iyi gitmemesinin, batılı gezginlerin bu bölgeye nüfuz edememelerine âmil olan sebeplerin en mühimini teşkil ettiği kanaatindeyiz.

Karatepe'deki üçüncü mevsim çalışmalarımız, birinci mevsimdeki kadar parlak neticeler vermedi. Fakat Anadolu'nun tarihi coğrafyasında yeni bir izi aydınlatmış oldu. Müteakip mevsimde Karatepe'nin kuzey ile olan muvasalasını temin eden "Akyol" boyunu araştırmak tasavvurundayız.

³⁴ Krş. Karatepe II, s. 9 vs res. 98-100.

³⁵ Franz Taeschner; *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, Cilt I, Leipzig 1924 'deki haritaya bk.; ayn. mll. : *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, Cilt II. Leipzig 1926 'da Göksun'dan giden yollar gösterilmekte (s. 28 v. d., s. 33 v. d., s. 36 ve Lev. 49) fakat bizim belleri aşarak geçen bir yol işaret edilmemektedir.

Dr. U. BAHADIR ALKIM'IN GEZİSİ ESNASINDA BULUNMUŞ
OLAN YAZITLARA DAİR Mr. G. E. BEAN'IN RAPORU

Arkadaşım Dr. Alkim, yukarıda tasviri yapılan gezide kendisi tarafından bulunmuş olan aşağıdaki yazıtları tetkikime tevdi etmiş bulunmaktadır. Yazıtları şahsen görmediğim için burada yayımlanmış olan resimlere tâbi vaziyetteyim. Diğer taraftan, bahis konusu olan bölge ile de ülfetim yoktur¹. Yazıtlara ait ölçüler ve diğer teferruat Dr. Alkim tarafından bana verildi.

1. Topaktaş adını taşıyan bir kaya üzerinde, Diniker dağının doğu yamacında, Karapınar yakınında, Kafarlı'nın batısında ve Kadırlı'nın 25 km. kuzey-batısında bulunmaktadır. Kayanın uzunluğu takriben 7 m. yüksekliği 5 metredir. Yazıtın en alt satırı ise bugünkü toprak seviyesinden 1.20 m. kadar bir yüksekliktedir (res. 35-37).

ἔτ(ους) γλς'

'Ὅρι ἐπήχῳ 'Ρουφείνου Μενεφί[λου]

εὐξάμενος καὶ ἐπιτυχῶν

ἀνέστησα τὸν βωμὸν

"233 yılında. Ben, Menephilus'un oğlu Rufinus - bir adak yaparak ve onun ikmalini elde ederek - dualara cevap veren Dağ-Tanrısı için (bu) sunağı rekzettim."

Satır 1. 233 rakkamı tamamen vâzih ve kesin gibi görünüyor. Fakat bu rakkam acaba hangi era'ya göre hesaplanmıştır? Yazıtın bulunduğu bölge Kapadokya ve Kilikya sınırlarına yakın bir mevkide kâindir; binaenaleyh hem Kapadokya'ya hem de Kilikya'ya aidiyeti mümkündür. Maamafih, kuzey havaliye ait sikkelerde ve yazıtlarda normal tarih verildiği, hiç era kullanılmadığı, ancak imparatorun konsüllük veya saltanat yılı ile bunların tarihlendirildiği görülmektedir². Bu itibarla, kaya yazıtı üzerindeki bu kaydın, Kilikyâ'nın buraya komşu olan bir şehrinin era'sı ile kabili izah olması muhtemel görülmüyor; nitekim Kilik-

¹ Dr. Alkim tarafından alınmış olan estempajlar, fotoğraflarda seçilmesi zâten mümkün olan harflere yeni bir şey ilâve etmemektedir.

² BMC Cappadodia XXXV, XXXVII (Caesarea, cf. Head, H. N. 752), XLI (Tyana, cf. Head H. N. 753); SEG VI, 794 (Comana). Eğer bu bölgenin bir era'sı var idi ise, bu era'nın, M. s. 17 de başlayan eyaletin era'sı olması muhtemeldir.

ya'da *era*'ların muntazaman kullanılmış olduğu malûm bir keyfiyettir. Binaenaleyh, yazıtta görülen *era*'nın râci bulunduğu şehir umumiyetle Kadirli'ye tekabül ettiği tahmin edilen Flaviopolis'ten başkası olmasa gerektir; Flaviopolis'in *era*'sı ise, İmparator Vespasianus'un bu eyâleti tesis yılı olan M. s. 74'te başlar³. Buna göre hesap yapıldığı taktirde, bu yazıtın tarihinin M. s. 307 olduğu neticesi elde edilir. Böyle bir keyfiyet ise yazıtın ait bulunduğu bölgenin Kapadokya'dan ziyade Kilikya olduğunu göstermektedir.

Satır 2. OPI harfleri vâzih olup bu harflerin önünde başka bir şey yoktur; diğer taraftan 1. satırda, tarih formülünden maada, başka bir şeyin de mevcut olmadığı farkedilmektedir. OPI'yi, daha uzun bir kelimenin nihayeti olmaktan ziyade, *ῥοσ*'un *dativus*'u (e-hâli) addetmekteyim. *ῥοι ἐπήχῳ* -ki yazıttaki ortografisi böyledir- "Aksi seda veren dağa," anlamına gelir; fakat bilhassa 3. satır göz önünde tutulacak olursa *ἐπήχῳ*'nun bir imlâ hatasına düçar olması ve binaenaleyh *ἐπηκόῳ* yerine yazılmış bulunması çok daha fazla muhtemeldir, *ἐπηκόῳ* ise bütün Anadolu'da pek taammüm etmiş bir *epitheton*'dur⁴. Yazıtta zikredilen dağın da, üzerinde yazıtın bulunduğu "Diniker Dağı," olması gerekir.

Satır 4. Sunak hakkında Dr. Alkım'ın yukarıdaki açıklamasına bk.

Bu yazıt, komşu olan Pamfilya'da kâin Yuvaca'da rastlanan *τῆ Μητρὶ θεῆ ἐπηκόῳ Ὀρεῖα* suretindeki (SEG, 718-23) bir seri ithafları hatırlatmaktadır.

2. Yolun doğu yönünde, Mazgaç beli'nin takriben 8 km. güneyinde, Uçuk yazlığının yarım saat kadar kuzey-doğusundadır. Bir kayaya oyulmuştur. Harflerin yüksekliği 10-18 cm. arasındadır (res. 38).

+ ῥοι
Μαξι-
μ. ἐπι-
σκό(που)

"*Maxim... Piskoposluğunun hududu,*"

³ BMC Cilicia CVII.

⁴ Bu kelimenin yanlış olarak yazılmış diğer bir şekli için krg. SEG II, 709, θεῆ σοίωω.

Satır 2. Μαξιμ kısaltması muhtelif şekilde tamamlanabilir, meselâ : Μαξιμ(ου) , Μαξιμ(ινοσ) , Μαξιμ(ιανοσ).

Yazıtın sol kıyısındaki işaret X ve P harflerinden teşekkül eden, Χριστός adını ifade için kullanılan ve sık sık rastlanılan bir monogramdır.

Krş. Sterrett, Papers Am.Sch.Ath. II, no. 280 (Göksun), ὄρου τῆς ἀ[γίας ?] καὶ θεοτ[όκου] Μαρία[ς].

3. Bir pınarın yanındaki kaya üzerinde, bir evvelki yazıtın (No. 2) 150 m. kadar güney-batısındadır. Harflerin büyüklüğü 7 cm. (res. 39).

Πηγὴ
Κοιν<ή>
"Pınar müşterek(tir)."

Satır 2. H harfinin, kayaya ihtimal N ile birlikte ligatürlü bir şekilde hâkkedilmiş olması muhtemeldir.

2 No. lu yazıttan, pınarın bir Piskoposluk hududuna yakın olduğunu öğrenmekteyiz; bu 3 No. lu yazıt ise, sınırın her iki tarafındaki sekene tarafından suyun müştereken kullanılacağını ifade etmektedir.

4. Göksun (Cocussus)'un bir saat kadar güneyindeki Taşoluk köyünde İlyas Dayan'ın evindedir. Beyaz mermerden mezar steli. Yükseklik: 1.00 m., genişlik: 0.26 m., üst kısmında süslü çıkıntısı vardır. Harf yüksekliği: 20 mm. (Fotoğrafa göre hesaplanmıştır, bk. res. 40).

Μιθρατώχμης
Ἰνδέους Γομε-
να τῆ χρηστῆ γυ-
ναίκα καὶ ἑαυτῶ ζ-
ῶν μνημης χάριν

"Indes'in oğlu Mithratochmes, daha hayatta iken (bu steli), kendisi ve değerli zevcesi Gomena(?) için, hatıra vesilesi olarak (rekzetti)."

Mithratochmes ve Indes, bu havalinin karakteristik şahıs adlarındandır. Indes ismi bilhassa Kilikya ve İzavriya'da (Sundwall, s. 82) müteaddit şekiller göstererek taammüm etmiştir Ἰνδης, Ἰνδης, Ἰνδους (krş. aşağıdaki 7 No. lu yazıt). Mithratochmes'e ise buraya

yakın olan Comana'da rastlanır. (SEG VI, 894; JHS 1898, s. 316; Ramsay, *Social Basis*, s. 112, No. 96; J. Phil. XI. s. 148, No. 6 — Ramsay, *Social Basis*, s. 121, No. 112). Bu şahıs adı, Mithradates ve benzerleri gibi Mithras adından teşkil edilir; Mithras bir Pers Tanrısı olup bu Tanrının kültünün (Mithraism) Roma imparatorluğu zamanında pek münteşir olduğu malumdur. — $\chi\mu\eta\varsigma$ tipik bir Pers ekidir; misal olarak krş. Artochmes ve Tritantaichmes (Herodot VII, 73, 82 v. s.).

Gomena adına gelince: Bunun için iki imkân hatıra gelebilir. Eğer isim Anadolu menşeli ise bu takdirde ihtimal M. ö. VIII. yüzyıl Karkamış kırallarından *Gamana-s* ile karşılaştırılabilir (bk. C. L. Woolley, Carchemish Part II, A 7 a 1. Bu notu Dr. Alkım'a medyunum). Fakat Gomena, Latince Gemina'nın $\epsilon - o$ tedahülü ile değişmiş bir şekli de olabilir (Yeni Yunanca'da sık sık görülen bu harflerin değişmesi için bk.: A. Wilhelm, Neue Beiträge III, 16-17).

Sat. 4-5 ζῶν, "hayatta iken,": Eski devirlerde mezarın, ölmeden evvel hazırlanmış olması âdetine uyur.

5. Taşoluk köyünde Ahmed Sağır'ın evindedir. Mezar steli, beyaz mermerden. Yükseklik: 1.35 m., genişlik: 0.44. m., kalınlık 0.07 m. (res. 41).

+ ἔνθα κατὰ-
κίτε ἢ τῆς μακα-
ρίας μνήμης Εὐδο-
ξία +

"Burada rahmetle hatırlanan Eudoxia yatıyor"

Yazıtın geç bir devre ait olduğu *κατάκειται* kelimesinin *κατάκίτε* şeklinde yazılmasından, ligatürlerden, *sigma* harfinin iki varyantla yazılmasından (C ve [) ve bilhassa *theta* harfinde Bizans devri kaligrafisine göre arzant çizgiciğin her iki tarafta çıkıntı teşkil ettirilerek hakkedilmesinden anlaşılmaktadır.

6. Hâlen Göksün İlkokulundadır. Buluntu yeri malûm değildir. Beyaz mermerden. Yüksekliği: 0.19 m., genişliği: 0.23 m., kalınlığı: 0.07 m., harflerin yüksekliği: 35-40 mm (res. 42).

[x]αι Πρη..
Ἄλκιμου
Ἀντιγόν[φ]

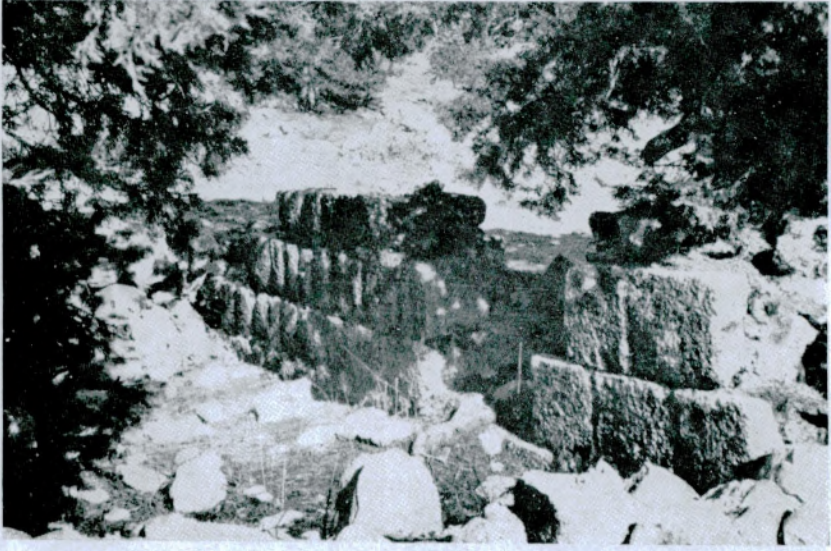
Res. 29 — Kadırlı'nın 29 km. kuzey-batısında, Pürülge vâdisinin doğu yakasındaki harabe.

Fig. 29 — Ruins on the east bank of the Valley of Pürülge, 29 km. NW of Kadırlı.

Res. 30 — Aynı harabeye ait diğer bir köşe.

Fig. 30 — Another corner of the same ruins.

Res. 31 — Dokurcun'daki harabeye ait bir yapı kalıntısı.
Fig. 31 — Ruined building at Dokurcun.

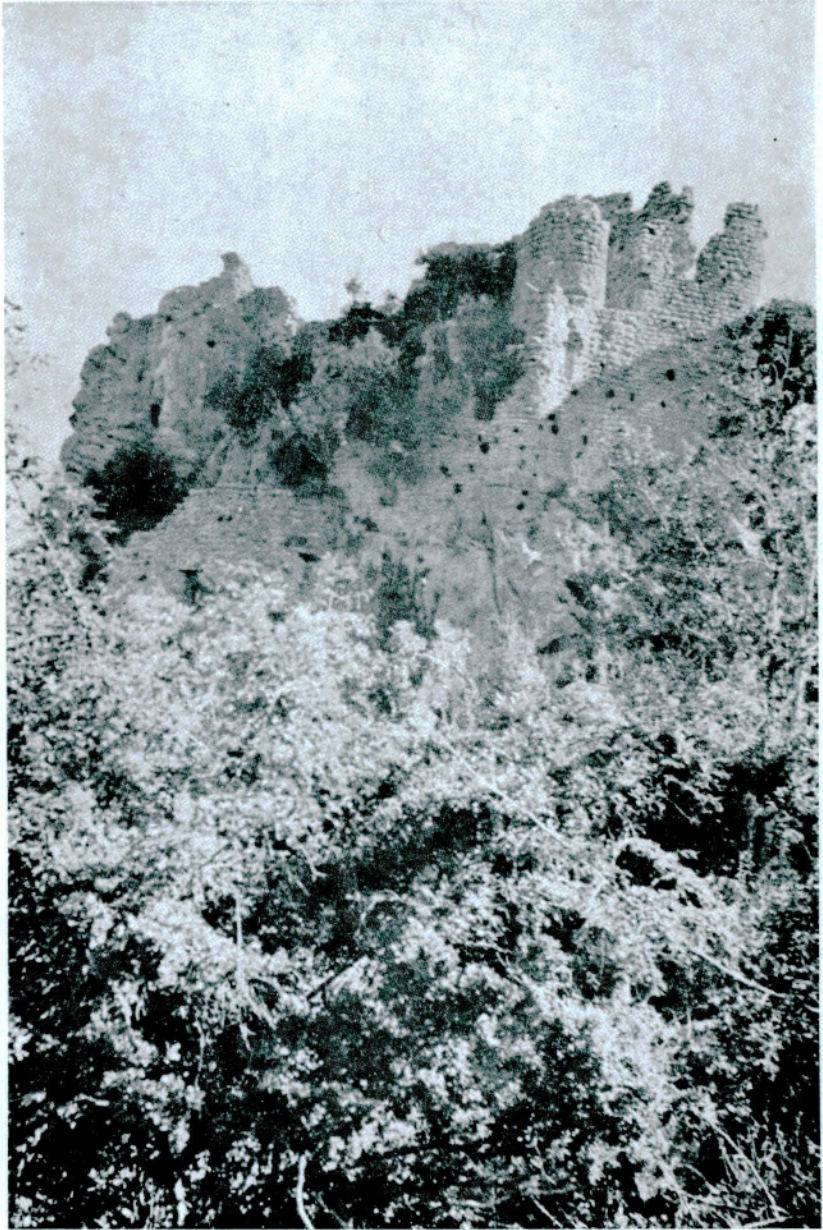

Res. 32 — Gâvurkırıldığı'ndaki yapı kalıntısı.
Fig. 32 — Ruins of a building at Gâvurkırıldığı.

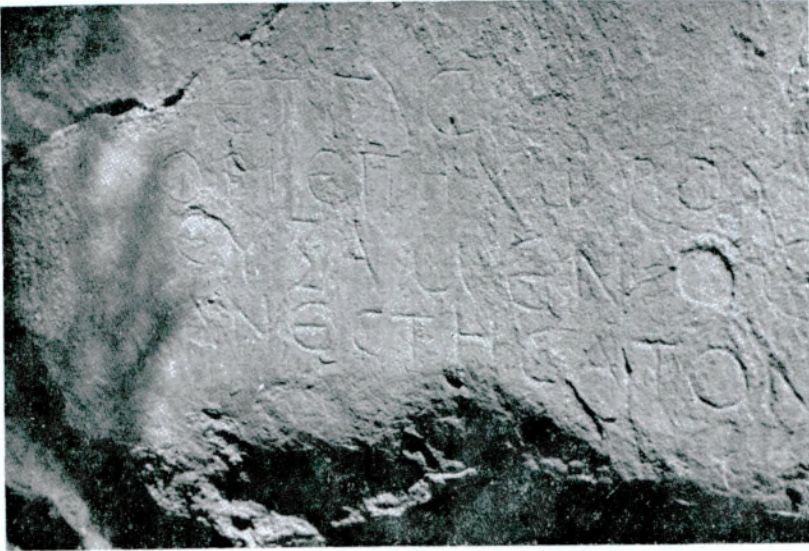
Res. 33 — Kesiksuyu'nun doğu yakasındaki yapı kalıntısı (Mehmetli'nin 5.5 km. kuzey-batısındadır).

Fig. 33 — Ruined building on the east bank of the Kesiksuyu, about 5.5 km. NW of Mehmetli.

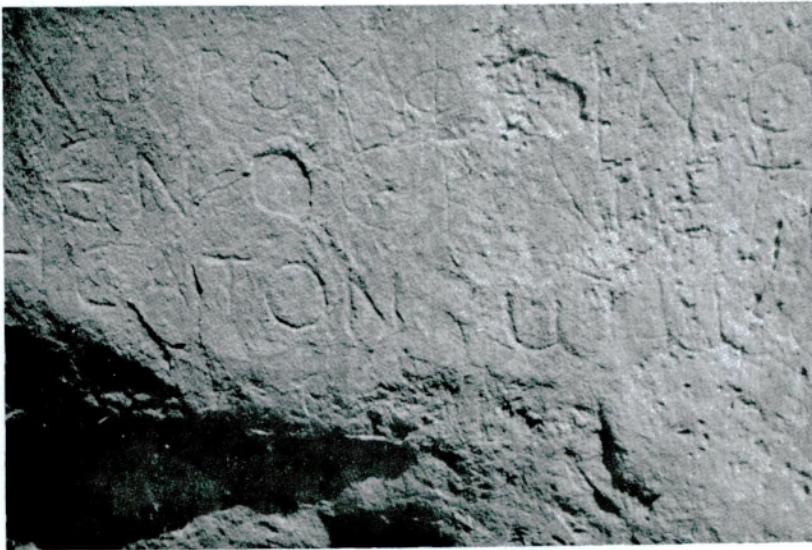

Res. 34 — Esenlikale'nin güney-doğusundan görünüşü (Bağdaşbeli'nin 4. km. güneyinde).

Fig. 34 — View from the SE of Esenlikale, 4 km. south of the pass of Bağdaş.

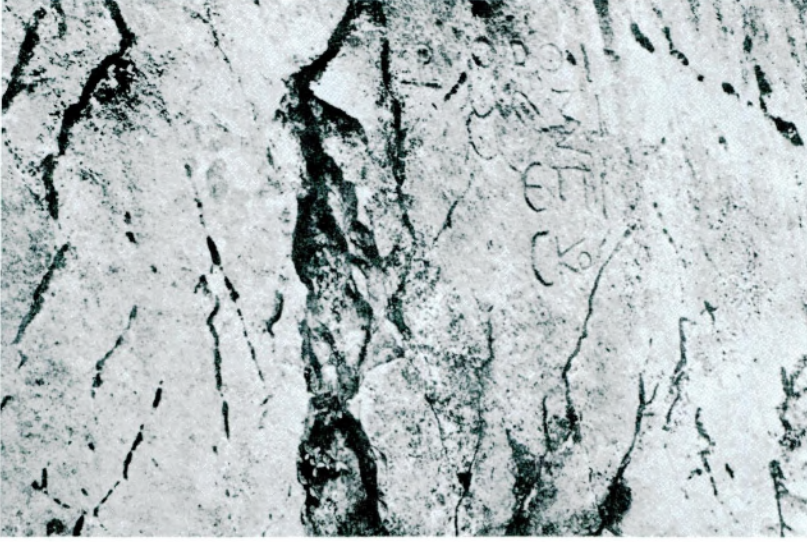
Res. 35 — Topaktaş (Karapınar) yazıtının baş kısmı.
Fig. 35 — Beginning of the inscription at Topaktaş (Karapınar).

Res. 36 — Aynı yazıtın orta kısmı.
Fig. 36 — Central part of the same inscription.

Res. 37 — Aynı yazıtın son kısmı.
Fig. 37 — End of the same inscription.

Res. 38 — Uçuk-Kartalkaya'daki yazıtlardan biri. *Maxim...* suretinde kısaltması yapılmış bir piskoposluğun sınırını tayin etmektedir.

Fig. 38 — Inscription at Uçuk-Kartalkaya, marking the boundry of the bishopbric of *Maxim...*

Res. 39 — Uçuk-Kartalkaya yazıtlarından diğeri : Pınar yazıtı.

Fig. 39 — Inscription relating to the spring at Uçuk-Kartalkaya.

τῷ ἀγαπῆ-
[τῷ υἱῷ]

“ ve Alkimos'un kızı Pre . . . , sevgili (oğulları) Antigonos'a. „ Babanın adı, yazıtın kırık olan başlangıç kısmı ile birlikte yok olmuştur.

Satır 1. İhtimal Πρῆ[μα], yani Prima.

Satır 5. Harflere ait hafif izler farkedilmektedir.

7. Hâlen Göksun İlkokulundadır ; buluntu yeri malûm değildir. Beyaz mermerden. Yüksekliği : 0.22 m. , genişliği : 0.23 m. , kalınlığı : 0.06 m. (res. 43).

Ἰνδῆς Κιλाल-
όου(?) ἔστησεν
Μέι Κεῖβᾶδα-
σιν(?) μνήμης
ἔνεκα

“ Kilaloas'ın oğlu Indes, Meis Keibadasis'e (?) hatıra vesilesi olarak (steli) rezzetti. „

Satır 1. Indes adı için yukarıda 4 No. lu yazıtta verilmiş olan açıklamaya bk. Kilaloas'a gelince : bunun tamamen şayanı kabul bir isim olabileceği anlaşılıyor ; meselâ krş. Κίλης, Κίλλις, Κίλλύας ve benzerleri (Sundwall, s. 105 - 106). Maamafih başka türlü okunuş şekilleri de vârid olabilir ; satırın sonunda bir harfin yokolması mümkündür.

Satır 3. Meis ve Kbedasis güney Anadolu'da münteşir isimlerdir. Κεῖβᾶδασις, Kbedasis'in ihtimal bir varyantıdır binaenaleyh bunları bir çift ad addederek Μέι Κεῖβᾶδασιν suretinde okumaktayım. Dativus (e-hâli) ile accusativus (i-hâli)'un bir biriyle karışması keyfiyeti için krş. Ramsay, Studies in E. Roman Provinces, s. 226, sat. 3, Ἀντιοχίδι πινοτῆ πολυγηθέα, ve ayn. yr. Anderson'un notu. Bunun başka şekilde de okunması mümkündür, meselâ tek bir ad şeklinde telâkki ederek Μεικειβᾶδασιν veya hattâ Μέι κῆ *Ἰβᾶδασιν gibi.

5. Satırın altındaki çiziklerin, yazıtla ilgisi olmadığı anlaşılmaktadır.

8. Hâlen Göksun İlkokulundadır. Buluntu yeri malûm değildir. Mermer sunak. Yüksekliği : 0.44 m. , genişliği : 0.24 m. , kalın-

lığı: 0.21 m., harflerin yüksekliği: 5-7 mm. (fotoğrafa göre hesaplanmıştır, krş. res. 44).

Ζώη τῆ κυρία
μητρὶ Ἀγαθῆ-
[μ]ερος καὶ Ἀ[ν]-
τίγονος Μᾶ(?)

"Mas'ın (?) oğulları Agathemeros ve Antigonos (bu anıtı) özanneleri Zoe'ye (diktiler).."

4. Satırdaki okunma vaziyeti şüpheyi muciptir. Mas bu havaliide hem erkek, hem de kadın ismi olarak (Sundwall, s. 138) taammüm etmemiş bir isim değildir; fakat *mu* harfinin şekli 2. satırdaki *mu* harfinden farklıdır, diğer *alpha*'ların da kesik çizgisi yoktur. Sunağın orijinalinin gözden geçirilmesi gerekmektedir.

9. Hâlen Göksun İlkokulunun bahçesinde. Mermer blok. Yüksekliği: 0.75 m., genişliği: 0.77 m., kalınlığı: 0.02 m. (res. 45).

+ Χ(ριστ)ῆ ΗΕΛΙΟΝ
Ἀλύπιν
+ Χ(ριστ)ῆ Ἀγίε Ἰωά-
νη, ἐλέισον τὸ-
ν δ[ι]ὸ δ[ι]ὸν σο-
υ Στέφανον π[ρ]εσβ[ύ]τερον

"Ey İsa, Alypios'a merhamet eyle(?),
Ey İsa, Aziz Yohannis, hizmetkârın Prezbit (kıdemli
Papası) Stephanos'a merhamet eyle.."

Satır 1. ΗΕΛΙΟΝ'nun ne olduğu tarafımcıca anlaşılammamaktadır; Acaba bu, ἐλέησον'un yanlış imlâ ile yazılmış bir şekli midir? Ἀλύπιν, birer şahıs adı olarak tanınan Ἀλύπιον yahut Ἀλύπην'in yerine yazılmış olabilir. Ἀλυπος ve Ἀλυπια şekillerine de rastlanır (SEG III, 421; IV, 654; VI, 146; VIII, 230 v.s.).

ἄλυπος (=kedersiz) sıfatı ise Hıristiyan ölüleri için kullanılan *epitheton*'dur.

Satır 6. πρεσβύτερ ς (=daha yaşlı, daha kıdemli) eski Hıristiyan kilisesinde yüksek bir rütbe anlamına gelir.

Yukarıdaki yazıtların başlıca önemli cephesi, Kilikya ile Kapadokya arasındaki sınırı hafif te olsa tayin etmiş olmaları ihtimalidir. Topaktaş'ın (1. No.lu yazıtı bk.) Kilikya'ya ait olduğu

anlaşıyor, 4 No. lu yazıtın ise daha ziyade kuzeydeki bölge ile ilgili olması muhtemeldir. Bu itibarla Kappadokya ile Kilikya arasındaki sınırın Topaktaş ile Taşoluk arasında bulunması vârid olabilir. Bu bölgede ise, Bağdaş ve Mazgaç gibi iki bel mevcuttur; bu bellerden sonuncusu çok daha fazla önemlidir.

G. E. BEAN

KARATEPE : THIRD CAMPAIGN*

by

U. BAHADIR ALKIM (*Istanbul*)

The third season's work at Karatepe², conducted under the joint auspices of the Turkish Historical Society, the Department of Museums and Antiquities, and the Faculty of Letters of Istanbul University, lasted from September 17 th to November 15 th, 1948. The expedition consisted of Prof. Dr. H. Th Bossert, *Docent* Dr. U. Bahadır Alkım, Dr. Nihal Ongunsu, Lütü Özin (architect), İbrahim Süzen (surveyor), and Mustafa Kalaç. Dr. Franz Steinherr, to whom we are indebted, worked at Karatepe during a part of the season voluntarily. The work falls under two headings: Excavations and Exploratory Excursions³.

* Lecture delivered to the 4 th Turkish Historical Congress (10-14 th November 1948, Ankara). No alterations have been made or contemplated in the text of this lecture whose publication has been somewhat delayed. Meanwhile the Preliminary Report of the first three seasons excavations has been published (cf. H. Th. Bossert — U. Bahadır Alkım — H. Çambel and associates, Karatepe kazıları, birinci ön-rapor [Ausgrabungen auf dem Karatepe], Ankara 1950, Turkish and German).

We take this opportunity to note that the results of the fourth (1949) and fifth (1950) seasons' work have afforded reason to modify in some respects the conclusions reached in the present article.

¹ For the informative reports of the first season's work cf. U. Bahadır Alkım : Karatepe Kazısı, *Belleten*, vol. XII (1948), pp. 241 - 248 (Excavations at Karatepe, *ibid.* pp. 249 - 255); Halet Çambel : *Orientalia*, N. S. 17 (1948), pp. 530 - 531 ; H. Th. Bossert : *Die Welt des Orients*, vol. I (1948), pp. 250-251. For a preliminary report cf. U. Bahadır Alkım : Karatepe Kazısının arkeolojik sonuçları (Les résultats archéologiques des fouilles de Karatépe) - lecture delivered to the XXI et International Congress of Orientalists -, *Belleten*, vol. XII (1948), pp. 533 - 547.

² For the informative report of the second and third seasons' excavations see U. Bahadır Alkım : Üçüncü mevsim Karatepe çalışmaları, *Belleten*, vol. XIII (1949), pp. 363 - 370 (Third Season's Work at Karatepe, *ibid.* pp. 371 - 374).

³ For unfailing helpfulness and courtesy shown to us during our third

I. EXCAVATION

A. At Karatepe

Excavation was undertaken on the summit of the hill, on the north slope, and at the west postern gate; supplementary work was carried out at the upper entrance building and at some of the towers on the outer *enceinte*.

1. *Excavation on the summit*: During the first campaign, investigations had revealed a stretch of wall 24 m. long, running NW-SE, near the top of the hill, and, 13 m. to the south of this wall, four bases of basalt⁴. Suspecting the existence of an important building, this year we undertook an excavation at this point (Plan 1). The area in question was thickly covered with scrub, immediately beneath the roots of which we found native rock at a maximum depth of 0.40 m. The excavation, conducted under great difficulties, brought to light the foundations of a building containing numerous small chambers.

On its SE side is a narrow entrance (Plan 1 G), through which a narrow ramp leads into an open court surrounded by small chambers. The floor of this court was formed by levelling the natural rock and filling in the remaining hollows with small stones.

The four basalt bases are in line with the NE wall connecting chamber H with the courtyard; they appear to be either foundations of a doorway, or, more likely, column supports. Each support consists of two blocks; the supports, when found, were 1.50 m. apart, but we suspect that they were not *in situ*, and that the interval was originally larger. We think it possible that there was here a building of *bit-hilâni* form (Plan 1, H; fig. 1).

To facilitate the roofing of the wider chambers columns were employed. Supports for such columns were found in the chamber adjoining chamber H on the NW (Plan 1, K; fig. 2) and in anot-

season's work, our thanks are due to the *Kaymakam*, municipal officials and people of Kadirli, to the villagers of Kızıyusuflu, Bahadırlı and Karatepe, and in particular to Dr. İsmail Hakkı Sayman of Kadirli, Şükrü Erdem, Education Officer at Ceyhan, Şevki Akbulut senior master in the Sakarya Primary School at Ceyhan, and Dr. Sedat Barı.

⁴ cf. *Bulleten*, vol. XII (1948), plate CXVII, I-K/23-24.

her chamber on the SW side of the court (Plan 1, E). These supports are of basalt; the columns themselves were presumably of wood.

In the building we found large quantities of local pottery of coarse clay, lightly baked and very fragile, as well as sherds of fine workmanship showing Cypriot influence. Small finds were restricted to a few fragmentary querns of basalt and some pieces of vessels also of basalt.

Outside the SW wall of chamber S, a water-channel cut in the rock deserves notice.

We believe that this building, constructed at the dominating point of the hill, was of considerable importance; but its ruined condition, combined with the absence of small finds, prevents us from determining its nature. A palace, a temple, or a military headquarters are all possible; but a palace appears to be most likely. In the architectural style of this palace we observe not only native Anatolian, but also north-west Mesopotamian elements.

2. *Excavation on the north slope*: During the first campaign, a long stretch of wall, running N-S, was observed⁵ on the north slope (fig. 3) of Karatepe; excavation at this point during the third campaign revealed the foundations of numerous small chambers belonging to a large building. As the southern extremity of the building lies 6.5 m. higher than the northern, and its *débris* has been washed down the hillside by the rain-water, nothing but foundations came to light (Plan 2, fig. 4).

At the N end of this building is a short flight of stone steps, at the head of which is a filling of small stones forming a level space. Lying on this level space we found a rectangular worked block of greyish brown basalt. Whether this *in situ* or not is hard to determine; but in any case it is not likely to have rolled a great distance to its present position. It may be a foundation block for a doorway, or perhaps rather the support for a wooden column. Five metres from this base was found another of the same material, this time *in situ*. The steps, the level platform and the column-bases suggest that the principal entrance was on this side, but the advanced state of ruin prevents a definite decision.

⁵ cf. *Bulleten*, vol. XII (1948), plate CXVII, I-K/31-34.

To the south of this platform is a series of small chambers (Plan 2, A, B, C, D, E, F, G), of irregular rectangular shape. Their floors are formed in some cases of the natural rock, in others of stones of varying sizes (average measurement 0.05—0.15 m.). Inside the chambers an abundance of coarse local pottery, and a number of *pithoi* admitting of reconstruction, came to light (figs. 5, 6). In chamber B was found a very well preserved basalt dish with three feet. Chambers C and D communicated with each other by a door (fig. 7).

The walls of this building rest directly on the rock. Their lower parts are constructed of local limestone, the blocks being mostly of large size. The upper portions were no doubt of mud brick.

No small finds whatever were made. At the upper and the lower entrance buildings also, small finds were very scarce. This circumstance suggests that the occupation of Karatepe was not of long duration. It is possible that when the site was destroyed by fire, the inhabitants took away their valuables with them. The total absence of finds belonging to any later period shows that Karatepe was never again a centre of civilisation.

This large complex of building on the north slope evidently extends a great distance to the east; but as the season was ending, and prospects of new and important discoveries were not good, the excavation was brought to a close. In future campaigns we intend to determine the limits of the complex.

3. *Excavation at the postern gate*: A small sounding made during the first campaign at this point had revealed the foundations of a gateway, with three basalt blocks set side by side, and had shown that the gate was protected on the north-side by one of the towers in the wall⁶; but owing to the ruinous condition of the wall it was uncertain whether a similar tower stood also on the south. Towards the end of the recent campaign, excavation was undertaken (figs. 8,9), and disclosed outside the gate a door-socket belonging to the gate and a fragment of a relief (?). Digging was carried down to the foundation of the wall, at a depth of from 1.5 to 2.0 m., and it was seen that

⁶) U. B. Alkim, *Bellesten*, vol. XII (1948), p. 250 and. 535.

the gate adjoins the wall on either side. Inside and to the east of the gate, a wall was revealed. The close of the campaign put an end to this excavation. Between this gate and the building on the summit is a thick layer of soil; this, and the fact that a fragment of a relief was found in front of the gate, and that the wall runs eastwards, suggests the possibility that on this steepish slope there may exist a building decorated with orthostats; the discovery during the first campaign of a fragmentary inscription in Hittite hieroglyphs at a point SW of the building on the summit, and numerous worked basalt blocks close by, goes to strengthen this possibility. We intend next year to undertake a more thorough excavation of the area inside the postern gate.

4. *Supplementary work in the Upper Excavation area:* In the passage-way of the upper entrance-building several steps had been observed⁷. A thorough investigation was undertaken during the third season's work, and brought to light a staircase (Plan, III), which begins at the point where the ramp ends opposite the middle of tower A, and continues the whole length of the passageway as far as the first gate, making a right-angled turn round the towers (figs. 10-11). The existence of a right-angled stairway in the eighth century B. C. is a remarkable phenomenon.

5. *Wall and towers:* As a result of this season's investigations, a total of twenty-eight towers has been counted in the circuit of the outer *enceinte*.

B. On Domuztepe (Figs. 12 - 13).

On the east bank of the river Ceyhan directly opposite Karatepe, our previous investigations⁸ had shown⁹ the existence of a fortification wall probably contemporary with Karatepe, and of various ruins (fig. 14) inside and outside this wall (fig. 15). A statue-base decorated with a pair of bulls (fig. 16, 17), and half a

⁷ cf. *Bellethen*, vol. XII (1948), plate CXVII, I/13 - 14 and plate CXIX, fig. 5.

⁸ H. Th. Bossert and U. Bahadır Alkım: *Karatepe II*, pp. 28-29.

⁹ cf. U. B. Alkım: *The Excavations at Karatepe*, *Bellethen*, vol. XII (1948), 254 - 255.

relief showing a God (?) standing on a sphinx (figs. 18, 19) had also been discovered¹⁰. This year two soundings were made¹¹.

1. In the SW corner of Domuztepe we had seen during the first campaign a fragment of a portal-lion, and had wondered if it might be *in situ* and mark the position of an entrance. A test made here during the third campaign (fig. 20) revealed a gateway 1.80 m. wide, adjoined on either side by the main wall, which is here of remarkably careless workmanship. The gate is approached from the outside (south) by one step. A door-socket belonging to the gateway was found on the left-hand side.

The right side of the door is formed by a lion (fig. 21), the left by the smoothed surface of the natural rock. The wall on the left is totally destroyed, but the beds for the wall extend eastward for 16.5 m., forming the inner wall of a corner tower projecting to the south, after which it turns to the north. This wall is 1 m. thick on the average.

The existing portion of the portal-lion, of greyish brown basalt, is 0.93 m. long and 0.83 m. high (maximum dimensions); only the hind paws and part of the tail are preserved, depicted in *bas-relief* 0.02 m. in height. We failed to find the remaining parts.

To judge by the style, this lion may well be of the late Hittite period. The incised markings on the hind legs and the detailed rendering of the paws indicate comparatively careful workmanship. The portal lions at Karatepe are, by contrast, in high relief and in general of careless workmanship and lacking in detail.

The question arises whether this lion gate is original and

¹⁰ On a first examination, made in an unfavourable light, it was surmised that the figure stood on a lion (cf. Karatepe II, p. 29). Recent scrutiny has shown that a figure (god?) wearing a long-skirted robe stands on a sphinx; the latter is represented with a lion's body and human head (see figs. 18, 19). The relief was evidently formed of two blocks; a projection on the flat upper surface of our relief no doubt served to secure it firmly to the upper portion which we were not able to find. Another projection of triangular shape on the side of the block had presumably the same purpose.

¹¹ U. B. Alkım, Üçüncü mevsim Karatepe çalışmaları, Belleten, vol. XIII (1949), p. 373.

contemporary with Karatepe, or whether ancient building material from another and earlier fortress was reused at Domuztepe and the lion made its way there with this material. Since Roman pottery was found both inside and outside this small entrance with its single lion, we thought it possible that the building might date from the Roman period.

2. On learning of the existence of two fragments of relief¹² hidden among dense trees and undergrowth at a point some 350 m. NE of Domuztepe, we visited the spot, and finding there *Cyclopean* walls and the fragments mentioned, decided to undertake a trial excavation on a small scale. After clearing an area 60×30 m. (cf. fig. 14), our trenches revealed the foundations of badly ruined Cyclopean walls, whose plan could not be determined, resting directly on the natural rock. This excavation produced three more fragments of relief, which proved to belong to one and the same slab. Restoration proved possible, and a remarkable design emerged (figs. 22, 23). On either side of a Tree of Life is a man in kneeling posture, wearing a cap and a short kilt. Above the tree is a winged sun-disc similar to one we found at Karatepe. The relief after restoration (by Prof. Bossert and Lütfi Özin), measures $1.10 \times 1.50 \times 0.30$ m. The prominent nose and almost non-existent chin of the man on the left are reminiscent of certain facial types at Karatepe. We think it probable that this relief is contemporary with the sculptures of Karatepe, and is not in its original position, but was either brought here when the rough walls were built at a later date, or prepared here and never erected.

At Domuztepe itself, and for a space of 2-3 km. around it, is a thick vein of basalt¹³, which in the part where we excavated rises here and there above ground. On a rock some 6 m. north of the point where we found the lower portion of the relief seen

¹² Our attention was drawn to one fragment of these reliefs by İsa Taşkın of the village of Çerçioğlu (formerly Çerçiuşağı) some 3 km. north of Domuztepe. İsa Taşkın subsequently became a member of our working party, and I should like to express my thanks to him for his help.

¹³ On the 1:800,000 geological map published by the Turkish Mineralogical Institute (Ankara 1944, Sheet VII, Malatya) this vein of basalt is not shown.

in fig. 22, we saw what appeared to be an unfinished head; and on another rock a few paces to the south are regular incisions made for the purpose of cutting the blocks. There was apparently a stone-quarry or a workshop here, and the basalt blocks at Karatepe evidently came from Domuztepe.

As no inscription has yet been found at Domuztepe, we can make no final decision as to the date of this site. Nevertheless, the sculptures found there lead us to believe that its original occupation dates to the late Hittite period, and in all probability was contemporary with Karatepe (ca. ninth and eighth century B. C.). Our own opinion is that Karatepe and Domuztepe, situated opposite one another on two natural hills in an excellent strategic situation, are fortified posts belonging to the Danunians. The fact that the basalt used at Karatepe was brought from Domuztepe makes it most unlikely that the latter was a frontier post hostile to the *Danunians*.

Domuztepe, after suffering violent destruction, was later extensively reoccupied by the Romans. Large scale excavation on the site would involve great expense, which in our opinion would be unlikely to be adequately rewarded. We hope that in future campaigns we shall return to Domuztepe for further investigations.

II. EXPLORATORY EXCURSIONS

This year as in previous years¹⁴, our plan of work included excursions to determine the lines of communication from Karatepe to the north and south, and the existence or non-existence of other contemporary sites. While other members of the party (Prof. Dr. H. Th. Bossert, Dr. Nihal

¹⁴ After the discovery of Karatepe, the first excursion in the neighbourhood was undertaken by Prof. H. Th. Bossert and the present writer in the spring of 1947 (cf. *Karatepe, Kadirli and its Environments*, İstanbul 1947). On that occasion we travelled from Mehmetli as far as Çiçeklidere, but as only a very short time was available, a few monuments only were recorded; among these may be mentioned Çem kalesi and a rock-cut altar in its vicinity, and a rock-relief of Roman date. A second excursion was made during the first excavation season (see B. Alkım, *Belleten*, vol. XII. 1948, p. 255), and had as its chief result the discovery at Hemite of a rock relief of the Hittite Imperial period. This rock sculpture was brought to our notice by Kemal Gökçeli of Hemite

Ongunsu, İbrahim Süzen and Dr. Franz Steinherr) were exploring to the south, the present writer, accompanied by Ekrem Kuşçu¹⁵, schoolmaster at Kadirli, investigated the region to the north. We were fortunate enough to discover a road (cf. maps, 1, 2) of considerable importance for the historical geography of Anatolia, and were able to trace its course, which is marked by a series of ruins of various periods. As the roads connecting Karatepe with Central Anatolia are obliged to follow the passes over the Anti-Taurus, we confined our attention to these; we elected to travel on horseback—a principal mode of transport in antiquity.

Two main highroads connecting central and south-eastern Asia Minor have long been known; one of these crosses the pass of Gülek, commonly called the *Cilician Gates*, while the other descends via Kayseri, Saimbeyli (Hacın), Feke and Kozan (Sis).

In the district that concerns us there are *three* passes. The first of these, the pass of Meryemçil (fig. 26) lies 20 km. south of Göksun (Cocussus) and some 80 km. north of Karatepe. The second, Mazgaç, is 28 km. south-west of Göksun, and the third, Bağdaş (fig. 25) 25 km. further in the same direction (see map 1). The road that reaches Göksun by way of the pass of Meryemçil is called "*Akyol*," (locally pronounced Ağyol = The White Road); Karatepe lies on this road. Another road runs up to Göksun over the passes of Bağdaş and Mazgaç; this is the road that we were able to identify by the ruins and various monuments that mark its course. We had already, in the spring of 1947, begun to investigate this road with Prof. Bossert; accordingly, we decided this year to complete this investigation first, and to leave the *Akyol* for a future occasion.

(village 15 km. south-west of Karatepe) and was visited by Prof. Bossert and the writer in early November 1947, when copies, squeezes and photographs were taken. For the district in question see the map in *Belleten*, vol. XII (1948), Pl. CXIII. The Hemitic relief, together with an Aramaic inscription also found there by us, will shortly be published separately by Prof. Bossert and Prof. Dupont-Sommer.

¹⁵ We desire to renew our thanks to Ekrem Kuşçu for his companionship on this excursion. His important services in connection with the discovery of Karatepe have already been materially rewarded by the Turkish Historical Society.

The purpose of the present article is to describe briefly this newly discovered road. It runs from Anavarza (Anazarbus) to Göksun by way of Mehmetli, the Kesik suyu valley, the Pürülge valley, the Çiçeklidere valley, the pass of Bağdaş, the valley of the Savrun river, Dokurcun, Uçuk, the pass of Mazgaç, Küçük Çamurlu, Büyük Çamurlu and Taşoluk, thus providing communication between eastern Cilicia and Cappadocia.

None of the European travellers and scholars of the 19 th and 20 th centuries-W. Francis Ainsworth, Sir Charles Wilson, Major Bennet, J. R. S. Sterrett, H. Kiepert, W. M. Ramsay, D. G. Hogarth, Hugo Grothe, and Hans Rott- found his way into this part of the Anti-Taurus, or crossed the passes of Bağdaş and Mazgaç. W. F. Ainsworth, in his account of the "Euphrates Expedition", devotes a chapter to the Cilician and Syrian Gates, and names several passes connecting Cilicia and Cappadocia, but these do not include Bağdaş and Mazgaç¹⁶. S. Sterrett in 1884 visited Göksun and copied a number of inscriptions there, but to the south of this place he penetrated only as far as Taşoluk (6 km. to the south) and Değirmendere (15 km. to the south-east)¹⁷. D. G. Hogarth and W. M. Ramsay in 1890 came to Göksun from Adana by way of Kozan, Kiraz bel, Hacın (Saimbeyli), Gezbel, Kemer, Yalak and Keklikoğlu, but went on in the direction of Elbistan without exploring to the south¹⁸. H. Rott mentions a number of passes in the Anti-Taurus, but not Bağdaş or Mazgaç¹⁹. Sir Charles Wilson observes that a road goes by Taşoluk and Geben to the castle Marianchil (Meryemçil) and from there on to Kars (Kadirli), but he too makes no mention of the road from Göksun by way of Mazgaç and Bağdaş to Çukur-

¹⁶ William Francis Ainsworth: *A Personal Narrative of the Euphrates Expedition*, vol. I, London 1888, pp. 112-124.

¹⁷ J. R. Sitlington Sterrett: *An Epigraphical Journey in Asia Minor* (Papers of the American School of Classical Studies at Athens, vol. II), Boston 1888, pp. 240-248 (Roman milestones), and pp. 248-252 (other inscriptions).

¹⁸ D. G. Hogarth and J. R. Munro: *Modern and Ancient Roads in Eastern Asia Minor* (Supplementary Papers of the Royal Geographical Society, from vol. III), London 1893, see the map.

¹⁹ Hans Rott and associates: *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig 1908. See the archaeological map.

*ova*²⁰. Hugo Grothe travelled in the Anti-Taurus from September 1906 till January 1907; he visited Göksun and recorded several inscriptions, but went on to the north-east without following our route²¹. Von der Osten in 1929 travelled in the neighbourhood of Maraş, but did not visit our district²². Ramsay, relying on various ancient authorities, shows the road from Anavarza (Anazarbus, Ayn Zarb) to Göksun (Cocusus, Cocussus; in Armenian times Coxon) as follows: Anazarbus-Sisium-Badimon-Laranda-Cocussus²³. Kiepert's map does not mark the road that we took, but shows the Anavarza-Göksun road as passing by Sis, Feke and Hacın²⁴. In fact, this road has to take a devious course owing to the very mountainous character of the region.

Turning now to the ancient authorities, the *Itinerarium Antoninianum* (ca. 300 A. D.) shows the Cocussus-Anazarbus road as passing by Laranda, Badimon, Praetorium, Flaviada²⁵; and the *Tabula Peutingeriana* (fourth [?] century A. D.) is in virtual agreement with this²⁶. Evidently at this period our newly discovered road was not in great use. Indeed being rather narrow in places, and in winter deeply buried under snow, it does not afford easy passage for troops or for large caravan trains. Nevertheless,

²⁰ Major General Sir Charles Wilson: *Handbook for Travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia etc.*, London 1903, pp. 270-271.

²¹ Hugo Grothe: *Meine Vorderasieneexpedition, 1907*, vol. I. (*Die fachwissenschaftlichen Ergebnisse*), Leipzig 1911. See the epigraphical chapter by Johann Öhler, p. LXXXV.

²² Hans Henning von der Osten, *Explorations in Hittite Asia Minor 1929* (OIC, No. 8), Chicago 1930, p. 79 ff.

²³ W. M. Ramsay: *The Historical Geography of Asia Minor* (Royal Geographical Society-Supplementary Papers, vol. IV), London 1890, *passim* and the maps.

²⁴ See H. Kiepert's 1 : 400,000 map, sheet C IV Kaiserije. On the other hand, the publications of the other 19th century explorers, Barth, Hamilton, Mordtmann, Ch. Texier etc. make no reference to the road and passes discovered by us, as these lay outside the area of their investigations.

²⁵ See for example *Itinerarium Antonini et Hierosolymitanum* (published by G. Partley and M. Pinder), Berolini MDCCXLVIII, tab. I.

²⁶ Cf. W. M. Ramsay: *Historical Geography of Asia Minor*, p. 280.

the numerous monuments of prehistoric, late classical and medieval date found along this road and described below, show that it was by no means entirely neglected.

A. General Description of the course of the road:

Starting from Anavarza in a north-easterly direction the road reaches Mehmetli after some 32 km.; 4 km. further to the north-west, it enters the valley of the Kesik suyu, which continues north-westward as far as Taşköprü. Here the Kesik suyu descending from the north and the Pürülge deresi from the north-east, unite their streams. The road continues to follow the valley, which turns to the north-east and now bears the name of Pürülge vâdisi; after 4 km. it is called Çiçekli deresi and continues in the same direction, rising gradually, for some 14 km. to the pass of Bağdaş (altitude ca. 1400 m.). Here we observed traces of a wall barring the pass; to judge by the style of its masonry, this wall is of comparatively recent date. North and south of the pass we saw graves with tall unhewn stones at head and foot; according to the inhabitants of Bağdaş, who come there during the summer, these were the tombs of various Turkoman tribesmen who once fought for the possession of the pass.

From Bağdaş the road descends for 2 km., still bearing north-east, then curves round to the south-east, and after another 2 km., drops into the upper valley of the river Savrun. Following the course of this valley it rises to the north-east, and after passing Dokurcun, Su Çatı and Savrun Gözü reaches the pass of Mazgaç (altitude ca. 1650 m.). From Bağdaş to Mazgaç by the road is about 32 km. The climb to the Mazgaç pass from the south is not particularly stiff, but the descent on the north is exceedingly steep. As at Bağdaş, we noticed remains of a wall barring the pass, and tombs on either side of it. Beyond Mazgaç the road enters another valley, descending by Küçük Çamurlu, Büyük Çamurlu and Taşoluk to the plain of Göksun, and so to Göksun itself.

Along this road between Anavarza and Göksun we observed a prehistoric rock-carving, the ruins of four inhabited sites whose origins date back to late classical times, numerous ruins of buildings, three Greek rock-cut inscriptions of Roman date, a number

of Greek funerary inscriptions, and eight mediaeval fortresses of varying sizes. Add to these a rock-relief of Roman date (fig. 48 a - b) and a few tomb inscriptions found at the southern end of the road during an excursion made with Prof. Bossert in 1947, and the sum total of assorted monuments is not inconsiderable. I may add that, from its beginning until it enters the plain of Göksun, the entire course of the road lies along valleys hemmed in on either side by high, thickly-wooded mountains; the scenery (fig. 24) is impressive in the extreme.

I pass to a brief description of the individual monuments.

B. Prehistoric Rock - Carving

30 km. north-west of Kadirli, carved on the natural rock some 250 m. south of the fortress of Kalkan, an assortment of animals of the deer and mountain-goat variety (averaging 0.12 m. in length by 0.10 m. in height), and other rather larger petroglyphs may be discerned (figs. 27—28).

They cover a considerable space, some 2 x 4 m., but have suffered severely from exposure to the weather. On a second rock 10 m. to the west in the same alignment, we saw other similar carvings. Between the first and the second rocks is a wide fissure; it is possible that originally both belonged to a single extensive rock-carving, and were subsequently split by an earthquake or other natural force. On this same rock are a number of other cuttings forming patterns; these are probably of later date. In addition, treasure-hunters have left pick-marks on the rock and have hacked a hole at its base.

We think it too early yet to pronounce definitely on the date of these carvings at Kalkan²⁷. Are they of the late Paleolithic Age, or rather contemporary with those at Bozkır²⁸ and

²⁷ Photographs of the rock-carvings at Kalkan have been kindly examined by Prof. Dr. Şevket A. Kansu, Director of the Anthropological and Ethnological Institute of Ankara University, and by Dr. Muzaffer S. Şenyürek, Dr. Seniha Tunakan and Dr. Kılıç Kökten of the same Institute. Our most sincere thanks are due to them for the illuminating comments with which they have furnished us.

²⁸ See Gaffer Totaysalgır: Konyada eski izler aramalarından, No. 3, Konya 1937, p. 47 ff.; H. Th. Bossert, Altanatolien, Berlin 1942, Fig. 1116.

Res. 42 — Göksun Merkez İlkokulunda muhafaza edilmekte olan yazıtlardan biri.
Fig. 42 — Inscription now in the Primary School at Göksun.

Res. 43 — Aynı okulda muhafaza edilmekte olan diğer bir yazıt.
Fig. 43 — Inscription now in the Primary School at Göksun.

Res. 44 — Göksun İlkokulunda muhafaza edilmekte olan diğer bir yazıt.

Fig. 44 — Inscription now in the Primary School at Göksun.

Res. 45 — Aynı okulda bulunan diğer bir yazıt.

Fig. 45 — Inscription now in the Primary School at Göksun.

Res. 46 — Kurucaören : Mezar steli (beyaz mermerden : boyu : 80 cm., genişliği : 39 cm., kalınlığı 10 cm.).

Fig. 46 — Funeral stele at Kurucaören (of white marble, length : 80 cm., width : 39 cm., breadth : 10 cm.).

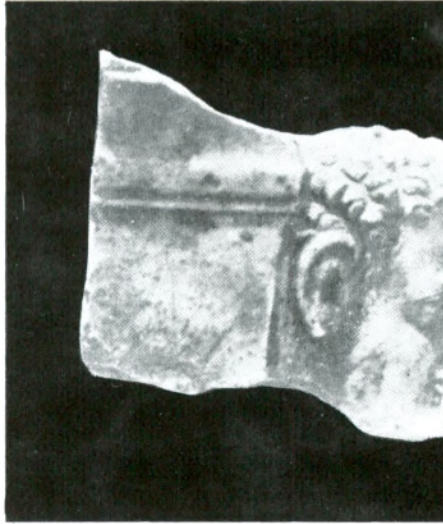
Res. 47 a. — Göksun : Nuri Kaya'nın özel koleksiyonundaki bir Roma başı (beyaz mermerden, boyu : 17 cm., genişliği : 13 cm., yüksekliği : 12 cm.).

Fig. 47 a. — Göksun : White marble head of Roman date in the collection of Nuri Kaya.

Res. 47 c. — Aynı başın başka bir görünüşü.

Fig. 47 c. — Another view of the same head (length: 17 cm., breadth: 13 cm., height 12 cm.).

Res. 47 b. — Aynı başın yandan görünüşü.

Fig. 47 b. — Side view of the same head.

Res. 48 b. — Aynı kabartmanın daha yakından görünüşü.
(Boyutu : 1.00 × 1.20 m. ; zeminden itibaren yüksekliği : 2.20m.).

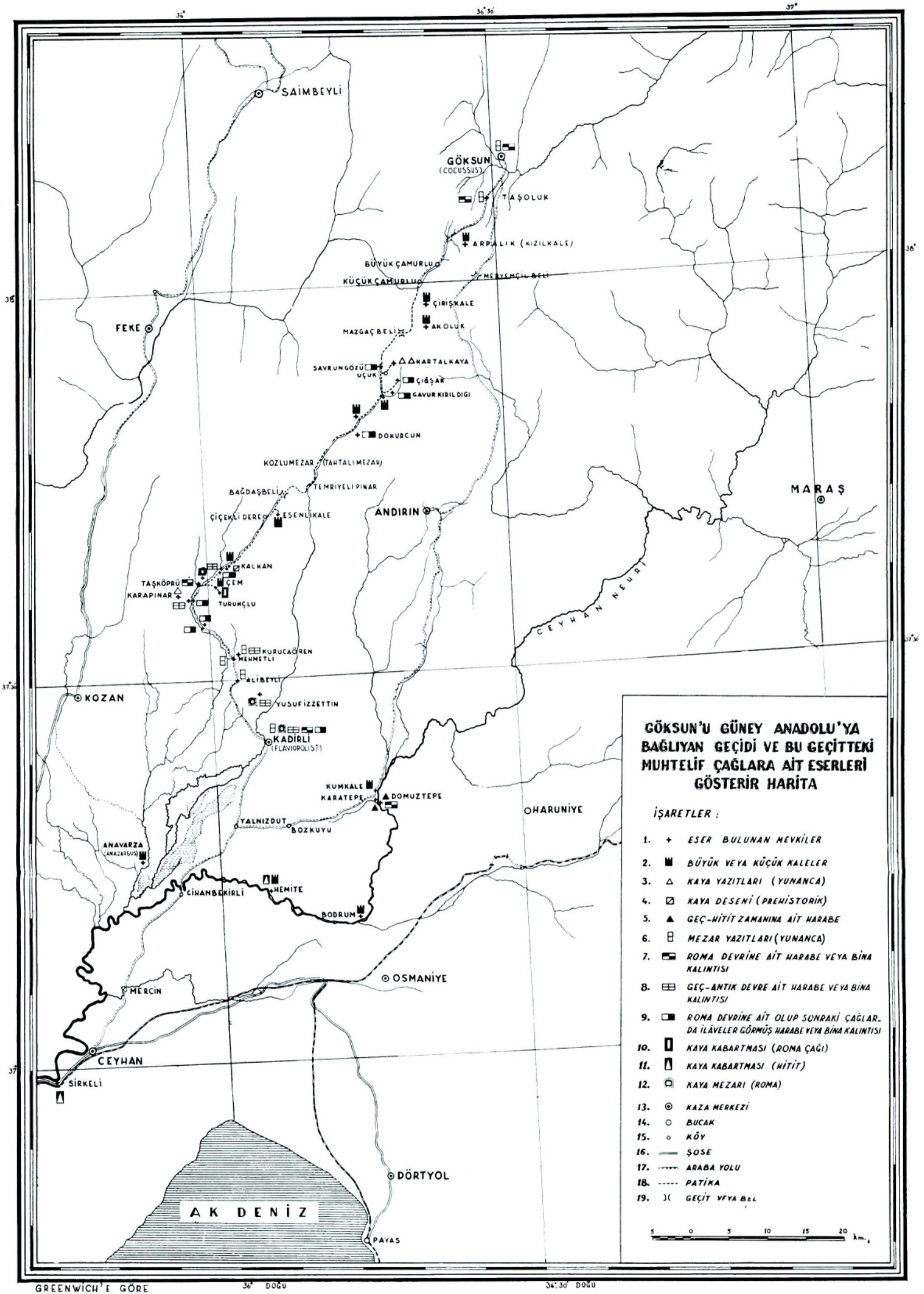
Fig. 48 b. — Closer view of the same.

Res. 48 a. — Çem kalesinin güney-doğusundaki kaya kabartması.

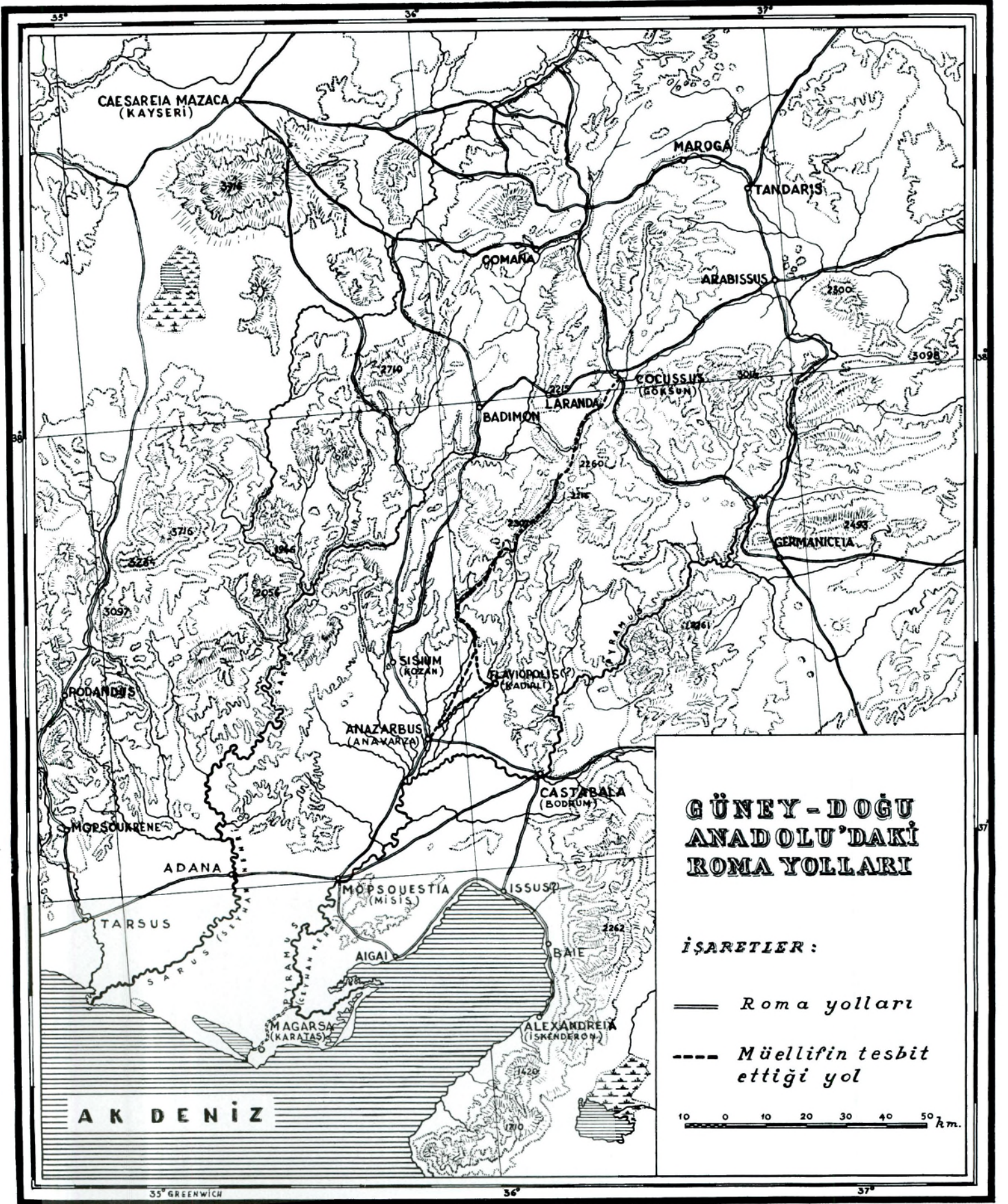
Fig. 48 a. — Rock-relief SE of Çem kalesi.

(Dimensions : 1.00 × 1.20 m. ; height from the base : 2.20 m.).

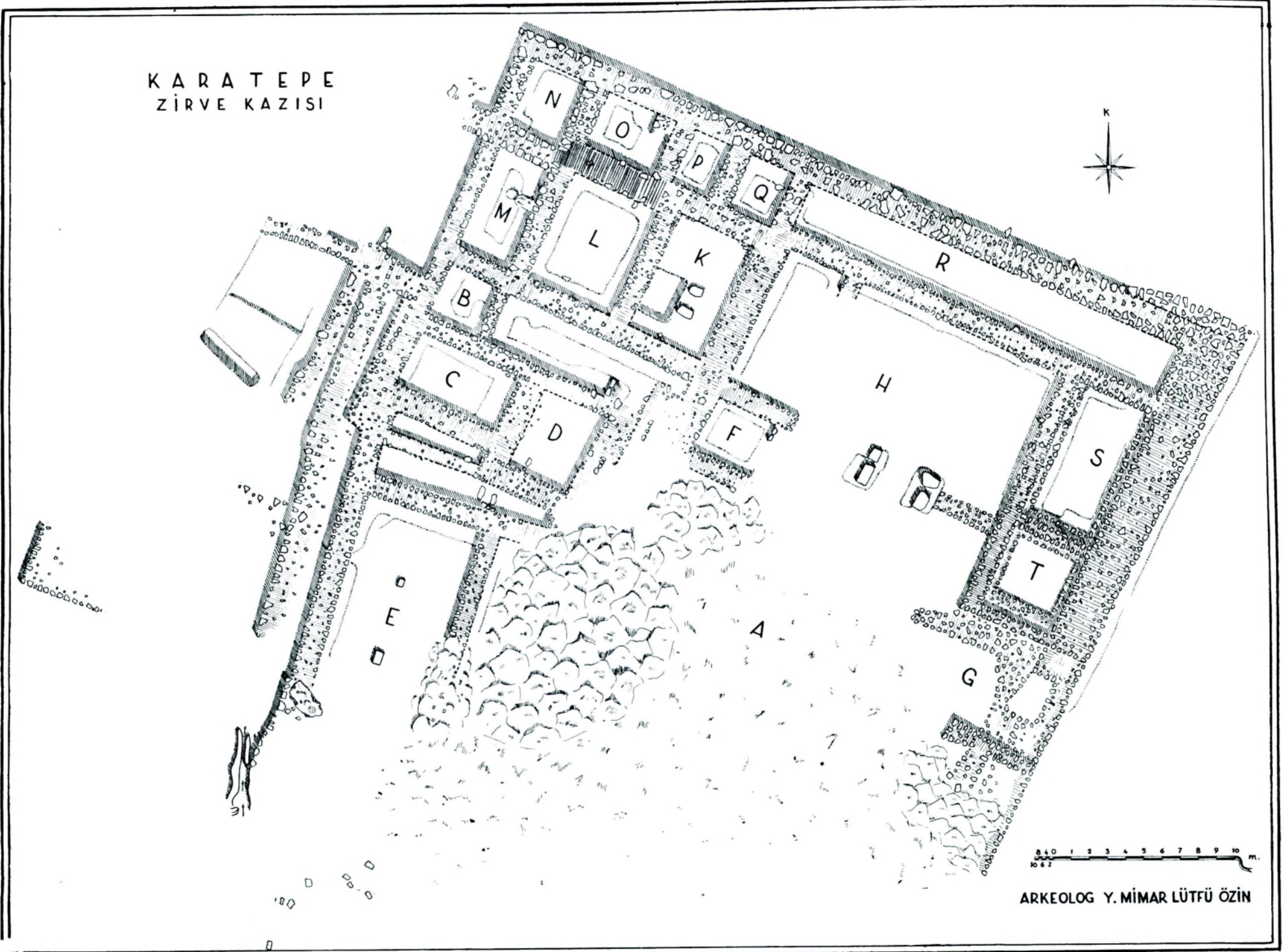
Harita 1. — Dr. U. Bahadır Alkım'ın takip ettiği yolu ve bu yol üzerinde tespit ettiği eserleri gösterir harita (Müellifin verdiği açıklamalara göre Karatepe mimarı Lütfü Özın tarafından çizilmiştir).

Map 1. — Map showing the road followed by the writer and the monuments discovered on the road (Drawn by Lütfü Özın, the architect of the Karatepe Expedition. Material supplied by the writer).

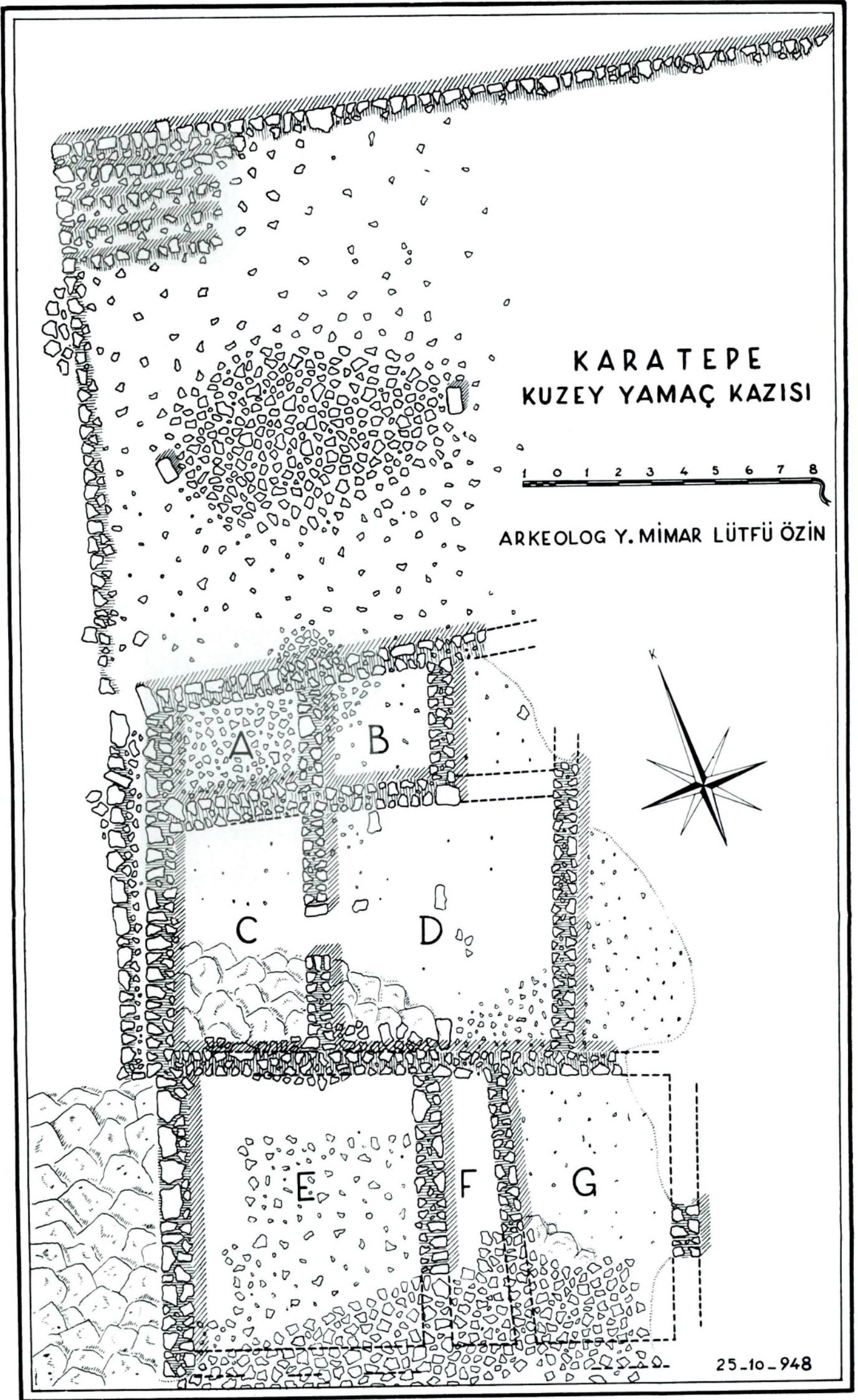

Harita 2. — Güney-doğu Anadolu'daki Roma yollarını ve müellifin tespit ettiği yolu gösterir harita (Muhtelif Itinerarium'lar gözden geçirildikten ve W. M. Ramsay'ın haritaları karşılaştırıldıktan sonra Yk. Mim. Ark. Lütfü Özın tarafından müellifin verdiği açıklamalara göre çizilmiştir).

Map 2. — Map showing the Roman roads of south-eastern Anatolia and the newly discovered road (Drawn by Lütfü Özın from the information supplied by the writer after comparison with various ancient Itineraries and the maps published by Sir William Ramsay).

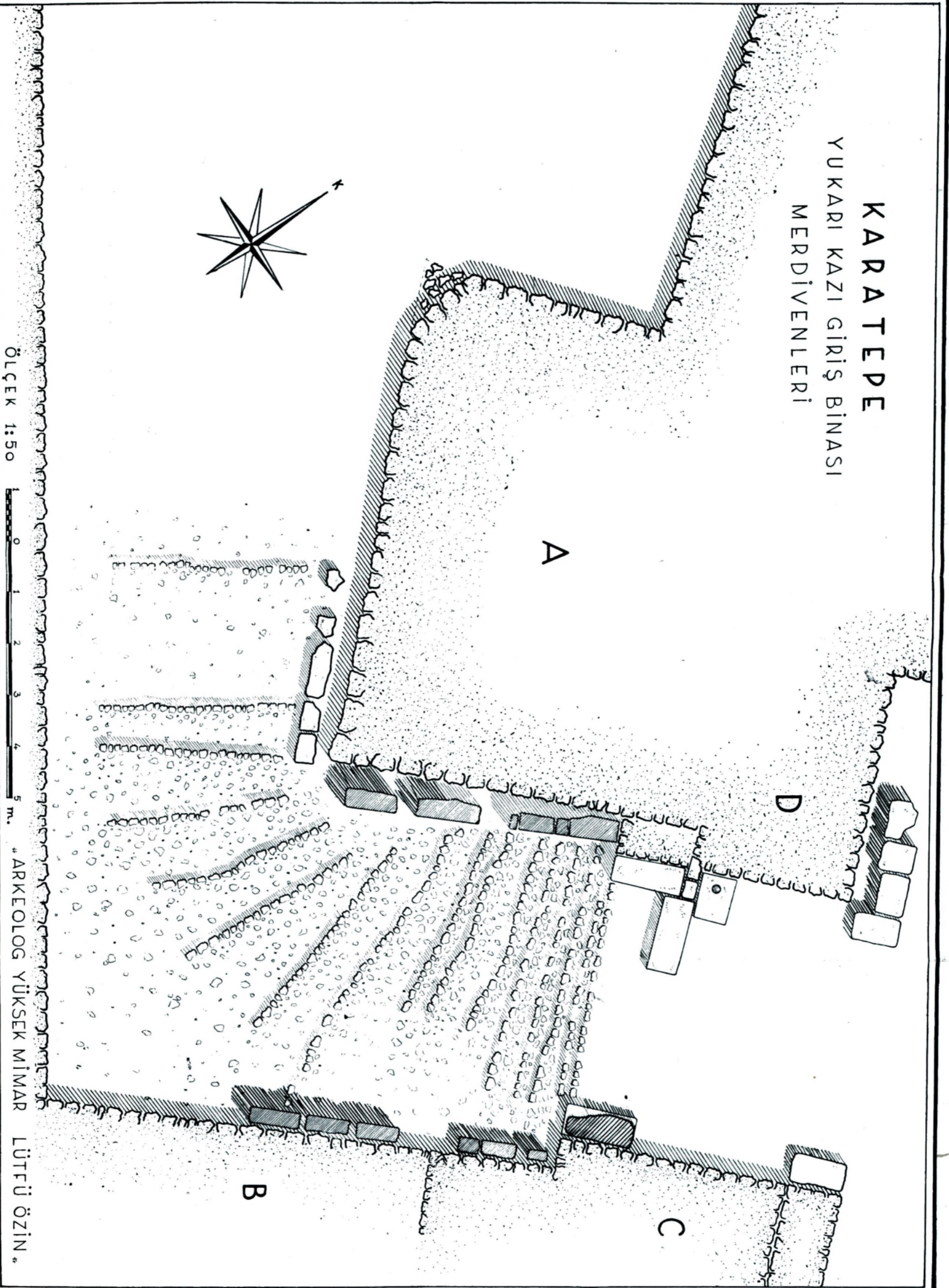

Plan. 1 — Karatepe : Zirve kazısı planı (Saray)
Plan. 1 — Karatepe : Plan of the excavation on the summit (Palace).

Plan 2. — Karatepe : Kuzey yamaç binasının planı.
Plan 2. — Karatepe : Plan of the excavation on the north slope.

KARATEPE
YUKARI KAZI GİRİŞ BİNASI
MERDİVENLERİ

Plan 3. — Karatepe : Upper entrance-building. Plan of the angular stair-case. The steps themselves are gone, but the cuttings made to receive them still remain.

Pirun²⁹? The latter have recently been compared by Kurt Bittel with the rock and stone designs found in Erivan, Persia, Mesopotamia and Palestine, and dated to the early Bronze Age. Can the Kalkan carvings be of this date too? To these questions detailed examination by expert prehistorians will, we are confident, provide a convincing answer. These carvings are merely surface-finds, and it is our intention in future to dig in the neighbourhood with a prehistorian; the discovery of prehistoric implements would settle the question of date once for all.

C. Architectural Remains of various Periods

Along the road we found the ruins of four inhabited sites and six buildings of greater or less size.

a) Inhabited sites.

1. *Kuruca Ören*, lies on a natural hill 2 km. north-east of Mehmetli. I visited this site with Prof. Bossert in 1947; several funerary inscriptions that we found there were published in our second Preliminary Report³⁰. This year I paid a second visit, and discovered a funeral stele that we had previously overlooked (below p. 558 and fig. 46). Both from the inscriptions and from the architectural remains it is evident that these ruins date back to the late Roman period.

2. *In the Pürülge valley* 29 km. north-west of Kadirli among the woods on the east bank of the Pürülge stream, is a second site covering an area approximately 200 × 300 m. (fig. 29). It appears that this site was reoccupied in late, probably medieval times with reuse of ancient material which I should judge to be of the late Roman period. The ancient buildings have in some cases received later additions (fig. 30), which confirms the suggestion of subsequent reoccupation. We saw no inscriptions.

3. *Dokurcun*, on a ridge on the east side of the Savrun valley, 15 km. south of the pass of Mazgaç and 1 km. from the

²⁹ E. Pittard: *Gravures en Anatolie*, *Archiv Suisse d'Anthropologie générale* VIII, 1939, p. 118; M. Pfannenstiel, *Die Altsteinzeitlichen Kulturen Anatoliens*, Berlin 1941, p. 18.

³⁰ Cf. H. Th. Bossert and U. B. Alkım: *Karatepe II*, p. 23 and Figs. 84-89, 197-200, 202.

road, is a small site, which from the style of its buildings, I should take to be also of late Roman date (fig. 31).

4. *Taşoluk*, 6 km. south-west of Göksun. There was a fairly considerable settlement, as appears both from the inscriptions and from the abundant architectural fragments. We learned from the villagers that while they were digging foundations near the village fountain, a number of inscribed stones had come to light, but had very properly been covered up again by order of the *Kaymakam* of Göksun. We proceeded to the spot in question, and on a course of well-squared blocks forming the lower wall of a large building we saw a long inscription in Latin, partly buried in the earth. To dig it out would have required more time and equipment than was at our disposal; we therefore reluctantly abandoned it.

b) Ruined Buildings.

1. 5.5 km. north-west of Mehmetli we saw two ruined buildings standing one on each bank of the Kesik deresi (fig. 33). They are apparently of medieval or even later date. Their purpose cannot be definitely determined; but their isolated position on either side of the stream, and their windows in the form of embrasures, suggest they may have been in nature of watch-towers.

2. *At Turunçlu*, 9.5 km. north-west of Mehmetli, are two more buildings similarly situated on either bank of the Kesik deresi. Their badly ruined condition prevents a decision as to their date, but the presence close by of squared building-blocks may indicate the late Roman period.

3. *At Taşköprü*, about 2 km. north of Turunçlu, where the Pürüğe joins the Kesik deresi, is a building, whose massive, well-squared blocks take its origin back to the Roman period; at a later date it underwent alteration. We also saw a rock-tomb of Roman date about 1 km. north of Taşköprü.

4. About 4 km. north-east of Taşköprü we saw another ruined building which, from the style of its construction, is plainly medieval.

5. On a natural hill called Gâvurkırıldığı, some 10 km. south of the pass of Mazgaç, is a ruined church (fig. 32), apparently

of late Roman date. Gâvurkırıldığı lies to the north-east of the point where Çığarsuyu and the Savrun Gözü unite their waters in the little plain of Su Çatı.

6. At *Savrun Gözü*, 5.5 km. north-east of Mazgaç is a ruined building dating evidently to the Middle Ages.

D. Fortresses

Eight of these are still to be seen along the road from Anavarza to Göksun.

1. *Çem Kale*, about 45 km. north of Anavarza, visited by me with Prof. Bossert³¹ in 1947. The castle stands on a steep bluff overlooking the entire plain of Kadirli and Kozan. Its origin dates back to Roman times³², but it was more used in the middle ages, as is evident from the method of construction. It commands no view to the west or north of the road.

2. *Kalkankale*, built on the summit of a rocky hill, commands an excellent view of the road from the west and south west. It lies 15 km. south west of Bağdaş. While its own date is medieval, to the west of the fortress, outside its *enceinte*, are the remains of stone built Roman buildings. Amongst the latter we saw part of a sarcophagus decorated on one of its long sides with two birds facing each other.

3. *Esenlikale*, 4 km. south of the pass of Mazgaç, has a fine view to the south-east of the road. It is medieval, and has undergone various repairs and alterations. It is the best preserved of all the fortresses along the road (fig. 34).

4. Approximately 2.5 km. north of Dokurcun and 15 km. south west of Mazgaç, on the ridge to the west of the road, is a small medieval fortress. It lies back about 1.5 km. from the road, and commands a view to the south.

5. *Su Çatı Kalesi*, 4.5 km. north-east of the fortress just mentioned to the east of the road, where the plain of Su Çatı begins, and about 1 km. from the road, is marked by its style of construction as medieval. It dominates the country to the north.

³¹ Cf. Karatepe II, p. 23, and Figs. 92-97.

³² loc. cit., p. 24 and Figs. 102, 104, 105.

6. *Akoluk Kalesi*, a medieval fortress on a precipitous rock about 4 km. north-east of Mazgaç, commands a fine prospect to the north.

7. *Çiriş Kale*, some 6 km. north-east of Mazgaç, is badly ruined. This too is medieval, and looks to the north and west.

8. *Kızıl Kale or Arpalık Kale*, 16 km. north-east of Mazgaç, also medieval, has a fine view over the plain of Göksun, but does not overlook our road.

E. Inscriptions (figs. 35-45)

These form a not unimportant part our discoveries. The photographs taken by us were submitted to Mr. G. E. Bean of the Classical Philology Department of Istanbul University; his notes, for which our best thanks are due, are to be found at the end of the present report. As the inscriptions themselves are discussed there, I confine myself here to a short archaeological note on the rock-inscription (figs. 35-37) of Topaktaş (Karapınar).

Topaktaş is a mass of rock some 7×10 m., situated on the east slope of Diniker Dağı (40 km. from Anavarza). To the left of the inscription a number of steps are cut in the rock; evidently we have here a stepped altar, as is indeed plain from the inscription (see p. 560 below). At a point higher up the hillside, some 2 km. to the north, we learned of the existence of other rock-cut steps, called Kızlar Oturağı; we were not able to visit the spot, but from the description given us this too would appear to be an altar. A third example is known north of Çem Kale³³; obviously the rock-cut altar was a popular type in this part of Cilicia.

F. Sculpture

1. Funerai stele found at Kuruca Ören (fig. 46) broken in three parts: measurements, $0.39 \times 0.80 \times 0.10$ m. (Roman).

2. White marble head, in the private collection of Nuri Kaya at Göksun: measurements, $0.13 \times 0.17 \times 0.12$ m. From the holes at the base and at the back it seems that this head was employed for some architectural purpose (fig. 47 a-c, Roman).

³³ loc. cit. p. 24 and fig. 101.

3. Rock-relief south of Çem Kale, described in our second Preliminary Report (fig. 48 a-b)³⁴.

The total length of this road from Anavarza to Göksun is about 115 km. The existence throughout its course of so many and such varied monuments, of which the earliest are prehistoric, shows that the road, affording as it does communication between Cappadocia and eastern Cilicia, was in use at a variety of periods. It should however be observed that, being narrower and more difficult than the main passes, it is likely to have been more sparingly used. It is still followed to-day by the peasants of Çukurova when they go up to their summer quarters in the direction of Göksun. The numerous medieval castles protecting the road show that at that period it possessed a considerable strategic and commercial importance, and must have carried a good deal of traffic. We saw no evidence that it was used in the time of the Ottoman Empire in the Ottoman records³⁵; but there can be no doubt that during the *Celâli Rebellions* the passes of Bağdaş, Mazgaç and Meryemçil were important strong points. The difficult and thickly wooded nature of the country, and in particular its insecure condition down to the time of the Turkish Republic is, we feel sure, the principal reason why European travellers never penetrated here.

The third season's work at Karatepe did not produce such brilliant results as the first, but has at least thrown new light upon one aspect of the historical geography of Anatolia. Next season we hope to explore the "Akyol," connecting Karatepe with the region to the north.

I should like to point out that this report is purely of a preliminary nature, and that a detailed account both of the season's work at Karatepe and Domuztepe and of the discoveries made on this journey is now in course of preparation.

³⁴ loc. cit pp. 23-24 and Figs. 98-100.

³⁵ Franz Taeschner: *Das Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, vol. I. Leipzig 1925, see the map; in the second volume of the same work (Leipzig 1929) the author gives the list of the various roads which lead from Göksun (pp. 28 f., 33 f., 36 and Pl. 49) but does not mention our road.

INSCRIPTIONS

by

G. E. BEAN

My friend Dr. Alkim has submitted to me the following inscriptions, discovered by him during the journey described in the preceding pages. I have not myself seen the inscriptions, and I am dependent on the photographs here reproduced; nor I am familiar with the country in question. The measurements and other details are those given to me by Dr. Alkim¹.

1. On a rock called Topaktaş, on the eastern slope of Diniker Dağı, near Karapınar, west of Kafarlı and north west of Kadirli. The length of the rock is about 7 m. and the height about 5 m.; the bottom line of the inscription is 1.20 m. from the ground. Photograph Figs. 35—37.

ἔτους ἰ γ λ σ´
 Ὀρι ἐπήχῳ Ῥουφείνος Μενεφι[λου]
 εὐξάμενος καὶ ἐπιτυχῶν
 ἀνέστησα τὸν βωμόν

1. 1. The figure 233 seems quite clear and certain. But by what era is it reckoned? This region lies on or close to the borders of Cappadocia and Cilicia, and might belong to either. But the coins and inscriptions of the district to the north are normally dated, not by an era at all, but by the consulship or regnal year of the Emperor². It seems probable, then, that the dating is by the era of a neighbouring city of Cilicia, where eras were regularly used. This city can hardly be other than Flaviopolis, generally located at or near Kadirli, whose era begins in 74 A. D., the year of Vespasian's establishment of the province³. This gives 307 A. D. as the date of the present

¹ A number of paper impressions taken by Dr. Alkim add nothing to what is visible on the photographs.

² BMC Cappadocia XXXV, XXXVII (Caesarea, cf. Head, H. N². 752). XLI (Tyana, cf. Head, H. N. 753), SGE VI, 794 (Comana). If this region had an era, it was presumably that of the province, 17 A. D.

³ BMC Cilicia CVII.

inscription. The indication therefore is that the district in question belonged to Cilicia rather than to Cappadocia.

1. 2. The letters OPI are clear, and there is nothing in front of them; nor does 1.1 seem to have contained anything besides the date. I take OPI accordingly as the dative of *ὄρος*, rather than as the end of a longer word. *ὄρι ἐπὶ χῆφ*, as it stands, means 'to the Echoing Mountain'; but *ἐπήχφ* is much more likely, especially in view of 1. 3, to be a misspelling of *ἐπηκόφ*, a very common epithet all over Anatolia⁴. The mountain is presumably that on which the inscription stands, Diniker Dağı.

1. 4. For the altar see Dr. Alkım's description above p.558.

The present inscription is reminiscent of the series of dedications τῆ Μητρὶ θεῶ ἐπηκόφ near Yuvaca in neighbouring Pamphylia (SEG VI, 718—23).

2. On the east side of the road, some 5 km. south of the pass of Mazğaç, half an hour north-east of the hamlet of Uçuk, cut on the rock. Letters 10—18 cm. high. Photograph Fig. 38.

ὄροι
Μαξι·
μ. ἐπι
σκό που)

Compare Sterrett, Papers Am. Sch. Ath. II, No. 280 (Göksun), ὄροι τῆς ἄγλας ?] καὶ θεοτ[όκου] Μαρια[ς]

3. On the rock near a fountain, some 150 m. south-west of No. 2. Letters 8 cm. high. Photograph Fig. 39.

πηγή
κοιν<ή>

1. 2. H is perhaps written on the rock in ligature with N.

We learn from No. 2 that the fountain was on or near the boundary of a bishopric; the present inscription provides for the common use of the water by the inhabitants on either side of the border.

⁴ For another misspelling of this word, cf. SEG II 709, θεῶ ἐπίκω.

4. In the village of Taşoluk, about one hour south of Göksun (Cocussus). Funeral altar of white marble 1.00 m. high, 0.26 m. wide, surmounted by a pediment. Photograph, Fig. 40. Height of letters (calculated from photograph) about 2 mm.

Μιθρατώχμης
 Ἰνδέους Γομε·
 να τῆ χρηστῆ γυ·
 ναικι και ἐρυτῶ ζ·
 ὦν μνήμης χάριν

The names Mithratochmes and Indes are characteristic of the neighbourhood. The latter is especially common in Cilicia and Isauria (Sundwall p. 82) in a variety of forms, Ἰνδης, Ἰνδας, Ἰνδος, Ἰνδους. (Cf. No. 7 below). Mithratochmes occurs near by at Comana (SEG VI, 794).

Of the name Gomena two possible accounts suggest themselves. If the name is Anatolian, we may perhaps compare Gamana-s, King of Carchemish about the eighth century B. C. ⁵ But it is not impossible that Gomena is a corrupt form of the Latin Gemina, with the common change of ε to ο. (For this interchange of vowels, common in modern Greek, see A. Wilhelm, Neue Beiträge III, 16-17).

5. In the village of Taşoluk. Funeral stele of white marble, 1.35 m. high, 0.44 m. wide, and 0.07 m. thick. Photograph Fig. 41.

+ ἔνθα κατά-
 κίτε ἡ τῆς μακκ-
 ρίας μνήμης Εὐδο-
 ξία +

6. Now in the school at Göksun; provenance unknown. Block of white marble, 0.19 m. high, 0.23 m. wide, and 0.07 m. thick. Height of letters 35—40 mm. Photograph Fig. 42.

[καὶ Πρη·
 Ἀλκίμου
 Ἀντιγόνῳ]
 τῷ ἀγαπῆ·
 [τῷ υἱῷ]

⁵ C. L. Woolley, Carchemish Part II A 7a 1. I am indebted to Dr. Alkim for this reference.

- l. 1. Perhaps Πρή[μα], i. e. Prima.
 l. 5. Slight traces of letters on the stone.

7. Now in the school at Göksun; provenance unknown. Block of white marble, 0.22 m. high, 0.23 m. wide, and 0.06 m. thick. Photograph Fig. 43.

Ἰνδης Κιλαλ-
 όου ? ἔστησεν
 Μέι Κειβάδα·
 σιν ? μνήμης
 ἕνεκα

l. 1. For the name Indes see above No. 4. The second name is doubtful. Kilaloas appears a perfectly possible name: cf. Κιλης, Κιλλις, Κιλλόας et sim. (Sundwall pp. 105—6). But other readings are not excluded; there may be a letter lost at the end of the line.

l. 3. Meis and Kbedasis are familiar names in southern Anatolia. Κειβάδασις is perhaps a variant form of the latter; I therefore read Μέι Κειβάδασιν as a double name. For the clash of dative and accusative compare Ramsay *Studies in E. Roman Provinces* p. 226. l. 3, Ἄντιοχίδι πινυτῆ πολυγηθέα, and Anderson's note *ad loc.* Other readings are possible, e. g. Μεικειβάδασιν as a single name, or ενεα Μέι καὶ Ἰβάδασιν.

The marks on the stone below 1.5. appear to have no connection with the inscription.

8. Now in the school at Göksun; provenance unknown. Marble altar 0.44 m. high, 0.24 m. wide, and 0.21 m. thick. Height of letters (calculated from photograph) 5-7 cm. Photograph Fig. 44.

Ζώη τῆ κυρία
 μητρι Ἀγαθη·
 [μ'ερος καὶ Ἀ[ν]-
 τίγονος Μᾶ ?

The reading in 1.4 is dubious. Mas is a not uncommon name in this region, both as male and as female (Sundwall p. 138); but the shape of the *mu* is different from that in l. 2, nor have the other *alphas* the broken bar. Inspection of the stone itself is needed.

9. Now in the garden of the school at Göksun. Marble block 0.75 m. high, 0.77 m. wide, and 0.52 m. thick. Photograph Fig. 45.

+ χ'ριστ'έ ΗΕΑΙΟΝ
 *Αλύπιν
 + χ'ριστ'έ "Αγιε 'Ιωά-
 νη, ἐλείσον τὸ-
 ν δ'υσλόγόν σο-
 υ Στέφανον π(ρεσ(β)ύτερ)ον

l. 1. I do not understand ΗΕΑΙΟΝ, unless it be a mangled form of ἐλέησον. *Αλύπιν may be for *Αλύπιον or for *Αλύπην, both of which are known as proper names: *Αλυπος and *Αλυπία also occur (SEG III, 421, IV, 654, VI, 146, VIII, 230 etc.).

The chief interest of the foregoing inscriptions is perhaps the slight indication that they furnish as to the boundary between Cilicia and Cappadocia. Topaktaş (see No. 1 above) seems to belong to Cilicia, while No. 4 appears connected rather with the region to the north. The border *may* therefore have lain between Topaktaş and Taşoluk. In this area are two passes, those of Bağdaş and Mazgaç; of these, the latter is considerably the more important.

APPENDIX

A Glossary of Turkish terms used in the Maps

MAP 1 : Map showing the passes connecting Göksun with southern Anatolia and the ancient monuments of various periods.

Conventional signs

1. Actual site of antiquities
2. Large or small fortresses
3. Rock inscriptions (Greek)
4. Rock-carvings (Prehistoric)
5. Late Hittite sites.
6. Funerary inscriptions (Greek).
7. Architectural and other remains of the Roman Period.
8. Late Roman or Byzantine architectural remains.
9. Roman buildings reused in later periods.
10. Rock reliefs (Roman).
11. Rock reliefs (Hittite).
12. Rock tombs (Roman).
13. District centre.
14. Large village.
15. Village.
16. Metalled road.
17. Cart track.
18. Bridle path.
19. Pass or gorge.

MAP 2 : Roman Roads in south-east Anatolia

Conventional signs

- ==== : Roman roads.
..... : Road discovered by the author.

SULTAN İLETMİŞ'İN ADI HAKKINDA

HİKMET BAYUR

Üç ciltlik *Hindistan Tarihi*'mizde — Rusya hariç, Avrupa kadar büyük ve hemen daima bir kaç yüz milyon halkla meskûn olmuş bir kıt'anın bir kaç bin yıllık tarihini kapsadığı için — Delhi'de 607—633 Hicri yılları arasında (1210/11—1235/36) Kuzey Hindistan'ın büyük bir kısmının hükümdarı olmuş olan Sultan İletmiş'in adı dolayısıyla yapılmış tartışmalar üzerinde durmayıp yalnız kendi incelemelerimizin sonucu olarak şu fıkrayı koymuştuk (C. I, s. 277, h. 1):

« Bazı Batı tarihçileri 'İletmiş' adının anlamını bilmedikleri için (Bk. «*Catalogue of the Indian Coins in the British Museum*, c. II, s. XXIX» da bu adın anlamının Ahmet Vefik Paşaca bildirilmesini gösteren fıkralara) bunun Altmış, İyaltmış veya İltutmuş olması gerektiğini ileri sürmüşler ve en çok bu son biçim üzerinde durmuşlardır; hattâ bazıları baştaki 'il' i ülke veya ulus anlamında değil 'el' anlamında sanmışlardır. Hiçbir ana kayıpta: *Tabakat-ı Nâsiri* ve *Tacü'l-Meâsir*'de ve bütün eski tarihlerde, paralarda ve anıtlarda İltutmuş biçimi olmayıp hep İletmiş biçimi vardır. Ahmet Vefik Paşa doğru olarak bunun 'iletmek' ten gelebileceğini ileri sürmüştür.»

Bay Fuat Köprülü, *Tarih Dergisi*'nde (C. I, Sayı 2, s. 231-335) « *Türk Onomastique'i hakkında*», başlığını taşıyan makalesinde bu meseleyi ele almak ve bizim kabul ettiğimiz biçimin yanlışlığını ileri sürmekle bize işi açıklamak fırsatını vermiştir. Esasen anlıyoruz ki biz bu açıklamayı sözü geçen eserimizin ilk cildi çıktığı sırada Belleten'de yapmalı imişiz.

Bay Fuat Köprülü'nün makalesinden sonra bu ad hakkındaki incelemelerimizi yeniledik; bir istisna ile hiç bir yerde İltutmuş biçimine rastgelmedik, O istisna da Bay Fuat Köprülü'nün söylediği yerlerde, eski eserlerde veya Kutb Minar'da değil Ecmir'de « Arkai din ka Chonpra », camiinin İngiliz devrinde tamir edilmiş ve kitabesi hiç olmazsa alt üst edilmiş bir minaresindedir. Onun üzerinde sonda duracağız ve bu istisnanın ciddi bir delil sayılmayacağını anlatacağız.

Öyle sanıyoruz ki Bay Fuat Köprülü de İltutmuş biçimini ana kaynak sayılabilecek bir yerde, meselâ bir para veya kitabede

görmemiştir. Eğer görmüş olsaydı onun bir fotoğrafisini makalesine koyardı ve bu fotoğrafı tabiatıyla beş sahifelik yazıdan daha inandırıcı olurdu.

Keza Bay Fuat Köprülü'nün bize karşı delil olarak yazdıklarının biri müstesna, öbürlerinin hiç biri ana kaynağa dayanmamakta olup o, İslâm Ansiklopedisini, Profesör İşvari Prasad'î, Halil Edhem merhumu, Mirza Muhammed Kazvîni'nin 1916'da yayınladığı *Cihagüşây-i Cüveynî*'nin C. II, s. 61'deki haşiyesini işhad etmekle yetinmektedir. Hattâ makalesinin "II. Kitabeler," başlıklı kısmından (S. 234 - 235) öyle anlaşılıyor ki Bay Fuat Köprülü "*Epigraphia Indo-Moslemica*," adlı dergide (1911 - 12) I. Horowitz'in İletmiş hakkındaki yazısını (s. 21 - 34) ve ona bağlı levhaları bizzat görmemiş ve bunlardan *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki yazı ve "*Répertoire chronologique de l'Epigraphie arabe*," adlı eser (C. IX) vasıtasıyla haberdar olmuştur. Bunun bir delili de makalesinin s. 235'deki haşiyesinde Delhi'de Kutb Mimar kitabeleri için Horowitz'deki sahife ve levha numaralarını değil *Répertoire chronologique*'deki numaraları vermesidir. Hattâ s. 235'de "III. Notice," başlığı altında başlıca meskûkât kataloglarını dahî görmediğini yazmaktadır.

Buna göre kendisinin bu tartışmaya *Tabakat-ı Nâsiri*'de bulunan iki beyit müstesna ana kaynak sayılabilecek hiç bir eser ve belgeye baş vurmadan giriştiği anlaşılıyor. Sözü geçen iki beyit ise türlü yazarlarca aynı suretle ele alınmış olmakla birlikte aşağıda göstereceğimiz gibi istenildiği biçimde bir delil teşkil etmez.

Biz bu tarzda tartışmaları doğru bulmuyoruz. Aşağıda bu adın yazılışı hakkında ana kaynak özünde bulunan veya az çok o özde sayılabilecek olan neyi biliyorsak onları sıralayacağız; bunlara gerektilçe kendi düşüncelerimizi ekliyeceğiz, ancak okurlarımız için bizim düşüncelerimize göre değil, verdiğimiz bilgi ve fotoğrafilere göre hüküm vermek mümkün olacaktır.

Önce Bay Fuat Köprülü'nün mesned olarak gösterdiği yazar ve eserleri, sonra da ana kaynakları anacağız.

I. Bay Fuat Köprülü'nün mesnedleri

a) *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "İttutmuş," makalesi.— Çok değerli yazıları kapsamasına rağmen bu *Ansiklopedi*'de epey yanlış bulun-

duğunu herkes kabul eder ve onu bir ana veya esas kaynak saymayı kimse aklına getirmez. Oradaki yazı ancak yazarın mütaleasıdır. Sözü geçen makalenin imzasız olması da onun bu konuda "autorité," sayılabilecek bir kimse tarafından yazılmadığını ayrıca gösterir.

Meselâ aynı *Ansiklopedi*'de (Fransızca yayımı) "Babur,, un adı "Baber,, diye yazılmıştır ve kurduğu devlete "Büyük Moğol devleti,, denilmektedir. Bunların ikisinin de yanlış olduğunda şüphe yoktur.

İslâm Ansiklopedisi'nin türkçesinde Babur'a ait yazıyı bizzat Bay Fuat Köprülü yazmıştır. Orada başta "Hind-Türk devletinin (Avrupalılarca Büyük Moğol imparatorluğu) kurucusu olan Zahir al-Din Muhammad Babur....,, denilmekle Fransızca kısmı yazan kimsenin iki yanlışlığı birden düzeltilmektedir. Buna göre aynı *Ansiklopedi*'de "İletmiş,, in yanlış olarak "İltutmuş,, diye yazılışını da düzeltmenin caiz olabileceği kabul edilmeli ve karşımıza Tarih Dergisi'nde yapıldığı gibi "... Hind tarihi ile uğraşan tarihçiler ve bilhassa İngiliz tarihçileri arasında türlü türlü münakaşa ve tereddütlere mahal verdikten sonra, nihayet bunun İltutmuş şeklinde okunması hemen umumiyetle kabul edilmiştir,, kabilinden bir hükümle çıkararak bizi ilzam etmeğe kalkışılmamalı idi.

Bay Fuat Köprülü, *İslâm Ansiklopedisi*'nin Türkçesinde Babur hakkındaki yazısına şöyle devam eder: "... Zahir al-Din Muhammad Babur, Timur'un oğlu Miranşah'ın oğlu Abū Sa'îd'in oğlu 'Omār Şayh Mirzâ'nın büyük oğlu olup....,,

Bunu yazmakla kendisi de bir tarihî yanlış yapmaktadır; çünkü Sultan Ebu Saîd, Miranşah'ın oğlu değil torunudur ve babası Sultan Muhammed Mirza'dır. Bu yön Babur'un kendi Hâtıratı'nda görülür (Rahmeti Arat tercümesi, C. I, s. 6; Haydarâbâd yazması, varak 6b; Kazan basması, s. 8).

Bu yanlış, her tarihçinin yapabileceği yanlışlardan olmakla birlikte ona işaret etmekteki amacımız *İslâm Ansiklopedisi*'nin ne Türkçe ne de Fransızcasının esaslı bir mesned diye ortaya çıkarılamıyacağını bir tek mısıl ile göstermektir.

b) *Profesör İşvari Prasad ve eserleri.* — Bu profesör, İletmiş'e İltutmuş dediği gibi Bay Fuat Köprülü'nün andığı eserinde¹

¹ L'Inde du VII ème au XVI ème siècle. Paris 1930, s. 215 v. d.

Kalaç'a Khilji der. "A Short History of Muslim Rule in India., adlı eserinde² de meselâ Babur'a "Babar,, der (S. 293 v. s.). Bu sahifedeki metinde onun ana ve babası hakkında doğru bilgi verdikten sonra aynı sahifedeki haşiyede esaslı bir yanlışı kapsayan şu bilgileri sıralar :

"Babar bir Mughal değildi. O bir Chaghatai (Çağatay) Türk olup baba tarafından Chingiz Han (Çingiz) soyundandı. Annesi Orta Asya'nın bir Moğol veya Mughal şefi olan Yunus Han'ın kızı idi. Hindistan'ın Mughal denilen imparatorları gerçekten Türk idiler.,,

Aynı Profesör yukarda andığımız İngilizce eserinde (s. 681) *Meâsir-i Âlemgîri*'deki bir parçayı eksik naklederek yayınlamış ve I. Âlemgir'in mabed yıkma fermanını bu pâdişahın durup dururken Hindûluğa tezavüzkâr bir durum aldığını zannettirecek biçime sokmak için onun yalnız son kısmını koymuştur. Onun bu hareketini Hindistan Tarihimizin C. II, s. 268 - 269 'unda belirtmiştik.

c) *Halil Edhem merhum.* — Bu arkadaşımız, Hindistan ve bu arada İletmiş üzerinde ayrıca bir incelemede bulunmuş ve bu adı neden İltutmuş olarak kabul ettiğini açıklamış değildir. O, Batıda hasıl olmuş çoğunluk cereyanına uyararak bu sultanın adını İltutmuş diye yazmıştır.

ç) *Mirza Muhammed Kazvîni'nin yayınlamış olduğu Cüveynî'nin Tarih-i Cihan-güşây adlı eserindeki hâşiye* — Yazar bu eseri 1916'da yayınlamıştır. Mirza Muhammed Kazvîni ayrıca Hindistan tarihiyle uğraşmış bir kimse olmayıp bu mesele hakkında da C. II, s. 61, haşiye 4'de verdiği bilgilerin ancak *Cihangüşây*'ın görmüş olduğu türlü yazma nüshalarında bulunan yazış tarzları hakkındaki müşahedesine ait kısmı bir değer taşır. Müşahedeleri şudur :

(آ) diye işaretlediği yazmada " lam ,, dan sonra iki diş, fakat yalnız biri üzerinde iki nokta bulunarak التمش diye yazılıdır.

ج ve ا diye işaretlediği yazmalarda التمش ve ب diye işaretlediği yazmada ايلتمش diye yazılıdır.

Tarih-i Cihangüşây Hindistan dışında yazılmış bir eser olmakla birlikte bu dört yazmadaki müşhadeden kesin olarak İltutmuş biçiminin doğruluğuna hükmetmek imkânı yoktur. Bu biçim

² Allahâbâd, 1930.

bu dört nüshanın hiç birinde yoktur; üçünde açıktan açığa tek "t," ile İletmiş biçimi bulunup bir tanesinde bir veya iki "te," bulunduğu hususunda tartışılabilir.

Bu müşahedesinden sonra yazar "İltutmuş," biçiminin doğruluğuna şüphe olmadığını söylemekte ve Bay Fuat Köprülü'nün yazısında da anılan Tabakat-ı Nâsiri'nin iki beytini anarak ondan, daha sonra göstereceğimiz gibi, yanlış hüküm çıkarmaktadır.

M. M. Kazvîni'nin yine Hindistan dışında yazılmış olan İbnü'l-Esîr'de bulunan الترمش biçimini istediği gibi anlamaya kalkışması üzerinde ayrıca durmaya değmez. Keza aynı yazarın "Tabakat-ı Nâsiri'nin eski nüshalarının çoğunda," ve diğer eserlerde İltutmuş biçimi olduğu iddiasını kendisi hangi yazmalardan ve eserlerden bahsettiğini açıklamadığı için bir tartışma konusu yapmayacağız. Esasen Kazvîni bu konuyu ârızî olarak ele almıştır.

d) "*Répertoire chronologique de l'Epigraphie arabe*," adlı eser—. Bu eserde kitabelerin fotoğrafı, aynen kopyesi veya her hangi bir usul ile alınmış şekilleri yoktur. Eseri yazarlar başka eserlerden metinleri almış, onları matbaa harfleriyle arapca tekrarlamış ve altına fransızca tercümelere koymuşlardır.

Bu bakımdan bu eser de ana kaynak sayılamaz. Yazarların İltutmuş biçimine bir fıkri sabitle bağlı olduklarını göstermek için C. XI, cüz 2, s. 211'de 4320 sayı altında bulunan Ganga-rampur'daki bir cami kitabesinin arapçasını ve fransızcaya tercümesini gösteren bir fotoğrafıyı bu yazımıza koyduk (Resim I.). Arap harfleriyle olan metinde İletmiş diye yazılı olduğu halde yazarlar bunun önüne (sic) tabirini koyduktan sonra Fransızcasında "İltutmuş," demişlerdir.

Keza aynı eserde C. XI, cüz 1, s. 30, sayı 4047'de Malikpur'da Sultan Gari'nin türbesinin kapısında bulunan kitabe üzerinde İletmiş'in adını Arap harfleriyle ايلتمش diye nakletmişlerdir. Halbuki Horowitz aynı kitabede bu ismi (s. 23, levha XVI-1) ايلتمش diye naklede.

Yine bu *Répertoire chronologique*, Kutb Minar'ın dördüncü katındaki kitabede İletmiş'in adını (c. XI, cüz 1, s. 70, s. 4104) Arap harfleriyle ايلتمش diye nakletmektedir. Halbuki Horowitz burada da (s. 28, levha II) yine Arap harfleriyle ايلتمش diye yazmıştır.

e) "Epi-graphia Indo-Moslemica 1911—12,,de bulunan Horowitz'in gazısı. — Bu yazıda İletmiş'in adı 13 yerde geçmektedir, bunlar, Arap rakkamları sayfeleri ve Romen rakkamları fotoğrafleri kapsayan levhaları göstermek üzere şunlardır :

3-XXI, 22-XXIX, 23-XXVIII, 23-XVI, 25-XVIII, 26-VI, 26-V, 27-VII, 28-II, 28-XIX, 29-XVII, 29-XXVI, 30-XXIII.

Başta söylediğimiz gibi bir istisna ile bunların hiç birisinde İltutmuş (إلتتمش، التمش) yani "lam,, ve "mim,, harfleri arasında iki "te,,nin iki dişini ve ikişerden dört noktasını kapsayan bir biçim yoktur.

Bazan hiç nokta bulunmaz, bulunursa da yalnız tek "te,, ye tekabül eden iki nokta bulunur.

Dişlere gelince bazen tek diş vardır, bazen "mim,,in başından önce veya onun üstünde diş sayılabilecek bir çıkıntı bulunur, bazen de iki diş vardır.

Yukarda saydığımız fotoğraflerden ancak şu sekizi doğrudan doğruya veya pertevsizin yardımıyla okunabilecek durumdadır. XXI, XXVIII, XXIX, XVIII, VI-1, XIX, XVII, XXVI. Öbürlerin fotoğrafleri okunamayacak kadar ufaktır veya gölgeye gelmiştir.

Horowitz kitabelerden yalnız ikisini, XXVIII ve XVI numaralı levhalarda bulunanları, metnine arap harfleriyle naklederken İletmiş (إلتتمش, öbürlerini ise İltutmuş (إلتتمش diye nakletmiştir, fakat bunların her iki türüsünü de İngilizceye çevirirken İltutmuş biçimine kalbetmiştir.

V numaralı levhadaki adı (ki fotoğrafının ufaklığı dolayısıyla okumak kabil değildir) Horowitz Arap harfleriyle naklederken İltutmuş (إلتتمش) diye nakletmiş olmakla birlikte aynı yerde bu kitabenin Seyyid Ahmed tarafından الزاهر kelimesi müstesna tamamıyla doğru okunmuş olduğunu söylemektedir. Halbuki Seyyid Ahmed'in *Âsârü's-Sanâdid*'inde (Ketebeha, s. 34, satır 1 sonu) pek açık olarak İletmiş biçimi vardır (bk. resim II) ve Seyyid Ahmed'in kendisi de bunu s. 83'de İletmiş diye okumaktadır.

Bu tezatlarla işaret etmeyi lüzumlu gördük.

Horowitz'in Kutb Minar hakkında dört levhada verdiği fotoğraflardan ancak bir tanesi (Levha VI) okunabilecek büyüklük ve biçimdedir. Öbürlerini okumak imkânı yoktur.

f) *Ahmed Vefik Paşa meselesi* : Bay Fuat Köprülü makalesinin sonunda bizim hakkımızda : "Bütün bunlardan sonra tarihf

ve filolojik izahları hemen umumiyetle ciddi bir mahiyet arz-etmeyen Ahmed Vefik Paşa'nın hiç bir delile dayanmayan indî mülâhazasına uyarak bu ismi İletmiş şeklinde okumanın manasızlığı kendiliğinden anlaşılır sanırım, demektedir.

Biz hiç bir yerde Vefik Paşa'nın tarihî ve filolojik izahlarına uyarak İletmiş biçiminin doğruluğu üzerinde durmadık. Yalnız onun da kendisine gösterilmiş olan التمش ve ايلتمش biçimindeki yazıların İletmiş olduğunu ifade ettiğini ve bunun manasını vermiş olduğunu söyledik. Esasen bu işte tarihî-filolojik izaha lüzum olmayıp gözönünde bulunan yazıları okumak meselesi vardır.

II. Ana kaynaklar

Bu konuya girmeden önce iki yöne işaret edeceğiz.

İletmiş adının Arap harfleriyle yazılış biçimlerinden "elif," ile "lam," arasında "ye,"li ايلتمش ve bazan ايلتميش ile, "ye," siz التمش aynı şeyi ifade eder. Birinci asıl yazılışıdır; ancak Türk ad ve kelimeleri Arap harfleriyle yazılırken çok kere vuayeller hazf edilir, bu yüzden ايلتمش adı التمش diye de yazılmıştır.

Dikkati çekmek istediğimiz ikinci yön İletmiş adının sözü geçen kimsenin saltanat sanı değil, henüz bir kul iken taşıdığı ad olmasıdır. Onun saltanat sanları Şemsü'd-dünyâ ve'd-dîn ve Şemsü'l-hak ve'd-dîn'dir. Buna göre bir hükümdara İltutmuş adı daha çok yakışır yolunda yürütülen mantık yerinde değildir ve bu işde mantığa müşahededen üstün bir yer vermek gerekirse bir kul'a İltutmuş'dan çok İletmiş adı yakışır demek daha doğru olur.

Bu iki yönü belirttikten sonra ana kaynakların incelenmesine geçelim.

Yazımızın bu kısmını dörde ayıracağız: A) Yazma eserler ve onlara dayanılarak yapılmış yayınlar; B) Tabakat-ı Nâsırı'de bulunan iki beyit; C) Paralar; D) Kitabeler.

A. Yazma eserler ve onlara dayanılarak yapılmış yayınlar

İletmiş devrinde veya onun ölümünden az sonra onun çağdaşları tarafından yazılmış olan aşağıda ilk olarak göreceğimiz beş eserin bugün elde bulunan yazma nüshalarının hiç biri için XIII. yüzyılda istinsah edilmiş olduğu iddiası ileri sürülemez.

Keza daha sonraları yazılmış olup İletmiş'i anan eserlerden bugün elde bulunan yazmaların dahi yazarların zamanında istin-sah edilmiş olduğu iddia edilemez.

Buna göre yazmalar teker teker ele alınınca ana kaynak mahiyetini taşıyamazlar.

Ancak onların bütünü veya hemen hemen bütünü aynı şeyi ihtiva ederse bu yön her halde bir mana taşır ve az çok bir delil sayılabilir.

Elde mevcut yazmaların bütün veya hemen hemen bütününde İletmiş adı "lam," ile "mim," arasında tek diş ve onun üzerinde iki nokta bulunarak yazılmaktadır. Nadiren iki diş bulunsa da bunlardan yalnız birisi üzerinde iki nokta bulunur. Yukarda dediğimiz gibi bu ittifak ve birkaç yüz yıl boyunca Hindistan'da İletmiş adının ايلتمش veya التمش biçiminde yazılmış olması her halde hiç nazara alınmayacak bir olay sayılamaz.

İngiliz tarihçileri dahi başlangıçta bu kelimeyi manalandır-maya fazla önem vermeden, buldukları yazmaları olduğu gibi yayınlamaya ve tercümelerinde bu adı gördükleri gibi lâtın harf-leriyle yazmağa koyulmuşlardır.

Bunun yapıldığı XIX. ve XX. yüzyıllarda Hindistan'da Türkçe hemen hiç bilinmeyen bir dil idi. Hindistan'ın İngilizlerce fethinden sonra yukardaki biçimleri okumak isteyen tarihçiler Altmaş, Alt-mış, Altamış, İyaltmış, İyaltamış gibi telaffuzlar ortaya atmışlardır. Bunu yapanlar müşahede ettikleri bir biçimi latin harfleriyle İngi-lizce yazmaya çalışmışlar ve bu işte yalnız müşahedeye dayan-mışlardır. Bunun bir faydası okuyucu ve inceleyiciye araya bir türlü müfessir girmeden bizatihi bir fikir edinmek imkânını vermesidir.

Yukarda andığımız İngilizce yazılarda "y," harfi bulununca ايلتمش ve bulunmayınca التمش biçimi hatıra gelir. Şayet İngilizcede iki "t," varsa o vakit yazmada ايلتمش veya التمش biçiminin bulun-duğuna hükmedilebilir.

Eğer yukarda andığımız devirlerde Hindistan üzerinde ça-lışmış olan tarihçiler Türkçe bilselerdi ve daha başlangıçta dili-mizde oldukça unutulmuş bir kelime olan "iletmek," masdarını kendilerine ifade edecek güvenilir birine rastlasalardı ايلتمش ve التمش biçimlerinin çokluğu, hatta ittifakı karşısında, bunun "İlet-mek,"'den "İletmiş," olduğuna derhal hükmederlerdi. Böyle olmadı-

ğından tereddüt içinde kalmışlar ve bazı eser, para ve kitabede "lam,, ile "mim,, arasında iki diş olmasından ve hiç veya hemen hiç bir yerde iki "te,, için gereken dört noktaya rastgelmemiş olmalarına rağmen mana bakımından daha çok yayık olan "İl tutmuş,, a rağbet etmişlerdir. Bilâhara, her halde kendisine gösterilen suretler üzerine kelimenin İletmiş olabileceği Ahmet Vefik Paşa tarafından söylenildiği vakit İltutmuş kelimesi "tutmuş,, bulunuyordu. Bu kelimenin bir hükümdara daha çok yakışması da bu "tutma,, da müessir olmuştur. Halbuki bu adın onun henüz kul iken taşıdığı ad olduğunu yukarıda yazdık.

Hindistan'da yazılıp İletmiş'i anan tarihleri aşağıda sayıyoruz. Bu ülkede yaptığımız uzun geziler sırasında gerek Kalküta'daki "Asiatic Society of Bengale,,in kütüphânesinde, gerekse türlü büyük kütüphânelerde ve ünlü koleksiyonlarda bulunan bir çok yazma bize gösterilmiştir. Ancak sadece görmüş veya pek az karıştırmış olduğumuz bu eserler üzerinde, onların birinde ايلتمش biçimine rastgelmiş olmamıza rağmen şahsî müşahedemiz üzerine muhakeme yürütmeyip mevcut yayınlara dayanacağız.

1 - a) *Tabakat-ı Nâsiri*. — Bu eserin yazarı Minhac ü'd-din, İletmiş'in çağdaşı olup hizmetinde bulunmuştur. Eser Farsca olarak 1864'de Lee tarafından yayınlanmıştır. Türlü yazmalara bakan yayınlayıcı, müşahedesine dayanarak التمش (İletmiş) biçimini seçmiştir.

1 - b) *Tabakat-ı Nâsiri*'nin İngilizcesi 1881'de Raverty tarafından, eserin kendisinden uzun haşiyelerle yayınlanmıştır. Raverty bu esere ait ne yazılmışsa ve keza bu eserde anılan olaylar hakkında başka eserlerde ne gibi bilgiler varsa tenkidî surette ele almış ve haşiyelere koymuştur. Bu yazar *Tabakat-ı Nâsiri*'nin pek çok yazmasını görmüştür ve bir çoğuna da maliktir.

Kendisi tercümede Arap harfleriyle ايلتمش biçimine tekabül eden I-yal-timish biçimini kullanmakta ve bu ad hakkındaki haşiyede şunu demektedir (C. I, s. 597, h. 4):

"Metnin bir kaç nüshasında ve bazı başka tarihçilerde ايلتمش I-yal-timish; bazı eserlerde de ايلتمش I-yal-timish şeklinde yazılıdır. Fakat bizim yukarıda yazdığımız biçimin doğru biçim olduğu anlaşılıyor. Elimdeki en eski yazmada hareke vardır.,,

İngilizce "sh,, bizde "ş,, nin karşılığıdır.

Bundan anlaşılın şudur ki Raverty'nin gördüğü *Tabakat-ı Nâsirî* yazmalarında İletmiş biçimi, yani tek "te,, li biçim vardır; o adını vermediği bazı eserlerde İltutmuş biçimini görmüş, fakat bu, *Tabakat-ı Nâsirî* yazmalarından gayri eserlerde bulunmakta imiş. *Tabakat-ı Nâsirî* yazmalarına dayanan kanaati ise kendisinin tercüme metninde biteviye kullandığı İletmiş biçiminin doğru olduğudur. Türkçe bilmiyen yazar, I-yal-tmiş diye okuduğu İletmiş'e türlü yanlış manalar vermektedir. Ancak *Tabakat-ı Nâsirî* yazmaları bakımından önemli olan yön onlarda hep tek "te,, li biçimin bulunduğu, bunlardan en çoğunu görmüş olan ve bu eserin müte-hassısı sayılan Raverty tarafından ifade edilmiş olmasıdır³.

2) *Tâcü'l-Meâsir*. —Yazar Hasan Nizâmî, İletmiş'in çağdaşdır. Bu eserden bazı parçaları İngilizceye çevirmiş olan Elliot ve Dowson İletmiş'in adını "Altamış,, diye naklederler. Bu, arap harfleriyle التمش biçiminin karşılığıdır (*The History of India as told by its own Historians*, C. II, Londra 1869; S. 237).

3) *Âdâbü'l-Mülük ve Kifayetü'l-Memlûk*⁴. — Yazar daha çok Fahrü'd-dîn Mübarekşah diye ünlü olan Muhammed b. Mansur b. Sâid b. Ebu'l-Ferec Kureyşî⁵ olup "Fahr-i Müdebber,, ünvanını da taşır. Eser İletmiş'e sunulmuştur.

Bu eserden iki yazma mevcuttur. Biri Londra'da Hindistan Bakanlığı kütüphanesinde bulunur ve H. Ethé tarafından *Catalogue of Persians manuscripts in the Librory of the India Office*, Vol. I (Oxford 1903), st. 1493, nr. 2767'de anılır. Aynı derecede mükemmel olmayan başka bir nüsha da Britiş Muzeum'da bulunur (*Rieu Kataloğu*, C. II, s. 487)⁶.

³ Bay Fuad Köprülü makalesinin s. 222, başıye l'inde Hârizmşah Celâlü'd-dîn Mengübirdi (Mengüverdi) nin adının imlâ ve okunması hakkında, Orta Asya tarihiyle pek az ilgisi bulunan ve Türkçe bilmeyen H. G. Raverty'nin şahadetini kabul ve zikrettiği halde *Tabakat-ı Nâsirî*'nin ve Hindistan tarihinin ayrıca uzmanı olan bu kimsenin İletmiş hakkındaki şahadet ve kanaatini nazar-ı itibare almaması ve onu hiç anmaması hayretimizi mucip olmuştur. B. F. Köprülü onun şahadeti yerine bu işle pek az veya hiç ilgisi olmamış kimselerin şahadet ve kanaatlerini sıralamaktadır.

⁴ آداب الملوك وكفاية المملوك

⁵ محمد بن منصور بن سعيد بن ابوالفرج قریشی . Ünvanı مدير , bazan مدير yerine مدير (Müdür) diye okunmuştur. Genel olarak فخرالدين مبارکشاه diye anılır.

⁶ Eserin bir kısmı hatırlıyamadığımız bir tarihte Muhammed Şefî^c tarafından Oriental College Magasin ve oradan naklen Kâbil mecmuasında yayınlan-

Nuruosmaniye Ktp. Nr. 3272 'de bulunan nushada vrk. 1 b 'de *ابوالمظفر ايلتمش* diye yazılı olup aynı yerde 3273 'deki nushada bu ad hiç yoktur. Ayasofya'da Nr. 3168'de bu eser bulunmakta ise de eksik ve başka bir tertipte olup onda "İletmiş," adı geçmemektedir. Fatih Ktp. Nr. 4309, vrk. 2a, st. 6 'da *ابوالمظفر ايلتمش* diye yazılıdır; noktasız bir "te," dişi oluşuna göre burada iletmiş biçimi bulunduğu üzerinde tartışmaya mahal yoktur. Yine Fatih'de Nr. 3310 vrk. 2 a, satır 9'da *ابوالمظفر ايلتمش* diye yazılıdır.

Bundan anlaşılan şudur ki İstanbul kütüphanelerinde bulunan altı farsca yazma nüshadan ikisinde İletmiş'in adı bulunmamakta, öbür dördünde *ايلتمش* biçimi görülmektedir; ancak bunların birinde bu ad üzerinde kırmızı kalemle *ايلتمش* diye ilâve yapılmıştır. Hiçbir yazmanın aslında İltutmuş biçimi yoktur.

5) Hindistan dışında yazılmış olmakla birlikte yazarın İletmiş'in çağdaşı olması ve onunla çok münasebeti bulunmuş olan Celâlü'd-Mengüberti'nin münşisi bulunması dolayısıyla Muhammed Nesevî'nin "*Sîretü's-Sultan Celâli'd-dîn Mengüberti*," adlı eserinin yazmaları da konumuz bakımından önem arzeder. Bâhusus ki Bay Fuat Köprülü, İslâm Ansiklopedisine yazdığı "*Hârizmşah-Hârizmşahlar*," bahsinde bu eser hakkında şunları demektedir (s. 293, Sütun 2):

"Bu eserin, yine aynı asra ait farsca bir tercümesinin kendisinde bulunduğunu söyleyen Mükrimin Halil Yınanç (bk. mad. *Calâl Al-Dîn Hârizmşâh*), maalesef bu nüshaya ait bir malûmat vermemektedir; yalnız arapça nüshanın yanlışlıklarla dolu olduğunu söyleyen M. H. Yınanç'a mukabil, bu husustaki selâhiyeti umumiyetle malûm olan Mirza Muhammed Kazvîni, bilâkis çok mükemmel ve sihatli olduğunu ifade etmektedir."

Buna göre M. M. Kazvîni'ye hak veren Bay F. Köprülü'nün bu eserdeki adların yazılış biçiminin doğruluğunu kabul etmesi gerekir.

M. M. Kazvîni ise Cihangüşây yazmalarındaki sarahate rağmen yukarda anmış olduğumuz haşiyesinde İltutmuş biçimini kabul etmekteydi. Onun *Sîret ü's-Sultan Celâlü'd-dîn Mengüberti*'nin doğruluğunu tasdik edişine ve bu eser İletmiş'in adı bakımından ihticaca salih oluşuna göre Kazvîni'nin de İletmiş biçiminin doğruluğunu az çok kabul etmesi gerekir.

Orada (*Sîret*'de) arapça metinde (Houdas yayını, Paris 1891) s. 90 ve 217'de *ايلتمش* (İletmiş) biçimi vardır. Profesör Houdas haşiyelerde

“ye,, ve “te,, nin noktasız olduklarını ve tek “te,, dişi bulunduğunu belirtmektedir. Kendisi Arapça metinde bunu ايلتمش (İletmiş) diye yazmakta ve Fransızcaya tercüme ederken “İltoumisch,, demektedir.

Yukarda anılan beş eser de İletmiş'in çağdaşları tarafından yazılmıştır.

6) *Tarih-i Mübarekşahi*. — Yazar Yahya b. Ahmed b. Abdullah, eserini Delhi'de hükümdarlık etmiş olan Seyyid hânedarından Mübarekşah devrinde (1421—1434) yani İletmiş'den iki yüz yıl kadar sonra yazmıştır. Eserin farsca metni 1931 'de Kalküta'da Şemsü'l-Ulemâ M. Hidayet Hüseyin Han Bahadur tarafından yayınlanmıştır. Yayınlayıcı türlü yazmalar arasında farklar olunca buna haşiyelerde işaret etmekte ise de İletmiş için böyle bir işaretle bulunmamaktadır. Bundan hiç bir yazmada İltutmuş biçiminin olmadığına hükmedilebilir. Yayınlamada kâh التمش ve kâh ايلتمش biçimleri görünür. Eğer yayınlayıcı bir yazmada İltutmuş biçimini görseydi haşiyede bunu herhalde belirtirdi.

7) *Vakayî*. — Babur'un hâtıratını kapsayan bu eserde (Haydarâbâd yazması, yaprak 341 b ve 342 a), 935 hicri (1528—1529) yılına ait vak'alar arasında Babur, gezdiği İletmiş devrinden kalma iki anıtı anar ve her defa İletmiş (ايلتمش) diye yazar. İkinci anıta Gvalyor civarında bir bendin üzerinde “Sultan Şemsü'd-dîn İletmiş'in adını bir taşa kazmışlar,, der. Babur'un bu adı duvarda yazılı gördüğü gibi naklettiğini kabul etmek en doğrusudur¹⁰. Esasen o, hâtıratında bu gibi teferruatı kaydettiği vakit bunu günü gününe yapar. Her hangi bir sebeple uzun bir devre boyunca hâtırat yazamayacak olursa ancak genel ve önemli olayları yazar. Buna göre duvarda İltutmuş biçimini değil İletmiş biçimini görmüş olduğuna hükmetmek gerekir.

8) *Müntehabü't-tevarih*. — Yazar Hoca Abdülkadir Badaunî, Ekber devri (XVI. yüzyılın ikinci yarısı) yazarlarından. Eserin ilk cildini İngilizceye çeviren Ranking (s. 88, haşiyeye 3) A ve B diye adlandırdığı yazmalarda ايلتمش ve kendisinin kullandığı yazmada التمش biçimi bulunduğunu bildirir¹¹.

¹⁰ Bay Rahmeti Arat çevirmesinde bu ad İltutmuş diye nakledilmiş ise de biz ona kaynak teşkil eden Haydarâbâd yazmasındaki yazışı yukarı koymayı daha doğru bulduk. Kazan basma nüshasında bu ad yoktur.

¹¹ Prof. Mükrimin Halil Yınanç'da, Şeyh-ül-İslâm Ârif Hikmet Bey kütüphâ-

9) *Tabakat-ı Ekberî*. — Yazar Hoca Nizâmü'd-dîn Ahmed, Ekber devri yazarlarından. Eseri 1911'de İngilizceye çevirip yayınlayan B. De üç yazma ile bir litografik nüshadan faydalandığını bildirir. İletmiş bahsinde (s. 62, haşiye 1) التمش biçimine التمش biçimini tercih eylediğini söyler; çünkü bu kelimenin Türkçe telaffuzu ne olursa olsun Farsca tarihçilerin التمش teâlfuzunu kullandıklarını yazar ve İngilizce de التمش, i Altamsh diye nakleder. Buradan anlaşılan yön onun kullandığı yazmalarda İltutmuş biçimine rastlamamış olduğudur. Olsaydı onu da her halde anardı.

10) *Gülşen-i İbrahimî, Tarih-i Firişte*. — Yazar, Molla Ebû'l-Kasım Hindûşah Firişte dahi Ekber devri yazarlarından. Hep İletmiş (التمش) biçimini kullanır (Laknov taşbasması, C. I, s. 64 v.s.).

Yukarda andığımız eserlerden 2, 3, 4 ve 10 sayılarıyla andıklarımızdan başkaları "Asiatic Society of Bengal," yayınlarındandır.

Daha önce de dedik; bütün bunlar teker teker alınınca kesin birer delil değildir. Ancak hiç bir yerde İltutmuş biçiminin görülmemesi ve hep التمش veya ايلتمش — ki yukarda demiş olduğumuz gibi ikisi de aynı şeydir — biçimlerinden birinin görülmesi Hint tarihçilerinin tâ baştan bu hükümdarı İletmiş diye tanıdıklarını anlatır. Eldeki yazmaların muahhar olması bu muhakemeyi za'fa uğratmakla birlikte bu ittifak her halde bir mana ifade eder. O da İletmiş biçiminin doğru olduğudur. Bâhusus ki yukarda andığımız on eserin yazıldıkları üç yüz yıllık devirde Hindistan'da Türk dili hükümdarların ve hâkim sınıfın dili idi ve İletmiş biçimi yanlış olsaydı bu kadar müstekar surette yaşayamazdı.

B. *Tabakat-ı Nâsiri'de bulunan iki beyit*

Bu iki beyit bir kaç yazar tarafından doğru adın İltutmuş olduğunu ispat için kullanılmıştır. Bunlar arasında yukarda da söz geçmiş olan Tarih-i Cihangüşây yayıncısı Mirza Muhammed b. Abdi'l-Vahhab Kazvîni'nin 1916 da¹², Sir Denisson Ross'un, Bay Fuat Köprülüce anılmayan 1930—32 de¹³ ve Bay Fuat Köprülü'nün 1950'deki yazılarını gördük.

nesi için 1271 de istinsah edilmiş bir nüsha vardır. Orada التمش biçimi bulunur (Hâtıra olarak kaydedilmiştir).

¹² Tarih-i Cihangüşây, C II, s. 61, haşiye 4.

¹³ Bulletin of the School of Oriental Studies, London Institution, Vol. VI (1930—32), s. 1101 - 1102.

Beyitlerin birincisi İletmiş'in oğlu ve haleflerinden Behram Şah için yazılmış bir kasidede bulunur ve şöyledir ¹⁴.

اكر سلطانى هنداست ارث دوده شمسى
محمدالله ز فرزندان توى الشمس تانى

İkincisi İletmiş soyundan son hükümdar olup Tabakat-ı Nâsiri kendisine sunulmuş olan Nâsir ü'd-dîn Mahmud Şah için söylenilmiştir ve şöyledir ¹⁵.

آن شهنشاهی که حاتم بذل و رستم کوشش است
ناصر دنیا و دین محمود ابن الشمس است

Bu iki beyitten İltutmuş okuyuşunun doğru olacağı hükmünü çıkaran yukarda sözü geçen üç yazardan birincisi olan M. Kazvinî burada İletmiş yerine İltutmuş kelimesini koymakta, bu biçimi hangi yazmada gördüğünü açıklamıyarak metinde gerçekten İltutmuş bulunduğu duygusunu uyandırmaya çalışmaktadır. Bu tarzın doğru olmadığını herkes kabul eder sanırız.

Sir Denison Ross ise bu iki beyti "Asiatic Society of Bengal," in yukarda "1-a," diye sıraladığımız nüshasından alıp vezni doğrulamak amacıyla orada bulunan İletmiş yerine İltutmuş koyduğunu itiraf etmektedir.

Bay Fuad Köprülü bu iki beyti aynı nüshadan olduğu gibi, yani İletmiş biçimini muhafaza ederek alır ve vezin icabı bunun İltutmuş biçimine sokulması gerektiğini söyler.

Bu üç yazarın iddiaları bir noktada doğrudur, o da الشمس biçiminin muhafaza edildiği, yani "elif," ile "lam," arasında bir "ye," veya birinci "te," nin yanına ikinci "te," eklenilmediği takdirde veznin bozuk olduğudur.

Ancak şurası da aynı derecede doğrudur ki bu iki düzeltmeden hangi birisi yapılırsa vezin düzelmiş olur.

Yani metinde الشمس biçiminde yazılmış olan bu adı ایتمش veya الشمس biçiminde yazarsak vezin her iki şıkda da düzelir. Buna göre

¹⁴ Kalkūta farsca basımı, s. 191.

Eğer Hind sultanlığı Şemsî hânedanının mirası ise Allah'a hamdolsun, onun oğulları arasında ikinci İletmiş sensin.

¹⁵ Aynı eser, s. 202:

O Şahinşah — ki Hâtem gibi ihsan edici ve Rüstem gibi gayret göstericidir — dünya ve dinin yardımcısı İletmiş oğlu Mahmud'tur.

bu beyitleri, adın İltutmuş olduğuna delil diye göstermek isteyenler التمش biçimini ایتمش biçimine neden tercih ettiklerini söylemek mecburiyetindedirler; bu yapılmadıkça iddiaları indî kalmaya mahkûmdur.

Biz metindeki التمش biçimini ایتمش biçiminde düzeltmenin doğru olduğuna inanıyoruz. Bu inancımız yalnız türlü eser, para ve kitabelerden çıkan hükme dayanmamaktadır. Yukarda da hatırlatmış olduğumuz gibi Türk adları Arap harfleriyle yazılırken vuayeller çok kere terk olunur ve bu bir yanlış sayılmaz; halbuki konuların terki caiz olmayıp açık bir yanlıştır. Buna göre müstensihin “elif,, den sonra gelen “ye,, vuayelini yazmamış olması ikinci “te,,yi yazmamış olmasından daha önce akla gelmelidir ve vezni doğrulamak için التمش kelimesi ایتمش biçiminde değil ایتمش biçiminde düzeltilmelidir.

C. Paralar

Bilindiği gibi paralar üzerinde çok titiz olmak gerekir, çünkü sahte antika para çok dolaşır. Bu yüzden dünyaca bilinen ve dünya çapında ünlü üç müessesenin yayın ve kataloglarında anılan paraları ele almakla yetineceğiz. Bunlar:

A) *Catalogue of Indians coins in the British Museum; The Sultans of Delhi*, London 1884. By Stanley Lane Poole; edited by Reginald Stuart Poole,

B) *Catalogue of the Mohammedan coins preserved in the Bodleian Library of Oxford*. 1888.

C) *Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*. Edited by John. I. Akerman, Vol. IX, London 1847'dir.

“A,, diye işaretlendiğimiz Britiş Muzeum katalogunda levha II, sayı 36, 37, 47, 48 ve 51'de İletmiş'e ait ve onun adını taşıyan paralar görülmektedir (resim III). Sayı 62'de İletmiş'in kızı Raziye'nin bir parası (sâltanatı 1236—1240) bulunmaktadır.

Stanley Lane Poole, İletmiş'e ait paralarda bu adı İltutmuş (التمش veya ایتمش olarak) ve Raziye'ye ait parada İletmiş (الیتمش) diye okumuş ve Arap harfleriyle öyle nakletmiştir. Ancak kendisi İngilizce yazarken bu adı hep “Altamsh,, diye yazmaktadır.

Resim III'deki fotografiler okuyucularımıza doğrudan doğruya bir fikir edinmek imkânını verir. Esasen hiç bir parada “te,,

için iki diş ve bunların gerektirdiği dört nokta yoktur. Bazan iki diş ve birine ait iki nokta, bazan de tek bir "te,, dişi vardır. Bazan ise hiç nokta yoktur.

36 numaralı parada (paranın sağda bulunan cephesinin 3. satırı sonu) İletmiş'in adının başlangıcı okunabilmekte ise de "te,, yerinde iki diş ve yalnız iki nokta bulunduğu açıkça görülmektedir.

Bu yön "C,, diye işaretlendirdiğimiz "The Numismatic Chronicle,, de (Resim V, numara 13) daha iyi görülür.

III. Resim'in 37 numaralı parasında (paranın sağda bulunan cephesinin 3. satırı sonu) yine "te,, yerinde iki diş ve yalnız iki nokta vardır. Burada ikinci dişin "mim,, başını teşkil etmek için konulduğu da düşünülebilir.

47 ve 48 numaralı paralar İletmiş'e bağımlı Narvar racasının¹⁶ paralarıdır; 47'de "elif,, , "ye,, ve "lam,, birbirine bitişiktir, "lam,, ile "mim,, arasında ise tek diş vardır. 48'de (satır 3) "elif,, aşınmış olup bir "lam,, dişi, aynı boyda bir "te,, dişi, ondan sonra da "mim,,e yapışık ve "mim,,den sonra gelen dişle bir tenazur teşkil etmek üzere bir diş daha vardır.

Numara 51'deki ikinci dişi 37'deki diş gibi telâkki ediyoruz.

Numara 62'de görülen para İletmiş'in kızı Raziye'nindir (saltanatı 1236—1240). Orada İletmiş kelimesi sağda bulunan cephede satır 4'ün ortasında görülüp "lam,, ile "mim,, arasında iki diş fakat yalnız bir "te,, ye ait iki nokta vardır. Bu kelimenin üzerinde ابنة (ibnete) yani "kızı,, kelimesi bulunur; onun "elif,,inin ucu bütün öbür "elif,,lerinki gibi sola doğru kıvrıktır ve bu kıvrıntıya "be,,nin noktası bitleştirilmiştir. Bu kıvrıntı ile bu noktanın "te,, yerinde bulunan ikinci dişin noktaları olmadığı besbellidir.

"B,, diye işaretlendirdiğimiz Bodleian katalogunda 425 numarada bulunan parada (Resim IV) "lam,, ile "mim,, arasında iki diş, fakat yine yalnız bir dişe ait iki nokta vardır.

"C,, diye işaretlendirdiğimiz " Numismatic Chronicle ,, deki paralarda (Levha I) bulunan (Resim V) İletmiş adını, makaleyi yazan Edward Thomas کاش التمش (Numara 13, 23, 27) کاش التمش (Nu-

¹⁶ Bu bağımlı Hindû racaların paralarının sanskrit yazısı taşıyanları da aynı biçimde tartışma konusudur. Ancak bunlar üzerinde incelemede bulunacak durumda değiliz.

mara 14) ve kâh التمش (Numara 17, 18) diye okumuştur. Yazı metninde o "Altumsh) diye yazmaktadır.

Bu eserde bulunan 13 ve 27 numaralı paralar "A,, işaretli kataloglardaki 36 ve 62 numaralı paraların daha iyi okunabiledirler (Res. III). Bu "C,, işaretli eserin 23 numaralı parasında (Res. V) yine "lam,, ile "mim,, arasında iki diş ve yalnız bir "te,,ye ait iki nokta bulunmaktadır.

14 numaralı parada (ki "A,, işaretli katalogdaki 47 numaralı paranın daha iyi okunandır) "elif,, , "ye,, ve "lam,, bitleştirilmiş olup "te,, için tek diş vardır.

17 ve 18 numaralı paralar "A,, katalogundaki 48 ve 51 numaralı paraların eşidir.

Daha ileri gitmeden Sir Denison Ross'un yukarda da adı geçmiş olan "Bulletin of the School of Oriental Studies, London Institution, Vol. VI, 1930—32,, de çıkmış olan bir yazısının (s. 1101) bir parçası üzerinde duracağız.

İltutmuş biçiminin doğruluğunu isbat etmek için bu yazıyı yazmış olan Sir Denison Ross bu hükümdara ait paralar hakkında bazı yönleri aydınlatmak için British Museum'da Bay Allan'dan bir sual sorduğunu ve şu karşılığı aldığını açıklamaktadır:

"Öyle sanıyorum ki Altamş biçiminin kaynağı British Museum'da bulunan Delhi sultanlarına ait katalogdakine (Levha II, No. 37) benzeyen bir paranın dikkatsizce okunmuş olmasıdır¹⁷. Bu parada hakkâk yer bakımından az sıkışık durumda bulunmuştur. Bu adın Arap harfleriyle iki türlü yazılışlarına rastlanılmaktadır. التمش ve ابلتمش. İki "te,, hakkında şüphe yoktur. Tek şüpheli nokta ilk hecenin uzunluğudur.,"¹⁸

Bu yazı bize şu üç yönü gösterir:

1. 1932 yılına kadar İltutmuş okuyuşuna taraftar olanlar arasında tanınmış bazı kimseler hâlâ İletmiş'in manasını bilmemektedirler ve tek "t,, li şekli hiç bir manası olmayan Altamş diye okumaktadırlar.

2. Yine aynı yıla kadar İltutmuş biçimini tam olarak ifade eden iki "t,, dişi ve her diş için ikişerden dört noktayı kapsayan

¹⁷ Bu para bizde Resim III, Numara 37'de görülür.

¹⁸ Bundan sonra yazar İletmiş'e bağımlı Hindû hükümdarların Sanskrit dilinde yazılmış paralarını anmaktadır.

bir para bulunmamıştır. Bulunsaydı yukarda adı geçmiş olan iki bilgin, mevkileri dolayısıyla bunu çabuk öğrenir ve delil olarak yukarda anmış olduğumuz muhakemeleri değil bu parayı zikrederlerdi.

3. Bay Allan tarafından ileri sürülen delil, yani yersizlik dolayısıyla iki "t., için lâzım olan dört noktanın paralara hâkkedilmeyişi çok zayıf bir iddiadır. Bay Allan, British Museum'da bulunan 37 numaralı (Resim III) parayı misal olarak gösteriyor; ancak Bodleian kütüphânesinde bulunan 425 numaralı para ile (Resim IV) ve Numismatic Chronicle'de bulunan 23 numaralı parada (Resim V), noktalar şakulî konulmak şartıyla iki "t., ye tekabül edecek dört noktayı yerleştirecek yer bol bol vardır; amma bu yapılmamıştır. "Te., noktalarını şakulî olarak yazmak usûlü olmadığı da ileri sürülemez; çünkü British Museum'da bulunan 62 numaralı parada (Resim III) "te., nin iki noktası bir biri üzerine şakulî olarak sıralanmıştır.

Bu müşahede ve muhakemelere dayanarak paralarda henüz bir التمش veya ايلتمش biçiminin 1932'ye kadar olsun bulunmamış olduğuna işaret ve "lam., ile "mim., harfleri arasında kâh tek, kâh iki diş bulunmasının bu biçime hükmetmek için yeter sebep olmadığını, bilâkis İletmiş biçimini bu şartlar altında daha çok makul gördüğümüzü iddia edeceğiz.

D. Kitabeler

Kitabeler için az aşağıda görülecek şartlar altında Epigrafia Indo-Moslemica 1911—1912'de çıkmış olan Horowitz'in yazısından¹⁹ ve Seyyid Ahmed'in Âsârü's-Sânâdî'dinden faydalanacağız.

Daha önce de işaret etmiş olduğumuz gibi Horowitz'de Kutb Minar'a ait kitabelerin fotoğrafları bir istisna ile (Levha VI - 1; bizim bu yazımızda resim VI) okunamayacak kadar küçük ve gölgelidir. Horowitz bu kitabeler için Seyyid Ahmed'in Âsârü's-Sânâdî'dini anar; bu yüzden de Epigraphia'da okunamayan Kutb Minar'a ait kitabeler yerine esasen ünlü bir eser olan Âsârü's-Sânâdî'dekilerin fotoğrafını koyduk.

¹⁹ Horowitz'in bu yıldan sonraki dergide bulunan yazısını elde edemedik. Ancak yukarda anılan yazı İletmiş devrini içine aldığından burada yeter sayılabilir.

N° 4320. — Texte de construction et de restauration.

GANGARAMPUR.

Mosquée à l'est de la localité. Sur le mur du fond, deux lignes en naskhī.

Publication : *EIM*, 1913-14, p. 21; Honovitz, n° 670.

Reproduction : *EIM*, 1913-14, pl. VIII; *ASI*, XV, pl. XXI.

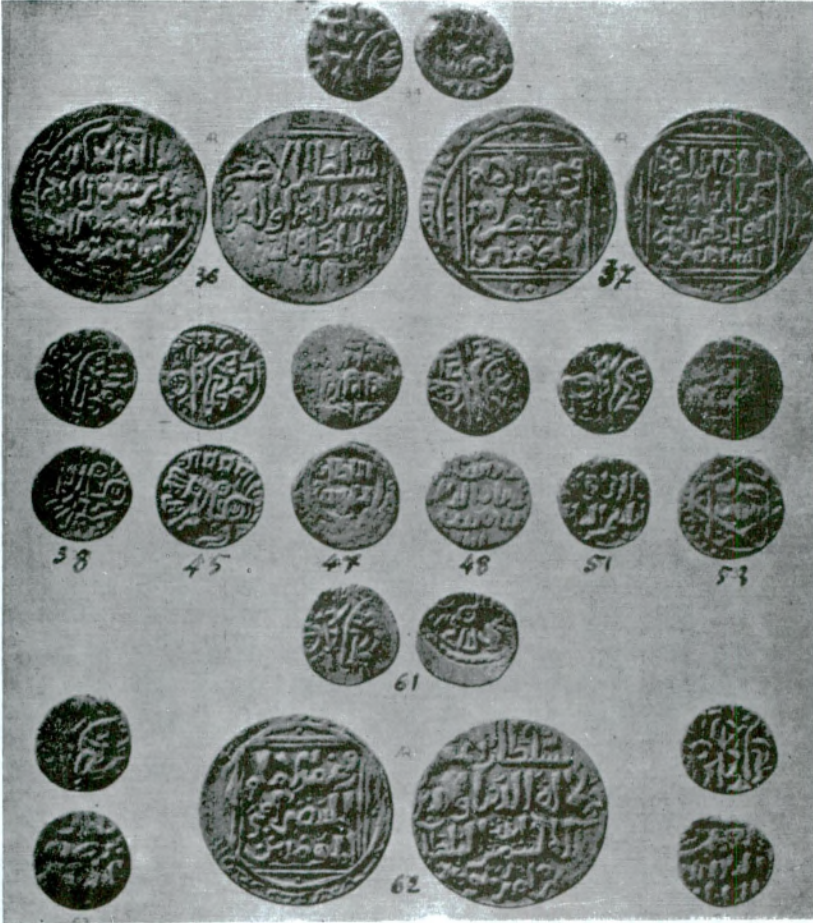
(1) أمر ببناء هذه المقعة المباركة السلطان المعظم شمس الدنيا والدين
 أنى المظفر ايلتمش (sic) السلطان (sic) يمين خليفة الله ناصر أمير المؤمنين أنار
 الله برهانه وثقل بالحسنى جزاءه وجدّد العمارة في أيتام دولت السلطان
 الأعظم (2) ناصر الدنيا والدين أبو المظفر محمود شاه بن السلطان ناصر
 أمير المؤمنين خلد الله ملكه وسلطانه في نوبة إيالت الملك المعظم جلال
 الحق والدين ملك ملوك الشرق مسعود شاه جاني برهان أمير المؤمنين
 خلد الله دولته في غرة محرم سنة سبع وأربعين وستمائة

L'érection de ce local béni a été ordonnée par le sultan magnifié Shams al-dunyā wal-din Abul-Muzaffar İltutmish al-Sultān(i), le bras droit du calife de Dieu, le défenseur de l'émir des croyants, que Dieu illumine sa preuve et alourdisse par ses bonnes œuvres sa compensation! La construction a été refaite durant les jours de l'empire du sultan auguste Nāşir al-dunyā wal-din Abul-Muzaffar Maḥmūd Shāh, fils du sultan, le défenseur de l'émir des croyants. — que Dieu éternise sa royauté et sa souveraineté! — au tour de

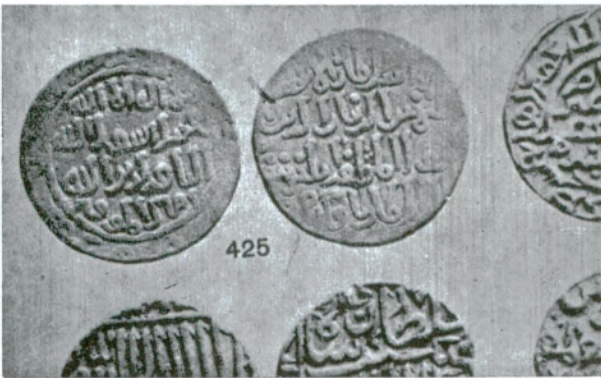
Res 1 — Arap harfleriyle ايلتمش biçiminin fransızcada nasıl İltutmish (İltutmuş) biçimine sokulduğunu gösteren bir örnek (Répertoire Chronologique d'Épigraphie Arabe, Tome XI, Fasc. 2, s. 211). Bk. s. 571'e.

اعظم شمسك معظم الشمس الهدى والدين العدل الموكب كرم السلطان
 العبد والاب كبن قاسم الكفرة والمدين قاتل الفجرة والحامدين بالاسلام
 كاسر الاضام شباب كرم كماله نصيب كعدل ارامه خرمه ككس كرم
 كرمه كعبا بسط العدل في الاضامن كرمه كالحسن في العاكس بسط
 رمان كرمي شهيرة العالم كسند رمان في ملك العاني عصبه كماله في الاضامن
 لاهل الايمان وارث كرم سيدن صاحب كرم في ملك العالم كرم كرم
 العرب العجم ابو المظفر عظم السلطان صرامه كرم كرمه كرمه كرمه
 واعلى كرمه كرمه كرمه كرمه كرمه كرمه كرمه كرمه كرمه كرمه
 وكفا الموكب نام كرمه كرمه كرمه كرمه كرمه كرمه كرمه كرمه
 مانه ونام مبارک او تادو قیامت کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه
 قهرت اولیاد کتاب با اول اندر کرم و کرم و کرم و کرم و کرم و کرم
 نام قهرت با اولیاد کتاب با اول اندر کرم و کرم و کرم و کرم و کرم و کرم
 سیوم اندر شفقت و رحمت پادشاهان
 جهاد اندر آنچه پادشاه باندگی از آن خاضل شد
 چشم اندر آنچه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه
 چشم اندر آنچه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه
 چشم اندر آنچه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه
 چشم اندر آنچه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه
 چشم اندر آنچه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه
 چشم اندر آنچه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه کرمه

Res. 2 — Âdâbü'l-Mülûk ve Kifâyetü'l-Memlûk adlı eserin Londra'da, Hindistan bakanlığında bulunan en iyi yazmasında İletmiş adının yazılış biçimi (Vr. 4 a, satır 7). Bk. s. 576 - 577'ye.

Res. 3 — "Catalogue of Indians coins in the British Museum : The Sultans of Delhi,, ; levha II'de bulunan İletmiş'in adını taşıyan paralar. Bk. s. 582 - 583'e.

Res. 4 — "Catalogue of the Mohammedan coins preserved in the Bodleian Library of Oxford,,da No. 425'de İletmiş'in adını taşıyan para. Bk. s 583 ve 585'e
Belleten C. XIV

Res. 5 — “Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society V. IX. „da İletmiş'in adımı taşıyan paralar. Bk. s. 583 - 585'e.

Res. 6 — “Horowitz, Epigrafia Indo-Moslemica 1911—1912 ; Levha VI - I Kutb Minar'm ikinci katının kapusu üzerindeki kitabe. Bk. s. 585.

Res. 7 — “Seyyid Ahmed, Âsârü's-Sanâdid,, Ketebeha s. 34 ve 83 Kutb Minar, kat 2, alt satır. Bk. s. 586'ya.

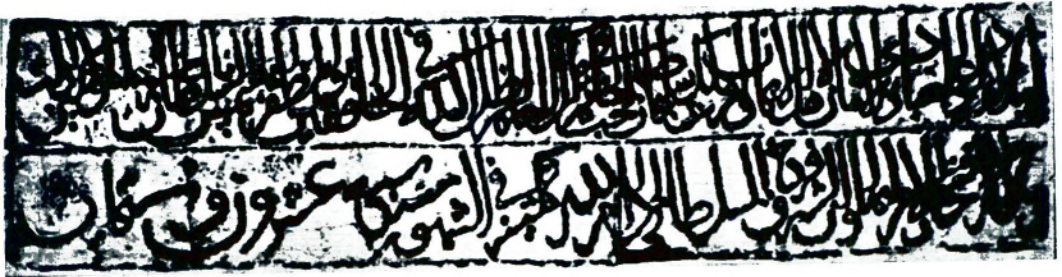
Res. 8 — Seyyid Ahmed. Ket. s. 38 ve 84: Kutb Minar, kat 3. Bk. s. 586'ya.

Res. 9 — "Seyyid Ahmed., Ket. s. 40 ve 84. Kutb Minar, kat 4. Bk. s. 586'ya.

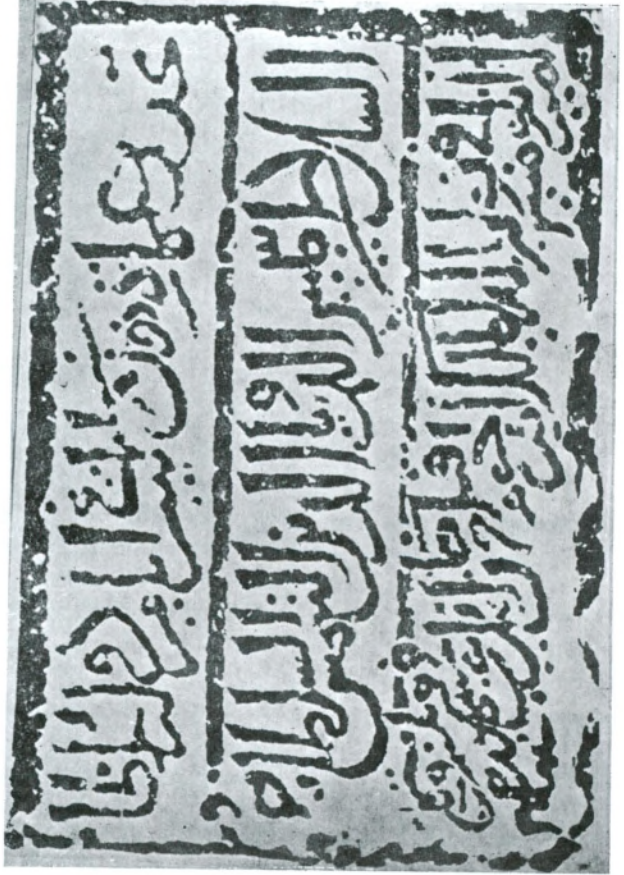
Res. 10 — "Horowitz, levha XVII., , Delhi müzesinde bir kitabe. Bk. s. 587'ye,

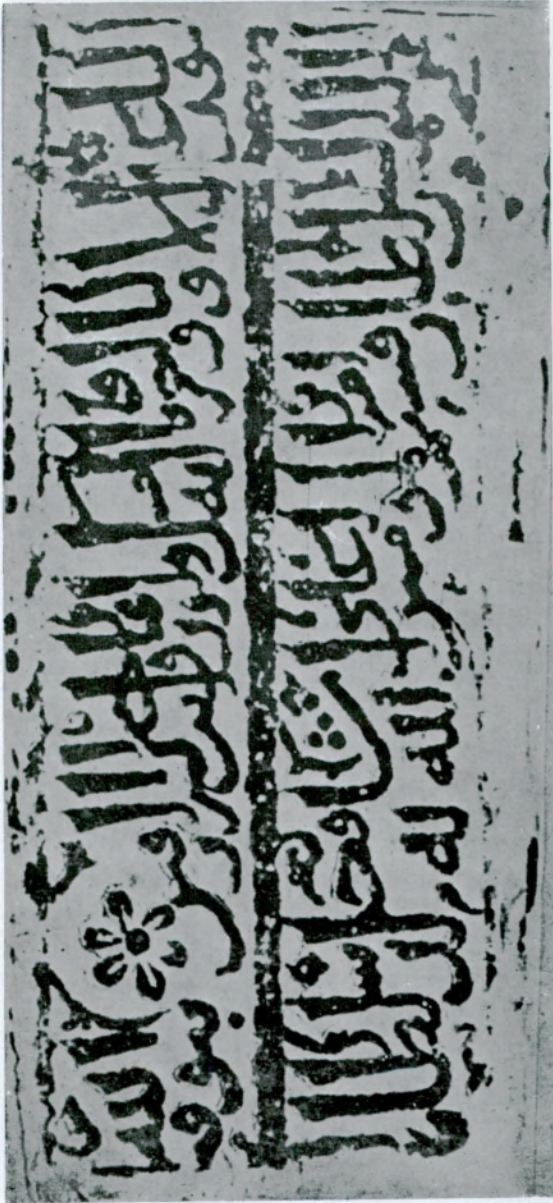
Res. 11 — "Horowitz, levha XXVIII., Bilgram'da Mahalle Seyyid Vara camiiinin avlusundaki kitabe. Bk. s. 587'ye.

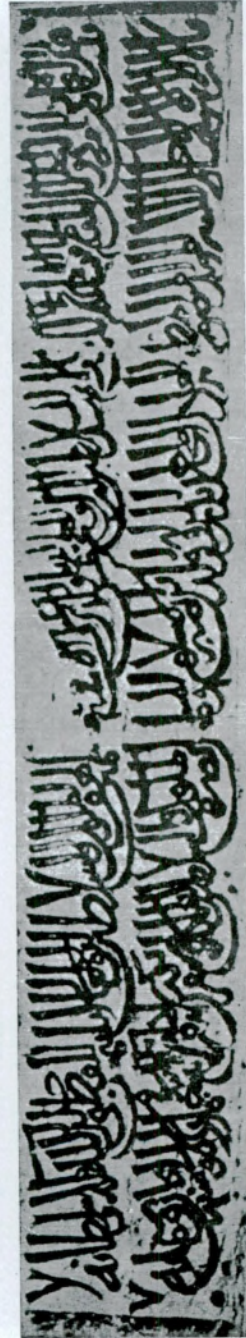
Res. 12 — "Horowitz, levha XXIX.,, Badaun'da Cami Mescidin Doğu kapusu üzerindeki kitabe, Bk. s. 587'ye.

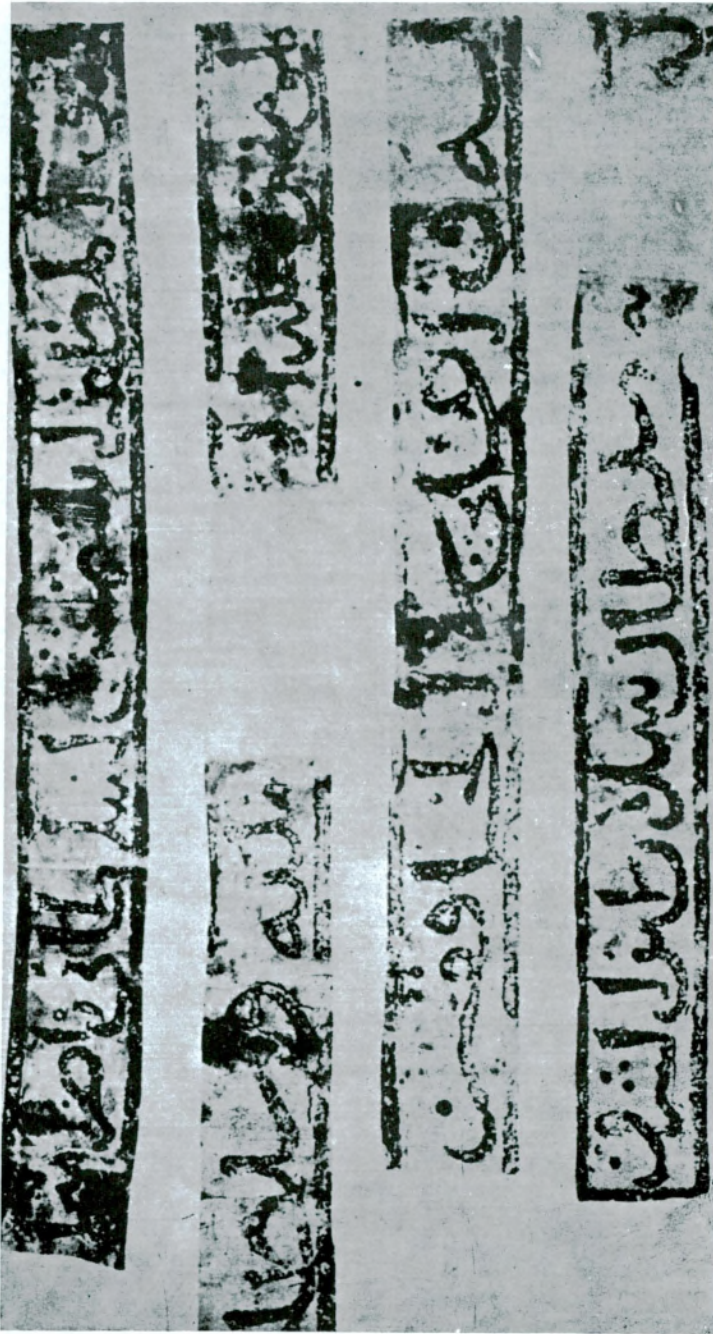
Res. 13 — "Horowitz, levha XVIII - 2.,, Kalküta müzesinde bulunan bir levha. Bk. s. 587'ye.

Res. 14 — “Horowitz, levha XIX - 2,; Hansi'de, Idgah'in merkezi mihrabi üzerindeki kitabe, Bk. s. 587'ye.

Res. 15 — “Horowitz, levha XXI., Palval'da Idgah'in merkezi mihrabındaki kitabe, Bk. s. 587'ye.

Res. 16 — "Horowitz. Levha XXVI," — Ecmir'de "Arkai din ka Chonpra", caminin kuzey minaresindeki kitabe (Hemen kâmlen harab olup İngilizler devrinde tamir edilmiş bir amt. Tam olarak illutmuş biçimini kapsayan tek kitabe). Bk. s. 587 - 588'e.

diş bulunması.— Bizce bu iki dişden biri “te,, dişi öteki de “mim,, harfine bir türlü başlangıç teşkil etmeğe mahsus bir dişdir. Bu yön meselâ Delhi Müzesinde bulunan bir kitabede görülür (Horowitz, levha XVII; burada resim X).

Horowitz'in Levha XIX, XXI, XXVIII ve XXIX. da görülen (burada Res. XI ve XII, XV ve XVI) İletmiş'deki ikinci dişler de keza pek açık olarak “mim,, in başını teşkil etmektedir. Esasen levha XXVIII'deki adı Horowitz dahi Arap harfleriyle ايتش diye nakleder; fakat İngilizceye çevirirken İltutmuş yapar (s. 28 ve 29).

Esasen bazı kelimelerin türlü harflerinde de fazla noktalar bulunur. Ezcümle Horowitz, Levha XVIII. 2, satır 3'ün başlarındaki امير المؤمنين terkinde bulunan امير ve مؤمنين kelimelerinin her birinde teker “ye,, için ikişer diş vardır (Res. XIII).

Bu kitabede İletmiş'de “lam,, ile “mim,, arasındaki noktasız ikinci dişle (satır 2'de sondan ikinci kelime) “emir,, de bulunan ve “ri,, nin başını teşkil eden noktasız ikinci diş (son satırın ilk kelimesi) aynı mahiyettedirler.

Keza Res. XII de görülen Horowitz'in Levha XXIX'deki kitabesinde المسلمين (satır 2 başı) kelimesinin “ye,, sinde bir, hattâ iki fuzulî diş vardır.

Yine Horowitz'de (Levha XVIII, satır 2, kelime 2) افتخار kelimesindeki “te,, için biri “hı,, nın başını teşkil etmek üzere iki diş vardır (Resim XIII).

3) *İltutmuş kelimesini kapsayan, okunabilecek büyüklükte tek kitabe.*— Bu kitabe Horowitz'de Levha XXVI'yi teşkil eder (Res. XVI) ve Ecmirde, “Arkai din ka Chonpra,, denilen camiin Kuzey minaresindedir. Bu cami harap olmuş, pek az kısmı ayakta kalmış, o da İngiliz işgali sırasında, İltutmuş modası çıktıktan sonra, tamir edilmiştir. Bu kitabeye güvenilemeyeceğinin başlıca sebebi de karışmış, altı üstüne gelmiş, dolayısıyla asıl eski kitabe olup olmayışının ve ondan ne kadar kısım kaldığının şüpheli olmuş olmasıdır²¹.

Filhakika bu levha aynen okunursa şöyledir:

ابوالمظفر ايتش السلطان ناصر امير المؤمنين خلدا... ملكه و سلطانه واعلى
في الحاقين له... سلطان سلاطين الشرق

²¹ Hindistan Tarihimizi yazdığımız sırada bu kitabeyi henüz görmemiştik.

Besbellidir ki bu kitabenin altı üstüne gelmiştir ve Horowitz'in de s. 29'da düzelttiği gibi sondaki سلطان سلاطين الشرق tabiri başa gelmelidir.

Esasen İletmiş'in hiç bir kitabesinde bu adından sonra "Sultan-ı Selâtin," gibi tabirler gelmemekte ve bu gibi ünvanlar daima adından az veya çok önce gelmektedir.

Bu şartlar altında İngiliz devrinde tamir edilmiş harap bir anıta ait olan ve iki "te," nin dört noktasını kapsayan bu tek kitabe ile bütün kitap, para ve öbür kitabelerin hiç birinde bulunmayan İltutmuş biçiminin kabulünü biz doğru saymıyoruz.

Sonuç

Bu yazımızda İletmiş'in adı hakkında elde edebildiğimiz ana kaynak özünde ne varsa sıraladık. Bunlar mevcut delillerin hemen hepsini kapsıyor demek caizdir. Bu suretle okuyucularımız ikinci ve üçüncü elden yazılmış eserlerde bulunan şunun bunun içtihadına göre değil, kendi müşahede ve muhakemelerine göre bir fikir edinebilir. Biz kendi inanımıza açıklamakla birlikte ona uyup uymamak imkânını okuyuculara bırakmış oluyoruz²².

²² Yukarda s. 576 daki 4. , 5. ve 6. başlıklara eklenecektir: «*Âdâbü'l-Mülâk ve Kifayetü'l-Memlûk*» adlı eserin Gaznelilere ait hikâyeleri kapsayan bir parçası Bayan İkbâl M. Şefî tarafından «*Fresh Light on the Ghaznevîds*» başlığı altında «*Islamic Culture*» dergisinin Nisan 1938 tarihli nüshasında (Haydarâbâd) yayımlanmıştır (S. 189-234). Farsca metin de buna eklemiştir. Orada eser «*Kitâb-i Âdâbü'l-Harb ve's-Şecaa*» diye anılmaktadır. İlk ad, eserin «*India Office*» kütüphanesi katalogunda taşıdığı addır. İkincisi British Museum'da bulunan nüshadaki addir. Kalkûta'da R.A.S. of Bengale'da da bir yazmanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Silâhlara ait kısım «*Oriental College Magazine*» in Kasım 1937 nüshasında ve ondan naklen 1938 tarihli Kâbil Mecmuasınının 85. sayısında yayımlanmıştır (S. 36 - 44).

HARİZMŞAH ALÂÜ'D-DÎN "TEKİŞ," İN ADI HAKKINDA

HİKMET BAYUR

Bay Fuad Köprülü bundan önceki makalemizde anılan "Türk Onomastique'i hakkında,, başlıklı yazısında bizim doğru yazmış olduğumuz Delhi Sultanı "İletmiş,, in adını "İltutmuş,, diye yersiz olarak düzeltmek isterken Hindistan Tarihimizin aynı ilk cildinde s. 260 ve 291'de yanlış olarak "Tüküş,, diye yazmış olduğumuz Hârizmşah Tekiş'in adı üzerinde bizim eserimiz dolasiyle durmamıştır. Ancak onun Prof. Mükrimin Halil Yınanç'ın "Türkiye tarihi, Selçuklular devri,, adlı eserinde bulunduğunu söylediği "Tekeş,, biçimini düzeltmek istemiştir. Bunu yaparken kendisi de eski bir yanlışını tekrarlamıştır; zira doğru okunuşu "Tekiş,, olan bu adın "Töküş,, veya "Tökiş,, diye okunması gerektiğini iddia etmiştir¹.

Bu vesile ile hem Hindistan tarihimizin ilk cildindeki kendi yanlışımızı, hem de Bay Fuat Köprülü'nün M. H. Yınanç'ın yanlışını düzeltmek iddiasıyla tekrarladığı kendisinin eski bir yanlışını doğrulamaya çalışacağız.

Bay Fuat Köprülü "Türk Onomastique'i hakkında,, adlı makalesinde (S. 222, haşiye 2) şöyle der :

"Meselâ W. Barthold gibi Türk filolojisine de yabancı olmayan büyük bir tarihçinin eski metinlerde تکیش şeklinde zapt edilen

¹ Bay Fuad Köprülü Tabakat-ı Nâsiri mütercimi G. H. Raverty'nin C. Mengubirdi (Menguverdi) hakkındaki kanaatini (Anılan makale s. 222, haşiye 1) kabul edip delilleri arasında sayışına göre onun Tekiş hakkındaki kanaatini de nazar-ı itibare alabilirdi. G. H. Raverty «Takish» diye yazmaktadır. İngilizce'de «a» harfi geael olarak bizim «e» harfimize tekabül eder ve öyle okunur; bu «a» harfinin bizdeki «a» gibi okunması gerekince üzerine bir türlü üstün işareti konularak «ā» diye yazılır. Keza Raverty, «i» yi esre işareti ve «ī» yi «ye» ü harfi mukabilinde kullandığını Tabakat-ı Nâsiri başında «System of Pronunciation» başlığı altında yazar. İngilizce'de «sh» in bizdeki «ş» nin karşılığı olduğunu da söylemiştik. Buna göre Raverty'nin «Takish» diye yazdığı adı bizim yazımızla «Tekiş» diye okuyor demektir.

ve gerek Selçuklar gerek Hârizmşahlar sülâlelerinde tesadüf olunan ismi "Takaş,, şeklinde ² okuduğu görülüyor ki, bütün garp tarihçileri ve müsteşrikleri tarafından kabul edilen bu şeklin Töküş (veya Tökiş) tarzında okunması icap ettiğini kat'i delillerle meydana koymuştum (Uran kabiyesi, Belleten sayı 26, s. 232, not 17) „ .

Bay Fuat Köprülü'nün burada adı geçen yazısında bahsettiği delillerin ilk ikisini "Devletşah Tezkiresi,, nde (s.114) ve "Lübabü'l-Elbâb,, da (II, s. 342) تکش adının ilk iki harfi üzerinde zamme bulunması teşkil eder. Ondan sonra B. F. Köprülü şu delili ileri sürer ; burada sözü kendisine bırakıyoruz :

*Bunlara ilâve olarak daha kuvvetli bir delil zikrederim : onun muasırlarından meşhur İran şairi Kemâl İsfahanî'nin yazdığı ش kafiyeyle bir kasidede, bu isim bir mısraın sonundaki kafiyeyle teşkil ettiği cihetle Tökiş (veya Tükiş) tarzında okunulmak mecburiyeti vardır :

ای ز رایت ملک و دین در نازش و در پرورش
ای شهنشاه فریدون فر اسکندر منش
.....
با فلک کفتم کجا دانی پناهی انجمنانک
بخت افتاده شود در سایه او متمش
صبح صادق بالب خندان اشارت کرد و گفت
درکه سلطان علاالدین و الدنیا تکش

(Hadi Hasan, Falaki-i-Shirvani : His times, life and works. James G. Forlong Fund. Vol. VI, London 1929, s. 32). Şairin burada, İran şiirinin eski bir an'anesine tâbi olarak kafiye zaruretiyle Töküş kelimesini bu şekle sokmakta mahzur görmediği, ve esasen fonetik bakımınca Töküş veya Tökiş şekilleri arasında büyük bir fark bulunmadığı kendiliğinden anlaşılır. Şive farkına göre Töküş şeklinde de okunabilecek olan bu kelimenin manası da bu suretle kolayca meydana çıkmaktadır. (Dövüş, mücadele, savaş manasında ; veya aynı emir sigası olarak). Eski Türk isimleri arasında buna benzeyenlere tesadüf olunur : Meselâ Selçuklular'da gördüğümüz Tutuş ismi gibi...»

Bir veya birkaç beytin vezin ve kafiyesinin bir adın okunmasını tesbit için ya faydası vardır veya yoktur. Eğer var ise —ki

² Barthold'un İngilizce «Turkestan down to the Mogol invasion» adlı eserinde ve bütün doğu tarihine ait İngilizce eserlerde «a», üzerinde bir türlü med işaretini olmadıkça bizdeki «e» gibi okunur. Dolayısıyla Barthold bu adı «Takaş» diye değil «Tekeş» diye okumuştur.

biz bu düşüncedeyiz— bu beytlerde نکش kelimesi hep “iş,, le biten kelimelerle hemkafiye oluşuna göre onun “kef,,ini “esre,, ile okuyup bu adın “kiş,, ile bittiğini kabul etmek gerekir. Bay Fuad Köprülü'nün yaptığı gibi “Şairin burada, İran şiirinin eski bir an'anesine tâbi olarak, kafiye zaruretiyle Töküş kelimesini bu şekle sokmakta mahzur görmedi,, demek esasen bu beyitlerin نکش adının okunmasına yardım bakımından hiçbir önemi yok demeğe varır ki bu takdirde yukarda onlardan faydalanmaya hiç kalkışılmamalıydı. Hem bu beyitleri delil gibi kullanmak, hem de şairin kafiye zarureti dolayısıyla bu adın biçimini bozduğunu söylemek doğru değildir; çünkü o takdirde bu beyitlere dayanılarak «تکش» in son hecesini keş, kiş, kış, kuş, küş, koş, köş diye de okumak caiz olur.

Bizce bu beyitler son hecenin “kiş,, olduğuna kesin bir delildir ve Devletşah Tezkiresi ile Lübâbü'l-elbâb'daki harekelemenin yanlışlığını ispat eder.

Ancak bu beyitler نکش in ilk hecesinin de nasıl harekelenmiş olduğunu bir dereceye kadar gösterir; çünkü şair kafiye olarak kullandığı heceden bir evvelki heceleri fethalı (üstün) olmak üzere aynı surette seçmiştir. Bunlar “perveriş, meniş, münte'iş,, oluşuna göre sözü geçen Hârizmşahın adının “Tekiş,, olması tabiidir. Her halde kasidedi Tekiş adına uygun düşürmek endişesiyle bu kelimeleri seçmiş ve vüayelsiz yazıla gelen bu adın tam okunuşunu göstermek istemiş olmalıdır. Kemâl İsfahani gibi edebî mahareti yüksek bir şairin mısra sonunda heceleri üstün ve esire ile biten kelimeler kullanırken âhengi bozabilecek olan ötüre ve esireli Tökis'i kullanması hâtıra gelmez.

İbn-i Yemîn diye ünlü olan Emir Fahrü'd-dîn Mahmud b. Yemîni'd-dîn Tuğrâi (Doğ. 685/1283; ölm. 769/1368) divanından aşağı koyduğumuz dokuz beyt dahi “Tekiş,, adındaki son hecenin “kiş,, olduğunu ispat eder³:

می کشد ابن یمن از ناشناسی سرزنش	کر بعب انقلاب روزگار بی ثبات
تا بکوش جان فرو خواند پیغام از منش	مشفق فرزانه ای باید ز هر تهمت بری
رنج دل باشد نصیب مردم والا منش	کز صروف روزگار آمن بود هر سفله طبع
وین قضا بر لوح جانها از قلم شد منتقش	عقل کار آگاه داند کز خطر حیزد خطر

³ Divan-ı Kitaât ve Rubâiyyât-ı İbn-i Yemîn (Tahrân 1318), s. 188, beyit 3738-3746.

در خول ذکر ماند هر جیان مرتمش
کاندر آتش بارها پالایدش زرکر زغش
تا ز پولادش نکرده چهره اول منخدش
از برای او بر آئین مثل کوبند عش
کو بین احوال خوارزم از پس سلطان تکش⁴

شهره آفاق کردد هر شجاع مقتحم
در جهان وقتی رواج زر همی آید پدید
سکه نتواند تصرف کردن اندر سیم و زر
هر که باور می ندارد بی ثباتی جهان
وانکه چون ابن یمن از کار دهر آگاه نیست

Görüldüğü gibi burada da bütün ikinci mısraların kafiyeleleri "iş," dir. Hatta altıncı ve sekizinci beyitlerin son mısra'ları زَغِش ve کُوبِنْدُ عَشْ la bitmeseydi, ser (zeniş), meniş, mün (tekiş), mür (teiş), mün (hediş) kelimelerinin "Tekiş," le sec' halinde olduklarına hükmederek bu adın ilk hecesini de bunlara dayanarak "Te," olarak tesbit etmek kabil olurdu.

Bu hükümdarın adı Düsturnâme-i Enveri'de dahi geçer (Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, adet 15, İstanbul 1928; Mükrimin Halil Yınanç neşri, s. 10, beyit 5 ve 17).

5. Beyit şöyledir:

اولوسی سلطان علاءالدین تکش
بولدر اکا بردن کجیسی پرورش

Buradaki kafiye — ortada bir mesnevî mevzubahs olduğuna göre — yalnız iki mısra arasında bulunduğundan yalnız son hecenin "kiş," olduğuna delil sayacağız. Mamafih "Perveriş," in "veriş," i ile Tekiş'in de uygun düştüğü düşünülebilir.

17. beyit ise şöyledir:

کلدی پس سلطان محمد تَر (== بر) تَکِشْ
قِلجیله کلدی الندن چوق ایش

⁴ İbn-i Yemîn bu sebatı olmıyan dünyanın inkılabı ile düştüğü durumdan dolayı bir cahilden serzenişlere maruz kalıyor. — Her türlü töhmetten beri şefkatli bir âkil lâzımdır. Tâ ki benden bu haberi o cahilin can kulağına söylesin. — Bütün fena yaratılışlı insanlar zamanın hadisatından emindirler. Zahmet ve meşakkat daima büyük adamların nasibidir. — Dünyanın işlerine vâkıf olan bir akıl bilir ki şöhret âfettir. Kaza kalemi hunu can levhalarına nakş etmiştir. — Canını esirgemiyen her cesur dünyaca meşhur olur, titreyen her korkak nisyan köşesinde kalır. — Kuyumcu altını birkaç defa ateş üzerinde eritip içindeki karışık şeyleri çıkarmadan o altın revaç bulmaz. — Bu zamanın sebatsızlığına inanmıyanlara şu meseli söylesinler. («İş» ile başlayan bu meselin tamamı bulunamadı.) — İbn-i Yemîn gibi bu feleğin sebatsızlığına vakıf olmıyanlara söyle, Sultan Tekiş'ten sonra gidip Hârezmin ahvalini görsünler.

Bu beyitte “Tekiş,, adı harekelenmiştir ve bu iki mısra Kemal İsfahani'nin kasidesindeki dört kafiye ile bir arada ele alınırsa kesin bir delil teşkil eder.

Kelimenin manası : Bay Fuat Köprülü kendisinin en kuvvetli saydığı delilinin hilâfına olarak “Tekiş,, i Töküş veya Tökiş diye okuduktan sonra telaffuz yakınlığına dayanarak bunun “Dövüş,, anlamında olduğunu ileri sürüyor.

Divan u Lugati't-Türk onun bu manalandırmasının yerinde olmadığını gösterir.

Divan, cenk ve savaş anlamında olmak üzere “kef,, ile değil “kaf,, ile bir تَقِشْ=Tokış (Tercüme C. I, 367) kelimesini veriyor, bir de تَقُشْ=Tokuş biçimi (II. 83, satır 23) bir beyitte geçiyor.

Yine Divan I. s. 367 da تَقِشْ Tokiş'i öz ad olarak veriyor.

Andığımız Divan'da “Kef,, le yazılmış ve تَكِشْ diye harekelenmiş üç kelime vardır.

Birincisi, değiş, değişme. mübadele.

İkincisi de her şeyin sonu bitimi anlamındadır.

Üçüncüsü ise erkek adı diye gösterilmektedir⁵.

Özet olarak görülüyor ki insan adı olarak kullanılan biri “kaf,,la

yazılıp تَقِشْ = Tokış diye veya تَقُشْ = Tokuş diye okunan ve savaş anlamında olan, öbürü ise “kef,, le yazılıp تَكِشْ = Tekiş diye okunan ve gaye, hedef anlamında olan iki kelime vardır ve Tokiş'le Tekiş öz ad dahi olmaktadırlar.

Hârizmşah Alâû'd-dîn'in adı eski eserlerde hep تَكِشْ diye geçtiğine göre Tekiş'dir ve anlamı yukarda görülmüştür. Bay Fuat Köprülü'nün ona vermek istediği anlamın doğru olması için onun “kaf,, la yazılması gerekirdi.

⁵ Bu üçüncü «Tekiş» için Bay Besim Atalay şu haşiyeyi yazmıştır :

« Basma nüsha ve Brockelman'da «Tekiş» şeklinde geçen bu kelime bence yanlıştır; çünkü bu kelime, kişi adı olarak Batı Anadolu'da kullanılmaktadır. Hala oğullarına «Tekeş oğulları» denir. Macarlar dahi bu adı böylece kullanırlarmış. Kelime «Teke» ve «eş» den uğrulmuştur. Bk. «Türk Büyükleri». Yazma nüshada dahi bu şekilde iken bir düzeltme görenek kırmızı mürekkeple تَكِشْ şeklinde harekelenmiş ».

Divan'da bulunan *تَقُشْتِي* = Tokuşti gibi (II.103) türemiş kelimeler üzerinde durmayacağız; çünkü bunlar esasa bir şey eklemeler. Değmek ve muhakeme edilmek anlamında olan *تَكِشْدِي* = Teğişti (II. 105) ve konumuza yakınlığı görülmeyen *تُكُشْدِي* (yerine göre *tüğüşti*, *tөгüşdi*, *tokuşdi* (türlü nesnelere dövmeğe yarışmak, II.106) ve *تَكِشْتِي* (dikişden; II.106) üzerinde durmayı gereksiz buluyoruz⁶.

⁶ Bütün bu tafsilâttan sonra şunu da eklemeliyiz ki Bay Fuat Köprülü'nün «Türk Onomastique'i hakkında» adlı makalesinde (s. 222, haşiye 2'nin s. 223 deki devamı) iddia ettiği gibi Prof. Mükrimin Halil Yinanç «Türkiye tarihi, Selçuklar devri, İstanbul 1943» adlı eserinin s. 86'sında Tekiş'i hiç anmamaktadır. Buna mukabil aynı eserde Selçuklu Tekiş'i iki yerde, s. 145 ve 146 da ve Harizmşah Tekiş'i de bir yerde s. 168 de anmaktadır.

Bu üç yerde de anılan hükümdarların adları doğru olarak «Tekiş» diye yazılmıştır. B. F. Köprülü'nün yanlış olarak Töküş veya Töküş diye düzeltmeğe kalkıştığı «Tekeş» biçimine yukarıda sözü geçen eserin neresinde rast geldiğini ve o uzun tenkidi ne diye yaptığını merak ettik.

TÜRKİYE KÜTÜPHANELERİNDEN NOTLAR VE VESİKALAR II.

ADNAN SADIK ERZİ

II. Murad'ın Varna muharebesi hakkında feth-nâmesi

I. Varna muharebesi hakkında bibliografya denemesi: § 1. Osmanlı kaynakları.— § 2. Memlûklü kaynakları.— § 3. Bizans - Grek kaynakları. — § 4. Batı - Hıristiyan kaynakları.— § 5. Muhtelif tetkikler.— II. Feth-nâmeler: § 1. Fatih Mehmed'in feth-nâmeleri.— § 2. Sultan Murad'ın feth-nâmesi.— III. Sarı Abdullah Ef. Münğâtı (Eş'ad Ef. Ktp. 9333)'nin tavsîfi.

I. VARNA MUHAREBESİ HAKKINDA BİBLİOGRAFYA DENEMESİ

§ 1. İstanbul'un zaptından önce, II. Mehmed'in, babasının muvafakatiyle Edirne'de tahta geçişinden az sonra, Osmanlıları Balkan yarım-adasından çıkarmak için girişilen mühim bir askerî teşebbüsün, tekrar kumandayı ele alan II. Murad tarafından kat'î bir şekilde akamete uğratılmasıyla sona eren Varna muharebesi, sebep ve neticeleri bakımından XV. yüzyıl Osmanlı - Türk tarihinin olduğu kadar Güney - Doğu Avrupa tarihinin de en mühim hâdiselerinden biridir.

Bu hadise hakkında bilgi veren Türk - Osmanlı kaynaklarının başında, bizzat muharebeye iştirak eden İbrâhîm adlı bir zâtın kendi eliyle yazdığı bir kayıt gelir. Bu kayıt, Hâfız ü'd-dîn Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Aḥmedi'n-Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâ'ik* adlı eserinin¹, şimdi Fatih Kütüphanesinde (Nr. 2053'de) bulunan nushasının baş tarafında boş bir yere yazılmıştır². Bu çok mühim kaydı buraya aynen naklediyorum:

« تاریخ محاربة مراد خان بن محمد خان بن بايزيد خان بن مراد خان بن

¹ Eser ve müellifi hakkında bk. C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*. 2. basım, II, Leiden 1949, s. 251; II. Supplementband, 1938, s. 285.

² Bu kaydı ilk defa gören ve beni haberdar etmek lûtfunda bulunan Sayın Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'e teşekkür ederim.

ارخان بن عثمان طاب ثراهم و جعل الله الجنة مثواهم مع الكفار وهم لشكر عظيم وهو لشكر انكروس خذلهم الله في الدارين وقع الهزيمة في لشكر الكفار بعون الله تعالى ونصره وكثير الناس يكون شهيداً ومن الامراء امير الامراء قراجابك بن عبدالله وحسن باشا بن مولى الموالى شمس الدين بن فنارى طاب ثراهم ومن العلماء مولانا بدرالدين القاضى واردار يكتجسى ومن الفضلاء تاج الاصفا صو شيخ طاب ثراهم فى التاسع والعشرين من رجب المبارك فى حيو ميم ضاد (١٤٨) فى قرب المدينة المسماة بوارنه وأنا ابراهيم معهم لتكثير السواد. ³

Bundan sonra, Kāşifî'nin *Ġazā-nāme-i Rūm* adlı eserini zikretmek gerekir. İstanbul kütüphanelerinde bulunan tarihe ait farsça yazmaların katalogunu yapan F. Tauer, daha 1932'de *Ġazā-nāme-i Rūm*'un İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne nakledilen Yıldız yazmaları arasında Nr. 936'da kayıtlı yegâne nüshasını tavsif etmiş, — herhalde pek sathî bir surette gözden geçirmiş olduğu — eserin, Varna muharebesini anlatmak üzere Velîyyü'd-dîn - zāde Ahmed Paşa'nın emriyle yazıldığını bildirmiş ⁴; ve bu malûmat, ondan naklen muhtelif müellifler tarafından tekrar edilmiştir ⁵. Halbuki eserin dikkatle tedktki ve "Sebeb-i nazm-ı

³ «Kalabalığı çoğaltmak maksadiyle» Osmanlı ordusunda bulunan İbrāhîm'in anlattığına göre 29 Receb 848'de Varna yakınında cereyan eden muharebede «ümerâdan» Emîrül-ümerâ (Anadolu Beglerbegi) Karaca Beğ b. Abdullâh ve Hasan Paşa b. Şemsi'd-dîn b. Fenârî, «ulemâdan» Vardar Yenicesi kadısı Mevlânâ Bedrû'd-dîn. «fużalâdan» ise Şüh ölmüştür.

⁴ Bk. *Les manuscrits persans historique des bibliothèques de Stanbul*. Archiv Orientalni IV, 1932, s. 94, nr. 484.

⁵ Bk. Storey, *Persian literature. A bio-bibliographical survey*. Section II, Fasc. 2, London 1936, s. 412; Fuad Köprülü, *Ahmed Paşa maddesi*. İslâm Ansiklopedisi I, 1941, s. 191 b (Burada F. Tauer'in hatası, «eserin Ahmed Paşa'ya ithâfen yazıldığı» bildirilmek suretiyle biraz değişik olarak devam ettiriliyor); Fr. Babinger, *Von Amurath zu Amurath. Vor-und Nachspiel der Schlacht bei Varna < 1444 >*. Oriens. Milletlerarası Şark Tetkikleri Mecmuası, III, 1950, s. 249, n. 88 (Eserin Fâtih Sultân Mehmed'in emriyle yazılmış olabileceğini ileri süren Fr. Babinger, Kāşifî'nin Bursa'dan neşet etmesi ihtimalinden bahsediyor. Fakat, gerek bizzat kendi sözlerinden [Bk. *Ġazā-nāme*, Yıldız Ktp. Nr. 936, s. 9] ve gerekse Kabûlî'nin divânında bulunan kayıtlardan [Bk. *Külliyât-i Divân-i Kabult*. İstanbul 1948 = İstanbul fethinin şeyüzüncü

kitâb., kısmının okunması⁶, Kāşifî'nin *Ġazā-nāme-i Rūm'u*, Fatih Sultan Mehmed'in hayatından bahsetmek⁷ ve kendisine sunmak üzere yazdığını göstermektedir. Yalnız elde bulunan nusha noksan olup II. Murad'ın, oğlu Mehmed'i Dulkadır-oğlu Süleyman Beğ'in kızı ile evlendirme-

yıldönümü münasebetiyle yapılan İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından. Seri 3, Sayı 1, s. 209 v. d.] onun Türkiye'ye haricden geldiği kat'i olarak anlaşılmaktadır.

⁶ İst. Üniversite Ktp., Nr. 936, s. 8-12 :

جدا گشته از خویش و اهل و وطن
بروم آمده با هزار اضطراب
شده شهره در پیش هر خاص و عام
شاخوان چو حسان بمدح رسول
سخن گو چو بلبل بطرف چمن
دلم برده گوی خرد از میان
ز افلاس در چنگ محنت اسیر
بقفل بلاهای من شد کلید
بد احمد ابوالفضل بن ولی الدین
بعلم و هنر سرور خاص و عام
برو سوی سلطان عالی جناب
که اقبال و دولت بدان درگهیست
که با بخت برناست با رای پیو
که محمود بادش سر انجام کار
دلت را ازین غم رهایی دهد
بش روی خود را بختک نیاز
در گنج معنی بجان بازکن
غزائامه روم را نظم ساز
ببساد آمدم داستان دگر
چو بر انبیای جهان جبرئیل
در آن دم که گفتم انیس القلوب
نهادم روان دست بر چشم <و> سر
بدل شد به نیکی مرا جمله کار
بدو عرضه فرمودم این داستان
بمن داد خسرو بسی سیم و زر
.....
خوش آید می گفت یک داستان
ز شه نام و زمن سخن در جهان

در آن عهد بودم من بر عن
ز ملک عرب رفته از انقلاب
بقسطنطنیه گرفته مقام
بمدح شهنشاه کرده دخول
میان ظریفان هر انجمن
بچوگان معنی ز هر ذره دان
در آن حال بودم بغایت فقیر
در آنجا مرا شد رفیق بدید
کدام آنک اشمش ز روی یقین
گزین زمان بود و صدر انام
مرا گفتم کای کاشفی زین مآب
بسی اهل دل را بر آنجا رهیبست
در اول برو جانب آن وزیر
محمد مرآن آصف نام دار
که او با شبت آشنایی دهد
چو بیخ رخ آن شه دل نواز
بظاهر علم و هنر سازکن
بفرمان آن خسرو سر افراز
چو بشنیدم این قصه زان با خیر
که خضرم درین راه آمد دلیل
دلیم خضر بود با رای خوب
بقول صرین هر دو صاحب خیر
ز اقوال این هر دو نیکو شعار
برقم بتزدیک شاه جهان
مرا تربیت کرد آن تاجور
.....
چهر فتح ملکی از آن آستان
که تا یادگاری بماند از آن

⁷ Filhakika kısa bir mukaddime (S. 1-3) ve bir na'at-i nebî (3-4), Fâtih için yazılmış medhiye (4-7), münâcât (7-8) ve sebeb-i naẓm-ı kitâb (8-12) kısımlarından sonra müellif Fâtih'in doğuşunu anlatmaya başlıyor, II. Murad'ın saltanattan feragatinden ve Fâtih'in ilk hükümdarlığından, Varna muharebesinden ve müteakiben Arnavutluk fütûhâtı ile ikinci Kosova cenginden uzun beyit-

sine⁸ tahsis edilen fasılla sona ermektedir. İstanbul Üniversitesi Arap ve Fars filolojisi doçenti Ahmed Ateş ile müştereken neşretmek üzere olduğumuz bu eserin Yıldız nushasında, Varna muharebesine ait malûmat S. 27-29, 58-73, 30-41'de bulunmaktadır⁹.

Tedkik etmek imkânını bulamadığım *Ġazavât-ı Sulţān Murād b. Muĥammed Hān* adlı eserde de bu mevzu ile ilgili geniş malûmat bulunduğu anlaşılmaktadır. Eser hakkında bk. Halil İnalçık — Mevlūd Oğuz, *Yeni bulunmuş bir "Ġazavât-ı Sultan Murad"*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi VII, 1949, s. 482 v. d.

Varna muharebesinden bahseden muhtelif Osmanlı tarihleri arasında şimdiye kadar istifade edilmemiş olan Kemāl Paşazāde (Şemsü'd-din Ahmed b. Süleymān b. Kemāl Paşa)'nın *Tevāriĥ-i Āl-i Osmān*'ı en başta zikre şayandır. Bu eserde, diğer kaynaklarda bulunmayan mühim tafsilât verilmektedir. Bk. Paris, Bibliothèque Nationale, Manuscrits turcs, Suppl. 157'de bulunan nusha, vrk. 1b-14b (Eserin II. Murād devrine [Fakat ancak ilk defa saltanattan çekilişinden ölümüne kadar] ait kısmını da ihtiva eden bu yazma, şimdilik bilindiğine göre yegânedir. Tavsifi için bk. E. Blochet, *Catalogue des manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale*. I, Paris 1932, s. 239. Eser ve müellifi hakkında da bk. Fr. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*. Leipzig 1927, s. 61-63 [Aşağıda GOW şeklinde kısaltılmıştır]; Ludwig Forrer, *Handschriften osmanischer Historiker in İstanbul*. Der Islam XXVI, 1942, s. 184-187 [Aşağıda "Forrer," şeklinde kısaltılmıştır]; *İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya yazmaları katalogları*. 2. Fasikül: *Türk tarihine ait eserler*. İstanbul 1944, s. 120-125).

lerle bahsediyor. Nihayet diğer Osmanlı tarihçileri gibi II. Murād'ın genç oğlu için yaptığı düğün için bir bahis tahsis ediyor. Elimizdeki nusha bu bahis tamamlanmamış olduğu halde bitiyor. Acaba Kāşifi mi eserini ikmale fırsat bulamadı, yoksa ismini bilmediğimiz müstensih mi herhangi bir sebeple istinsahı burada bırakmak mecburiyetinde kaldı? Şimdilik bu hususta kat'i birşey söylemeğe imkân yoktur.

⁸ Bunun için bk. Fr. Babinger, *Mehmed's II. Heirat mit Sitt-Chatun (1449)*. Der Islam XXIX, 1949, s. 217-235.

⁹ Sahife numaralarının bu şekilde değişmesi, nushanın yapraklarının yanlış ciltlenmiş olmasından ileri gelmektedir.

Diğer mühim Osmanlı kaynakları aşağıda gösterilmiştir:

Ebū'l-Ḥayr-ı Rūmī, *Şālīḥ* (*Şaltūk*)-nāme = Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Ktp. 1612'de kayıtlı nusha, vrk. 610 b, 614 b-615 a (Bk. Abulbâkî Gölpinarlı *Yunus, Emre, Hayatı*. İst. 1936, s. 253-267; M. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*. Belleten VII / 27, 1943, s. 430-441)¹⁰.

Sarıca Kemāl (Kemāl-i Zerd), *Selāḫin-nāme* (Tevārīḫ-i Āl-i 'Osmān) = İst. Üniversitesi Ktp. TY 331, vrk. 67a - 68 b (Bk. GOW s. 33 - 34; ayrıca Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın vilâyetine mensub meşâyih, ulemâ, şuarâ, müverrihîn ve etibhânun terâcüm-i ahvâlleri*. İzmir 1324, s. 245; Fuad Köprülü, *Millî edebiyat cereyanının ilk mübeşşirleri ve Divân-i Türkî-i basit*. İst. 1928, s. 14)¹¹.

¹⁰ *Şaltūk-nāme*'nin elde bulunan Rebî'ü'l-evvel 1000 tarihinde istinsah edilmiş yegâne nushasının sonunda (Vrk. 616 a - b): «Ve bu hikâyetler cem^c olmasına sebep oldu kim Sulṭān Meḥmed, Uzun Ḥasan seferine 'Acem'e gitti, Ḥasan Beḡ pādīşāh idi, 'Acemde Gündüz oğlu 'Umur (م) Ḥān neslinden idi; Sulṭān Meḥmedle 'adâvet idüb leşker cem^c idüb ḥadd üze bileşüb ceng eylediler. Ol vaqt Edirne'i beklemeğe Cem Sulṭān'ı kodu. 'Ādet-i 'Osmānî budürür kim uzak sefer eyleseler ol yeri bekleirdiler, ḥālî komazlar, taht-ı kadîmdir. Pes ol zaman Rūm ilinde bir ak kurd peydâ oldu, memleketi incitti, āna çok kurdlar uyubdular, ol canavarların beḡi idi; âdem kapdılar. Sulṭān Cem ānî şikâr iderdi; leşker divşirdi, ol kurdu öldürdüler. Sulṭān Cem yürüyüb andan Tuna-baba'ya gitti; Baba'yı ziyaret idüb Baba'nın evşāfın mürîdlerinden istimâ^c eyledi. Ben fakîre işâret oldu, Ebū'l-Ḥayr-ı Rūmî demekle ma^crûf idim; bana buyurdu kim bu 'azîzin şāḫīḫan kande kim menâkıbın bulam, dervişlerden soram, bilem, tâ ki bu 'azîzin kışşaların cem^c idem. Pes Cem Sulṭān emriyle meinlekette yürüdüm, kankı yerde kim bunun menâkıbın işittim, yazdım, birbirine tertîb üze uydurub bir kitâb idüb yedi yılda tamâm eyledim, Sulṭān katına götürüb teslîm ittüm. Dâ'im bu kitâbı Sulṭān Cem okudub dinlerdi; Ḥamza kışşasın dinlemezdi; dâ'im bu kışşai dinlerdi. 'Ahd itti kim eger pādīşāh olursam Edirne'den gayri yerde oturmam didi» denilmektedir. Gerek A. Gölpinarlı ve gerekse Fuad Köprülü eserin telif tarihini tesbit hususunda bu kayda istinad ediyorlar. Halbuki, eserin muhtelif yerlerinde bunu nakzeden kayıtlar mevcuttur. Meselâ Vrk. 544 a, str. 4'te II. Bayezid devrinden bahsolunuyor (... Ol kimse Sulṭān Bâyezid b. Muḥammed Ḥān b. Murād Ḥān zamanında geldi...). Muahhar devre aid olan bu kayıtlar ya istinsah esnasında ilâve edilmiştir, yahut eldeki nusha Cem Sulṭān'a ithafen yazılan nushanın yeni bir version'udur. Bununla beraber eserin sonunda Osmanlı tarihine ayrılan kısmın (Bk. vrk. 604a - 617b) İstanbul fethi ile sona ermesi kayde şayandır.

¹¹ Tevarīḫ-i Āl-i 'Osmān diye de adlandırıldığı, mezkûr nushada vrk. 100 b,

Oruç b. 'Adil, *Tevārîh-i Âl-i 'Osman* = *Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*. Nach den Handschriften zu Oxford und Cambridge erstmals herausgegeben und eingeleitet von Franz Babinger. Hannover 1925, s. 55-58; 118-121 (Bk. GOW s. 23-4).

Rūḥî Çelebî, *Tevārîh-Âl-i 'Osman* = Oxford, Bodleian Library, Ms. Marsh 313'deki nusha, vrk. 116 a - 120 b (Bk. GOW s. 42-43).

'Aşık Paşa - zāde, *Tevārîh-i Âl-i 'Osman* = 'Alî nşr. İst. 1332, s. 132-133; Çiftçi-oğlu N. Atsız nşr.: *Osmanlı Tarihleri*. I., İst. 1949, s. 184-185. (Bk. GOW, s. 35-38; Forrer, s. 175; ayrıca P. Wittek, *Die altosmanische Chronik des 'Aşıkpaşazāde*. Orientalistische Literaturzeitung, 1931, st. 698-708; F. Giese, *'Aşıkpaşazade-Problem*. Aynı mecmua, 1932, st. 7-12; F. Giese, *Die verschiedenen Textrezensionen des 'Aşıkpaşazāde bei seinen Nachfolgern und Ausschreibern. Ein literargeschichtlicher Beitrag zur frühosmanischen Geschichtsschreibung*. Abhandl. der Preuss. Akad. der Wiss., Jahrg. 1936. Phil.-hist. Klasse 4, Berlin 1936, s. 1-50; J. Kissling, *Die Sprache des 'Aşıkpaşazāde*. Breslau 1936; krş. Fuat Köprülü, İA I, 1940, s. 706-709; Çiftçioğlu N. Atsız'ın mukaddimesi, s. 77-90).

Muḥammed Neşrî, *Cihān-nümā* = Wien, Nationalbibliothek Ms. H. O. 15'deki nusha, vrk. 187 b-190 a; Paul Wittek, *Zum Quellenproblem der ältesten Osmanischen Chroniken (mit Auszügen aus Neşrî)*. Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte I, 1921/22, s. 118-9. Krş. Löwenklau, *Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis libri XVIII*. Francoforti 1591, s. 562 v. d.; ayrıca Rüstem Paşa, *Tārîh-i Âl-i 'Osman*. İst. Şehir ve İnkılâp Ktp. Nr. 106'daki nusha, vrk. 87 b v. d.; krş. İbrahim Hakkı Konyalı, *Ankara âbidelerinden Karacabey mamuresi. Vakfiyesi, eserleri ve tarihi*. İst. 1943, 164-166 (Neşrî ve eseri hakkında bk. GOW 38-9; Forrer, s. 176; Faik Reşid Unat, *Neşrî tarihi*

st. 4'te bulunan :

که اوچ بيك التى يوز بيتيله اى جان
تمام اولدى تواريخ آل عثمان

beytinden anlaşılın eser, H. 895'de tamamlanmıştır. Bk. vrk. 101 a, st. 11 :

سكز [يوز] هركتک طقسان بشنده
وجوده كلدی بو جوهر او حينده

üzerinde yapılan çalışmalara toplu bir bakış. Belleten VII/25, 1943, s. 177 - 201; Neşri Kitap-ı Cihan-nümâ: Neşri tarihi. Hazırlayanlar: Faik Reşit Unat — Dr. Mehmed A. Köymen. I, Ankara 1949, s. IX - XVI; Franz Taeschner, *Eine Ausgabe von Neschrî's altosmanischer Chronik*. Der Islam XXIX, 1950, s. 307 - 317; Ğihännümâ. *Die altosmanische Chronik des Mevlânâ Mehemmed Neschrî*. Im Auftrage der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin nach Vorarbeiten von Theodor Menzel herausgegeben von Franz Taeschner. I. Einleitung. Leipzig 1950, s. 1 - 25).

Anonim Tevârih-i Âl-i 'Osmân = Die altosmanischen anonymen Chroniken. In Text und Übersetzung herausgegeben von Dr. Friedrich Giese. I. Text und Variantenverzeichnis. Breslau 1922, s. 67 - 70 (Krş. Adnan S. Erzi, Belleten XIII/49, 1949, s. 181 - 185).

Anonim Tevârih-i Âl-i 'Osmân = Dresden, Landesbibliothek Hs. Nr. 111, vrk. 33 a v. d. (Bk. GOW s. 41-2; nushanın tavsifi için bk. H. O. Fleischer, Catalogus codicum manuscriptorum Regiae Dresdensis. Lipsia 1831, s. 16).

İdrîs-i Bitlîsî (Hakîmü'd-dîn İdrîs b. Hüsâmi'd-dîn 'Alî), *Heşt Bihîst = İstanbul Üniversitesi Ktp. F 225, vrk. 244 a v. d. (Bk. GOW s. 45 - 49; Forrer, s. 176 - 7; C. A. Storey, Persian Literature. II/2, s. 412 - 416; C. Brockelmann, GAL 2. basım, II, s. 302; II. Supplementband, s. 325).*

Luţfî Paşa, *Tevârih-i Âl-i 'Osmân = 'Alî nşr. İst. 1341, s. 157-165 (Bk. GOW s. 80-1).*

Hadîdî, *Târîh-i Âl-i 'Osmân = İst. Üniversitesi Ktp. T 1268, vrk. 105b v. d. (Bk. GOW s. 59-60; Forrer, s. 183).*

Aşağıda zikredilen kaynaklarda muharebeye kısaca temas olunuyor:

Muhammed b. Hacı Halîlî'l-Konevî, *Târîh-i Âl-i 'Osmân = Paris, Bibliothèque Nationale, Mss. pers., Suppl. 1394, vrk. 49 b (Bk. GOW s. 18-9; C. A. Storey, Persian Literature. II/2, s. 412. Şimdiye kadar bilindiğine göre yegâne olan nushanın tavsifi için bk. E. Blochet, Catalogue de la collection de manuscrits orientaux arabes, persans et turcs formée par M. Charles Schefer. Paris 1900, s. 87; aynı müell., Catalogue des manuscrits persans de la Bibl. Nationale. I, Paris 1905, s. 322).*

Şükru'llāh b. Şihābi'd-dīn Aḥmed, *Behcetü't-tevārīh* = Theodor Seif, *Der Abschnitt über die Osmanen in Şükrüllah's persischer Universal-geschichte*. Mitteilungen zur osmanischen Geschichte. II, 1924/1926, s. 114 - 115; Çiftçi-oğlu N. Atsız terc.: *Osmanlı tarihleri*. I, İst. 1949, s. 62 (Bk. GOW s. 19-20).

Enverî, *Düstür-nâme* = Mükrimin Halil [Yınanç] nşr. İst. 1928, s. 92 (Bk. GOW s. 410-411).

Dursun Beğ, *Tārīḥ-i Ebū'l-Feth Sulṭān Meḥmed Hān* = Meḥmed 'Arif nşr.: TOEM Cüz 26-38, İst. 1914—1916, s. 32-33 (Bk. GOW s. 26-27).

Tevķi'î (Nişāncı) Meḥmed Paşa, *Tevārīḥu's-Selāṭini'l-'Osmāniyye* = Mükrimin Halil [Yınanç] terc.: *Millî tarihimize dair eski bir vesika*. TTEM XIV, 1924, s. 93; İbrahim Hakkı Konyalı terc.: *Osmanlı tarihleri*. I, İst. 1949, s. 349 (Bk. GOW s. 23-26).

Muahhar kaynaklar arasında, aşağıdakiler zikre şayandır:

Hoca Sa'dü'd-dīn b. Ḥasan Cān, *Tācüt-tevārīḥ* = İst. 1280 nşr. I, s. 377 - 384 (Bk. GOW s. 123 - 126).

Muştafā 'Alī, *Kūnhū'l-aḥbār* = İst. 1285 nşr. V, s. 211-215 (Bk. GOW s. 126 - 134; K. Süsseim, *IA I*, s. 304 - 306; M. Cavid Baysun, *Müverriḥ Âli'nin Mevâ'id ün-nefâ'is fi kavâ'id il-mecâlis'i hakkında*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi I/2, Mart 1950, s. 389 - 400).

Müneccim-başı Aḥmed, *Şāḥā'ifü'l-aḥbār* = Nedim terc. III, İst. 1285, s. 258 - 360 (Bk. GOW s. 234 - 235).

Başta — bu yazının tab'ı esnasında göremediğimiz — Bihiştî ve Muḥyi'd-dīn Cemālî olmak üzere diğer Osmanlı kaynakları için bk. GOW s. 43 - 45, 72 - 74; Forrer, s. 176 - 220. Ayrıca bk. E. Zawalinski, *Polska w kronikach tureckich XV i XV wieku*. Collectanea Orientalia, Nr. 14, Stryj 1932; Thury Jozsef, *Török-Magyarkori történelmi emlékek. Török történetirok*. I, Budapest 1893, s. 20 - 23, 59 - 61, 139 - 146 (Anonim, Neşri ve Hoca Sa'dü'd-dīn terc.)¹².

¹² Sayın Doçent Dr. Halil İnalıc'ın bildirdiğine göre muhtelif tahrir defterlerinde bazı vesilelerle Varna muharebesini ilgilendiren malûmata tesadüf edilmektedir. Meselâ muharebeye iştirak edip şehid düşenlerin adları gibi.

ما حاصل على شدة ذمهم ليقاد في عبادة من اول صلب لقفه وياخذ خيمته ربه وبعدها يابغى ^{بجانبه} ^{بجانبه} ^{بجانبه}

سنة ثمانين واربعمائة. قبل ذلك الكون والافان بالافان والاعمال التسعة ^{فيها} ^{فيها} ^{فيها}

وقد عرفوا لهم ونجيبهم والضعف فيهم وحولهم ^{فيهم} ^{فيهم} ^{فيهم}

وبوفور سلاحه يتاجر ^{بجانبه} ^{بجانبه} ^{بجانبه}

حاشي ولا حشم ^{بجانبه} ^{بجانبه} ^{بجانبه}

فسره قد فر وجماله مر اوله ^{بجانبه} ^{بجانبه} ^{بجانبه}

ومصنونه ^{بجانبه} ^{بجانبه} ^{بجانبه}

ونساه ^{بجانبه} ^{بجانبه} ^{بجانبه}

انها ^{بجانبه} ^{بجانبه} ^{بجانبه}

§ 2. Varna muharebesi hakkında Mısır-Memlûklü kaynaklarında bulunan malûmatın hususî bir ehemmiyeti vardır. Şöyle ki :

Osmanlı müverrihleri, muharebe neticelendikten sonra " Mısır sultanı, " na (Hiç şüphesiz o sırada Memlûklü hükümdarı bulunan Melik ü'z Zâhir Seyfü'd-dîn Çakmak'a) büyük zaferi müjdelemek üzere bir feth-nâme yazıldığını, ayrıca 'Azeb Beğ'le muharebe esnasında esir edilen " cebelü kâfirler, " den bir kısmının gönderildiğini yazmaktadırlar ¹³.

İşte muasır Memlûklü müverrihleri gerek muharebe hakkında haber gelmesi ve gerekse 'Azeb Beğ'le gönderilen esirlerin Kahire'ye girişi münasebetiyle, uzun tafsilât vermekte; bilhassa, sonradan ihtida eden mezkûr esirlerin ifadelerine istinaden muharebenin cereyan tarzı hakkında mühim malûmat nakletmektedirler. Bu sebeble hususî bir ehemmiyeti olan bu kaynaklardan, el altında bulundurulması kolay olan bir kaçını işaret edelim (Burada bahsedilen eserler hakkında malûmat almak için bk. Brockelmann, GAL II, 2. basım, 1949, s. 35 v. d.; Aziz Suryal Atiya, *Crusade in the later Middle Ages*, London 1938, s. 541 - 544, 558 - 560).

İbn Haceri'l-Asşalâni (Şihâbü'd-dîn Ebû'l-Fazl Aşmed b. 'Alî b. Muhammed), *İnbâ'ü'l-gumr bi-ebnâ'il-'omr* = Şevkiye İnalçık, *İbn Hâcer'de Osmanlılara dair haberler*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, VI/5, 1948 Kasım-Aralık, s. 523-4, 529 (Bk. GAL II, s. 80-84; ölm. 1449).

¹³ Meselâ bk. Kemâl Paşa-zâde, vrk. 15a :

«Hâzret-i Hudâvendigâr fırsat-ı islâmın beşâretin içün 'Arab Beğ'ini (okul 'Azeb Beğ'i) Sultân-ı Mışra gönderüb bilesine savağda tutulan küffardan bir kaç qiyimiü kâfir irsâl etti. Ol diyâr dahî sürür u hubûrla doldu; hâşş u 'âmı tamâm mesrûr oldu; Haleb'ün ve Şâm'un ağniyâsı ve cümerâsı 'Azeb Beğ'e karşı çıkub her birinün melikü'l-ümerâsı 'Azeb Beğ'e karşı gelüb istikbâl etti. Mışra varıcak Sultân çok ihsân idüb envâc-ı ri'âyetler eyledi.»

Krğ. Neşrî, Vrk. 189 b :

«Andan efrâfın beğlerine kâfir esîrleriyle armağanlar gönderdiler ve Mışır sultânına 'Azeb Beğ'i gönderüb haylî cebelü kâfir göaderüb cebe gösterdiler ve Sultân-ı Mışr dahî bu cebelü kâfirleri görüb 'الله ينصر ابن عثمان' deyüb ol cum'a hep meşicidlerde hutbei Murâd Hân adına okudub 'Azeb Beğ'i'ne mubâlağa ile nesne virdi.»

Ayrıca bk. 'Aşık Paşa-zâde, s. 133; Tâcüt-tevârih I, s. 338.

Bedrū'd-dīn 'Aynī (Ebū Muhammed Maḥmūd b. Aḥmed), *'İkdū'l-cümān fī tāriḫ-i ehli'z-zāman* = *Âdile Âbidin, Aynī'nin hayatı ve 'İkdū'l-cümān'ında Osmanlılara ait verilen malûmatın tedkiki*. İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi II, 1938, s. 213 (Bk. GAL II, 64-66; ölm. 1451).

İbn Tağrî-birdî (Ebū'l-Meḥâsin Cemâlû'd-dīn Yūsuf), *En-Nücümü'z-zâhire fī mülûki Mısr ve'l-Ḳâhire* = *İbn Taghrî Birdî's Annals, entitled An-Nujûm az-Zâhira fī Mülûk Mişr wal-Ḳâhira*. Edited by William Popper. VII, Berkeley - California 1926, s. 140, 141.

İbn Tağrî-birdî, *Ḥavâdişü'd-dühûr fī medâ'l-eyyâmi ve's-şuhûr* = *Extracts from Abû'l-Maḥâsin ibn Taghrî Birdî's Chronicle, entitled Hawadith ad-duhûr fī madâ'l-'Ayyâm wash-Shuhûr*. Edited by William Popper. I, Berkeley - California 1930, s. 15, 16 (Her iki eser için bk. GAL II, s. 51 - 2; ölm. 1469).

Es-Seḥāvî (Şemsü'd-dīn Ebū'l-Ḥayr Muhammed b. Abdi'r-Raḥmân b. Muhammed), *Et-Tibrûlmesbûk fī zeyli's-Sülûk* = *Continuation de l'Histoire des Mamlouks par El-Sakhaoui*. Texte ar. d'après le manuscrit unique conservé à la Bibliothèque khédiviale, revue et corrigée par A. Zeki Bey. Bulak 1896, s. 99 (Bk. GAL II, s. 43; ölm. 1497).

§ 3. Varna muharebesi ile ilgili Bizans-Grek kaynaklarının başında, muharebenin şahidi olan ve ismi bilinmeyen birisi tarafından yazılan manzûme gelmektedir. Bu manzûmenin, biri Zotikos Paraspondylos, diğeri de Georgios Argyropulos tarafından işlenmiş iki variantı elde bulunmaktadır.

Zotikos Paraspondylos variantının neşirleri:

E. Legrand, *La Bataille de Varna par Paraspondylas Zotikos*. Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France VIII, Paris 1874, s. 333-372; ayrıca Collection de Monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique. N. S. V, Paris 1875, s. 51-84 (Fransızca hülâsa ile); V. Pecz, *Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról*. Budapest 1894 = *Értekezések a nyelvé és széptudományok köréből* XVI. 4; Macarca terc.: V. Pecz, *Zotikos költeménye a várnai csatáról*. Századok XXVII, 1894, s. 315-337.

Georgios Argyropulos variantının neşri:

Gy. Moravcsik, *Görög Költemény a várnai csatáról* [*Ἑλληνικὸν ποίημα περὶ τῆς μάχης τῆς βάρνης*]. Budapest 1935 = Magyar - Görög Tonulmányok. 1.

Her iki variant hakkında ayrıca bk. Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica . I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*. Budapest 1932, s. 365 - 6.

Bundan sonra Hierax ('Iéraξ) 'in 1461 yılına kadar geçen vekayii ihtiva eden manzûm Osmanlı tarihi zikredilebilir:

Metin: Ph. A. Dethier nşr.: *Monumenta Hungariae Historica* XXI/1, s. 348 - 390 ; K. N. Sathas nşr.: *Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη*. I, Venetia 1862, s. 243 - 268 ; Fransızca terc.: Ph. A. Dethier, *Mon. Hung. Hist.* XXI/2, s. 369 - 421 ; Varna muharebesinden bahseden kısmının (bk. Sathas nşr. byt. 423-539) macarca terc.: V. Pecz, *Hierax a Várnai csatáról*. Századok XXVIII, 1894, s. 409 - 413 (Umumiyetle eser hakkında bk. Gy. Moravcsik, *Zur Quellenfrage des historischen Gedichtes von Hierax*. *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* X, 1932 - 34, s. 413 - 416 ; ayn. müell., *Byzantinoturcica* I, s. 156 - 8).

Diğer önemli Grek kaynakları :

Dukas = *Ducae Michaelis Ducae nepotis historia Byzantina recognovit et interprete italo addito supplevit* Bekkerus. I, Bonnae 1834, s. 220 - 222, 240 (Bk. Moravcsik, *Byzantinoturcica*. I, s. 126 - 8 ; fakat burada verilen bibliyografya arasında her nedense Fransızca tercümesi zikredilmiyor : Cousin, *Histoire de Constantinople*. VIII, Paris 1674, s. 344 v. d.).

Georgios Phrantzes, *Chronicon* = I. Bekker nşr. Bonnae 1838, s. 97, 197 - 200 (Bk. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*. I, s. 151 - 154. Yeni editionu görülememi : J. B. Papadopoulos, *Georgii Phrantzae Chronicon*. I. Lipsiae 1935).

Laonikos Chalkokondyles, *Ἀποδείξεις ἱστοριῶν* = E. Darko nşr.: *Laonici Chalcocondylae historiarum demonstrationes*. Editiones criticae Scriptorum Graecorum et Latinorum a Collegio Philologico Classico Academiae Literarum Hungariae publici iuris factae. Budapestini 1922 - 1927, II, 95 - 110, 121. Fransızca terc.: *Histoire générale des Turcs, contenant l'histoire de Chalcocondyle*. Traduite par Blaise de Vigenaire, avec les illustrations du mesme auteur et continuée jusques en l'an M. DC. XII. par

Thomas Artus et en cette édition, par le Sieur De Mezeray, jusques en l'année 1661. I, Paris 1662, s. 144-146. (Bk. Gy. Moravcsik I, s. 230-236).

Anonim "*Historia Turcorum*," = Roma, Bibliotheca Vaticana, Codices Barberiniani, Nr. 111, -vrk. 44b-47b (Bilhassa Varna muharebesinden bahsedilen kısımları hususî bir değer taşıyan [Bk. Gy. Moravcsik I, s. 161-2] bu eserin 1949 yazında Roma'da iken aldığımız mikrofilmi T. T. Kurumu'nda bulunmaktadır).

§ 4. Muharebeye aid diğer Batı-Hıristiyan kaynakları H. Zeissberg (bk. § 5) J. Bleyer (*Einige Bemerkungen über den Szegediner Friedensschluss und die Schlacht bei Warna [1444]*, Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XXV, 1904, s. 128-136), N. Iorga (*Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, I, Gotha 1908, s. 343), A. Krimskiy (*Istoriya tursii i yega literatura*, Moskova 1916, s. 53-59), Paul Becker (*Giuliano Cesarini*, Kallmünz 1935, s. 89 v. d.), Homan Balint—Szekfü Gyula (*Magyar történet*, II, Budapest 1936, s. 633-636) ve Fr. Babinger (*Oriens III/2*, 1951, s. 239 v. d.) tarafından toplu bir şekilde gösterilmiştir. Bazı mühim vesikalar N. Iorga tarafından *Notices et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XVe siècle*. I—VI, Paris - Bucarest 1899—1915'de yayınlanmıştır (Meselâ Poggio Bracciolini'nin, muharebede ölen Kardinal Giuliano Cesarini hakkında oraison funèbre'i: III, 303 v. d.; ayrıca bk. bilhassa II, 23, 176-III, 181 ilh.).

Burada bilhassa şu kaynaklara işaret edelim :

Burgondia'lı Jean de Wavrin kronik'i: Nşr. Iorga, *La Campagne des Croisés sur le Danube*. Paris 1927, s. 31 v.d. (Ayrıca bk. L. Kropf, *Johan de Wavrin krónikájából*. Századok 1894, s. 686-688; N. Iorga, *Cronicalui Wavrin și Români*. Buletinul Comisiei Istorice a României VI, București 1927).

Eneas Silvius Piccolomini'nin 13 Aralık 1444'te Wiener-Neustadt'tan Milano dukası Filippo Maria Visconti'ye muharebe hakkında yazdığı mektup: R. Wolkan, *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*. I. Abt.: *Briefe aus der Laienzeit (1431—1445)*. 1, Wien 1909, s. 487 v. d.; M. Mell, *Enea Silvio Piccolomini. Briefe*. Uebersetzt und einge-

leitet. Jena 1911 (= Das Zeitalter der Renaissance. Hrsg. von Marie Herzfeld. 1. Ser. 3.), s. 237 v.d.

Leodr. Cribellus, *Libri duo de expeditione Pii Papae secundi in Turcos* = Bk. Ludovicus Muratorius, *Rerum Italicarum scriptores praecipui ab anno aerae christianae D ad MD quorum potissima pars nunc primum in lucem prodit ex codicibus etc.* XXIII, Mediolani 1737, s. 43 v.d. (Krş. Fr. Babinger, Oriens III, s. 252, not 103).

Michael Beheim, *Von dem kung Pladislau, wy der mit türken streit* = Bu manzûme hakkında bk. J. Bleyer, *Beheim Mihály élete és müves a magyar történelem szempontjából*. Századok 1902, s. 360-361; ayn. müell., Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, XXV, 1904, s. 134-135. Ayrıca Th. G. v. Karajan, *Zehn Gedichte Michael Beheim's zur Geschichte Oesterreichs und Ungerns*. Wien 1849 (= Quellen und Forschungen zur vaterländ. Gesch., Lit. und Kunst. I); H. Gille, *Die histor. und politischen Gedichte M. Beheims*. Berlin 1910.

Andrea de Palatio, *Litterae de clade Varnensi* = A. Prochaska, *List Andrzeya de Palatio o klesce Varnenskiej*. Lwow 1882.

Eğriboz (Negrepointe)'un fethi sırasında esir edilerek Fatih Mehmed'in oğlu Şehzâde Mustafa'nın maiyyetine verilen ve sonradan Venedik'e dönmeğe muvaffak olan Giovanni Maria Angiolello'da muharebe hakkında mühim malûmat bulunmamaktadır = Donado da Lezze, *Historia turchesca (1300-1514)*. Publicata, adnotata, împreună cu o introducere de Dr. I. Ursu. Bucureşti 1909, s. 12 (Angiolello hakkında bk. Jean Reinhard, *Essai sur J. - M. Angiolello*. Angers 1911; ayn. müell., *Édition de J. - M. Angiolello [1452—1525]. I. Ses manuscrits inédits*. Besançon 1913; N. di Lenna, *Ricerche intorno allo storico G. Maria Angiolello [degli Anzoletti], Patrizio vicentino [1451 — 1520]*. Archivio Veneto Tridentino. V, Venezia 1924).

§ 5. Varna muharebesi XIX. yüzyıldan beri birçok hususî araştırmalara mevzû teşkil etmiştir¹⁴. Bunların bir kısmı aşağıda göste-

¹⁴ Bunların en eskisi Hammer tarafından zikredilen (*Hist. de l'Empire Ottoman*. II, s. 499). Schells'in « Oestreichische militaerische Zeitschrift 1826, s. 171 v. d. » da yayınlanan eseri olmalıdır.

rılmıştır (Varna muharebesine ait kısımları hakkında hususî araştırmalar yapılan kaynaklar için bk. yukarıda § 3) :

H. Zeissberg, *Analekten zur Geschichte des XV. Jhs. II. Erinnerungen an die Schlacht bei Varna*. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien XXII, 1871, s. 81-114. (Kaynakların tedkiki bakımından mühim).

G. Koehler, *Die Schlachten von Nicopoli und Varna*. Breslaw 1882.

K. Vassary, *Der Eidbruch Wladislaws II. und die Schlacht von Varna*. Raab 1884.

Dr. Antoni Prochaska, *Uwagi krytyczne o klesce Warnéńskiej*. [*Critical remarks about the defeat of Varna*]. Transactions of the Historical and Philosophical Section of the Polish Academy (= Rozprawy Akademii Umiejetnosci wydział historyczno-filozoficzny). Seria II, Tom. XIV, Krakowie 1900, s. 1 - 60.

J. Bleyer, *Einige Bemerkungen über den Szegediner Friedensschluss und die Schlacht bei Varna (1444)*. Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XXV, 1904, s. 127 - 137.

G. Dimitrov, *1444 Varna muharebesi*. Varna 1908 (Bulgarca; Slav dillerindeki diğer araştırmalar için bk. Krimski, *İstoriya tursii*, s. 50 - 59).

David Angyal: *Die diplomatische Vorbereitung der Schlacht von Varna (1444)*. Ungarische Rundschau für historische und soziale Wissenschaften II, 1913, s. 518 - 524.

Dobrowski, *La Pologne et l'expédition de Varna*. Revue d'Études Slaves X, 1930), s. 37 - 75.

V. Nadejde, *Bătălia dela Varna, 1444*. Jassy 1933. 52 S.

Son yıllarda Francis Pall ve bilhassa O. Halecki bu mevzû ile meşgul olarak, muharebeyi hazırlayan sebebler ile Segedin muahedesi¹⁵ hakkında uzun zamandan beri bilinen mълumatı değiştirecek mahiyette neticeler elde etmişlerdir :

O. Halecki, *Nowe uwagi krytyczne o wyprawie warnéńskiej*. [*Nouvelles remarques critiques sur le désastre de Varna*]. Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Mémoires de la Classe

¹⁵ Bu hususta ayrıca bk. David Angyal, *Le traité de paix de Szeged avec les Turcs (1444)*. Revue de Hongrie, 1911, s. 233-268, 374-392.

d'Histoire et de Philosophie. Série II, T. XLV. Nr. 5, Cracovie 1939, 1 - 80 s. Alman istilâsı dolayısıyla yayınlanamayan bu monografinin hülâsası: O. Halecki, *La Croisade de Varna—Légende et réalité*. Comptes - rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles - Lettres. Novembre 1937; *La Croisade de Varna*. Bulletin of the Historical Sciences, Nr. 45, November 1938, s. 485 - 495.

O. Halecki, *The Crusade of Varna. A Discussion of Controversial Problems*. New York 1943, 96 s. (S.5 - 11: Yeni araştırmalar hakkında mükemmel tenkidî bibliografya).

Fr. Pall, *Autour de la croisade de Varna: La question de la paix de Szeged et de sa rupture (1444)*. Bucarest 1941=Extrait du Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine, XXII/2, s. 144-158.

Fr. Pall, *Un moment décisif de l'histoire du Sud-Est européen: La Croisade de Varna (1444)*. Balcania. Revue de l'Institut d'Etudes et Recherches balkaniques VII, Bucarest 1944, s. 102-120 (O. Halecki'nin yazıları için ayrıca aşağıya bk.).

Varna muharebesi askerî bakımdan şu monografide incelenmiştir :

Necati Salim (Binbaşı), *Türk ordusunun eski seferlerinden bir imhâ muharebesi: Varna 1444*. İstanbul 1931. 32 S., 21 Kroki 40 (81 sayılı Askerî Mecmua lâhikası).

Ayrıca a) Osmanlılarla, muharebeye iştirak eden devletlerin münasebâtına, b) Osmanlı devieti ve c) Muharebe ile alâkalı diğer devlet ve siyasî teşekküllerin tarihine, d) Seferin tertibi ve muharebenin cereyanı esnasında rol oynayan hükümdarlarla diğer şahsiyetlerin biografisine aid eserlerde de muharebe hakkında malûmat bulunmaktadır. Ezcümle bk.

a) Huber, *Die Kriege zwischen Ungarn und die Türken (1440—1444)*. Archiv für österreichischen Geschichte LXVIII, 1886, s. 159-207.

Leop. v. Kupelwieser, *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1526*. Wien und Leipzig 1895, s. 81 - 104.

J. Radonic, *Zapadna Evropa i balkanski narodi prema Turcima u prvoj polovini XV veka*. Novi Sad 1905, s. 199 v. d.

B. Stachon, *Polityka Polski wobec Turcji i akcji antytyureckiej do r. 1484*. Lwow 1930, s. 100 v. d.

Hans Pfeffermann, *Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpste mit den Türken*. Winterthur 1946, s. 18, 51-3.

b) J. de Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*. Traduit de l'Allemand par J. - J. Hellert. II, Paris 1835, s. 306 - 317, 498 - 501; Mehmed Atâ terc.: *Devlet-i Osmâniyye tarihi*. II, İstanbul 1329, s. 217-223, 356-358.

W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*. I, Hamburg 1840, s. 676 - 705.

N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*. I, Gotha 1908, s. 423 - 444.

A. Krimskiy, *İstoriya tursiyi i yega literatura*. Moskova 1916, s. 50 - 59.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*. I. *Kuruluş-tan İstanbul'un fethine kadar*. Ankara 1947, s. 217 - 222.

c) Papalık hakkında :

L. v. Pastor, *Storia dei Papi dalla fine del Medio evo*. Compilata col sussidio dell' Archivio Segreto Pontificio e di molti altri Archivi. Nuova versione italiana di Mons. Prof. Angelo Mercati. Vol. I: *Storia dei Papi nel periodo del Rinascimento*. Nuovo ed., Roma 1942, s. 327 - 329.

Macaristan hakkında :

Szilágyi Sándor, *A Magyar nemzet története*. IV: *Fraknói Vilmos, A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440 — 1526)*. Budapest 1896, s. 52 - 60.

Hóman Bálint — Szekfü Gyula, *Magyar történet*. II, Budapest 1936, s. 425 - 427.

F. Eckhart, *Macaristan tarihi*. Macarcadan çeviren: İbrahim Kafesoğlu. Ankara 1949, s. 97 - 98.

Polonya hakkında :

O. Halecki, *La Pologne de 963 à 1914*. Paris 1933, s. 114 v. d. (Genişletilmiş ing. terc.: *History of Poland*. New York 1943, s. 89 v. d.).

L. Kolankowski, *Polska Jagiellonów* 1936, s. 87 v. d.

Bulgaristan hakkında :

Constantin Jos. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*. Prag 1876, s. 365 - 6.

Eflak ve Boğdan hakkında :

N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*. IV, Bucarest 1937, s. 97 - 8.

Bizans hakkında :

A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin*. Traduit du russe par P. Brodin - A. Bourguina. II, Paris 1932, s. 334 - 5.

Bosna hakkında :

Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens*. Leipzig und München 1918, s. 369 v.d.

Venedik ve umumiyetle İtalyan prenslikleri hakkında :

C. Cipolla, *Storia delle signorie Italiane dal 1300 al 1530*. Milano 1881, s. 516.

C. Manfroni, *Storia della marina italiana dalla caduta di Costantinopoli alla battaglia di Lepanto*. Roma 1897, s. 14.

S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*. 2. edizione. IV, Venezia 1913, s. 238 v.d.

Heinrich Kretschmayr, *Geschichte von Venedik*. II, Gotha 1920, s. 258.

d) II. Murad hakkında :

Franz Babinger, *Von Amurath zu Amurath. Vor- und Nachspiel der Schlacht bei Varna <1444>*. Oriens. Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti Mecmuası III / 2, 1950, s. 251 - 254.

Leh-Macar kralı Władysław (I. Ulaszlo) hakkında :

J. Zagrodzki, *Elekcya Warnencyka na króla węgierskiego*. Krakowie 1888. 55 S.

Jan Grzegorzewski, *Grób Warnencyka*. Krakowie 1911, s. 1 - 90.

J. Dabrowski, *Władysław Jagiellonczyk na Węgrzech (1440-1444)*. Warsaw 1922.

Rudolf Urbánek, *Wladislav Varnencik — Scutecnost a legenda*. Praha 1937. 220 S. (Bu eser hk. bk. O. Halecki, Kwartalnik historyczny LII, 1938, s. 67 - 9).

F. Papée, *Wladyslaw III*. Encyclopedia of the Academy of Sciences, Political History (= Encyclopedia Akademii Umiejętności, Historia polityczna). I, s. 542 v.d.

Hunyadi Janos hakkında :

Charles Louis Chassin, *Jean de Hunyade*. Paris 1859.

Oszwald Arisztid, *Hunyadi János Ifjúsága*. Történeti Szemle V, Budapest 1916, s. 354 - 365, 490 - 507.

O. Székely, *Hunyadi János első török hadjáratai (1441—1444)*. Hadtörténelmi Közlemények XX-XXII, 1919—1921, s. 1-64.

Kardinal Giuliano Cesarini hakkında :

V. Fraknói, *Cesarini Julián Bibornok Magyarországi Pápai követ élete*. Budapest 1890, s. 61 v. d., 90 v. d.

P. Becker, *Giuliano Cesarini*. Kallmünz 1935.

Cyriacus Anconitanus hakkında :

Fr. Pall, *Ciriaco d'Ancona e la crociata contro i Turci*. Vălenii-de-Munte 1937. 62 S. (Bulletin Historique de l'Académie Roumaine XX, Bucarest 1937'de dahi çıkmıştır).

* * *

Ayrıca şu eserlerde de muharebe ile ilgili malûmata tesadüf olunur: Ph. Frankl, *Der Friede von Szegedin und die Geschichte seines Bruches*. Leipzig 1904 (Bk. Oriens III/2, s. 239, not 41); D. A. Zakythinos, *Le despotat grec de Morée*. Paris 1932 (Collection de l'Institut Néo-hellénique de l'Université de Paris. I), s. 237; O. Halecki, *La Pologne et l'Empire Byzantin*. Byzantion VII, 1932, s. 64; N. Iorga, *Les Dardanelles. Réminiscences historiques*. Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique, III/1 1915, s. 83 v. d.; René Grousset, *L'Empire du Levant. Histoire de la question d'Orient*. Paris 1946, s. 631; Fehim Bajraktarevic, *Varna maddesi*. Encyclopedie de l'Islâm IV, 1936, s. 1129-1130.¹⁶

II. VARNA MUHAREBESİ HAKKINDA YAZILAN FETH-NÂMELER

Yukarıda ayrı ayrı zikrettiğimiz muhtelif mahiyette kaynaklar arasında, hiç şüphesiz, muharebeden sonra yazılmış olan feth-nâme (Zafer-nâme)'ler mühim bir yer alır¹⁷. Bunlar bilhassa, gerek muharebeyi hazırlayan sebepler, çarpışmanın cereyan tarzı ve neticeleri

¹⁶ Hiç şüphesiz muhtelif bakımlardan tamamlanmağa muhtaç olan bu bibliyografya denemesini hazırlarken Macarca eserlerden faydalanmamı mümkün kılan Sayın Doçent Dr. Hasan Eren'e teşekkür ederim.

¹⁷ Umumiyetle feth-nâmeler ve ehemmiyetleri hakkında bk. Fuad Köprülü, *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri hakkında bazı mülahazalar*. Türk Hukuk ve İktisat tarihi mecmuası I, 1931, s. 272-273; aynı müell., *Anadolu Selçukluları tarihi'nin yerli kaynakları*. Belleten VII/27, 1945, s. 403-404.

hususunda resmî Türk-Osmanlı görüşünü aksettirmesi ve gerekse Osmanlı tarihinin son günlere kadar lâyıkiyle aydınlatılamamış olan bir devresinde¹⁸, II. Murad ile oğlu II. Mehmed'in hükümdar olarak hukukî durumlarını belirtmesi bakımından birinci derecede ehemmiyetli bir kaynak telâkki edilebilir.

§ 1. Varna muharebesi hakkında yazılmış feth-nâmelerden, şimdiye kadar ancak ikisi malûm bulunmakta idi :

Bunlardan birisi Fatih Sultan Mehmed'in 848 yılı evâhır-ı ramazân'ında (1—10 Ocak 1445) Temür-oğullarından Şâhrûh'a gönderdiği farsça feth-nâme olup Ferîdûn Beğ'in *Münşe'ātu's-Selâtin*'inde (I, İst. 1274, s. 221-222), "Sultân Murâd Hân Ğâzî hazretleri umûr-ı saltanatı kendü ihtiyârlariyle mahdûm-ı me'âlî-mevsümları Ebû'l Feth ve'l-Megâzî Sultân Mehmed Hân Ğâzî hazretlerine teslim buyurub kendüleri ğazâ ile ħîn-i iştiğâllerinde Ungurûs fethine dâ'ir Sultân Mehmed Hân Ğâzî hazretleri tarafından Şâhrûh Mirzâ'ya gönderilen nâme-i humâyûn,, başlığı altında yayınlanmış bulunmaktadır. Macarca tercümesi bu eserden naklen Thury Jozsef tarafından yapılmıştır. Bk. *Török Történetirok*. I, Budapest 1893, s. 371-373. Bazı paragraflarının Almanca tercümesi için bk. J. Bleyer, *Einige Bemerkungen über den Szegediner Friedensschluss und die Schlacht bei Varna (1444)*. Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XXV, 1904, s. 132.

Diğeri, yine Fatih Sultan Mehmed tarafından, aynı tarihte Edirne'den Karaman-oğlu İbrâhîm Beğ'e gönderilen farsça feth-nâmedir. Metni, *Münşe'ât-ı Ferîdûn*'da (I, s. 233-235) "Cennet-mekân Sultân Mehmed Hân Ğâzî hazretleri dergâhından Karaman-oğlu İbrâhîm Beğ'e işdâr olunmuş olan nâme-i humâyûn,, başlığı altında bulunmaktadır. Macarca tercümesi için bk. Thury Jozsef, I, s. 370-1; ayrıca bk. J. Bleyer, s. 131. Her iki feth-nâme için krş. O. Halecki, *The Crusade of Varna*, s. 67, not 55.

Bu iki feth-nâmeye ilâveten tarihî kaynaklarda (Bk. yukarıda s. 603 v.d.) Memlûklu hükümdarı Melik ü'z- Zâhir Seyfûd'dîn

¹⁸ Bu devre, şimdi Fr. Babinger tarafından mükemmel bir şekilde ele alınmış bulunmaktadır: *Von Amurath zu Amurath. Vor-und Nachspiel der Schlacht bei Varna <1444>*. Oriens III / 2, 1950, s. 229-265.

Çakmak'a gönderdiği bildirilen feth-nâmenin metnine Paris'te Bibl. Nationale'de bulunan bir mecmua içinde (Ms. ar. 4434, vrk. 133 b - 138 b) tesadüf ettim. « مکتوب سلطان محمد خان بسلطان مصر » « وقد بعثنا لهذا الامر سهما مرفوقا من كنانتنا و سهما موقفا من بطانتنا وهو الامير الاكرم عماد الدين عرب (عرب ا) بك ادام الله تعالى تمكينه صاحب الحلاقي الجيدة والطرايق الرشيدة تما في ظلال خدمتنا و لنا في رياض نعمتنا و عليه في الاحوال اعتماد صريح لا يجتدى الاختلال اليه و تعويل صحيح لا يعترى الاعتلال عليه . »

« Çakmak'a gönderdiği bildirilen feth-nâmenin de Fatih Sultan Mehmed tarafından yazdırıldığı anlaşılıyor. Osmanlı müverrihlerinin ifadelerine uygun olarak (Bk. s. 603, not 13) 'İm ād ü'd-dīn 'Azeb Beğ vasıtasıyla gönderildiği bildirilen¹⁹ ve mühim malûmatı ihtiva eden²⁰ bu kıymetli vesîkâ, Kāşifî'nin Ġazā-nāme-i Rūm'una eklediğimiz hâşiyeler arasında neşredilmektedir.

Aşağıda, Varna muharebesi hakkında II. Mehmed tarafından yazdırılan bu üç feth-nâmeden başka, muharebeyi idare eden II. Murad tarafından da diğer bir feth-nâme yazdırıldığı gösterilecektir.

§ 2. Ferīdūn Beğ Münşe'atı'nda (I, 170-173), "Cennet-mekân Ġāzī Sulṭān Murād Hān hazretleri dergāhından üçüncü kerre Ungurūs bozulduğu vaḳtde fetḥ u nuşratın ḥikāyesiyle Cihānşāh Mīrzā ṭarafına yazılmış olan nāme-i hūmāyūnun şüretidir," başlığı altında farsça bir feth-nâme (Zafer-nâme) bulunmaktadır. Bu feth-nâmenin hangi savaş vesilesiyle yazıldığını tayin hususunda başlıktaki "Üçüncü kerre Ungurūs'un bozulduğu vaḳt," kaydı sarih bir fikir vermemektedir. Bundan dolayı doğrudan doğruya vesîkanın metnini dikkatle incelemek ve ihtiva ettiği malûmatı diğer kaynaklarla karşılaştırmak gerekiyor.

¹⁹ Bibl. Nat., Ms. ar. 4434, vrk. 138 :

« وقد بعثنا لهذا الامر سهما مرفوقا من كنانتنا و سهما موقفا من بطانتنا وهو الامير الاكرم عماد الدين عرب (عرب ا) بك ادام الله تعالى تمكينه صاحب الحلاقي الجيدة والطرايق الرشيدة تما في ظلال خدمتنا و لنا في رياض نعمتنا و عليه في الاحوال اعتماد صريح لا يجتدى الاختلال اليه و تعويل صحيح لا يعترى الاعتلال عليه . »

²⁰ Bu hususta bir fikir vermek için şu cümleleri naklediyorum (Vrk. 135 b-136 a) :

« وقد اتفق ان حضرة والدنا السلطان الاعظم ظل الله في العالم مهمد مهاد الامن و الامان ناشر ألوية العدل و الاحسان و هو الذي غنى عن ان يباهى و جل عن ان يباهى كيف لا و قد ترك السلطنته بالاختيار مع كاله في الاستيلاء و الاقتدار حتى صار مدخرا لاولى الابصار و معتبرا لذوى الاعتبار

شعر > من الطويل < :

و يقنى سرىما ما يشاهد باقيا
و يعلو على عليا المراتب راقيا

فلما رأى الدنيا يزول نعيمها
تباعد عنها راجيا عفو ربه
وجد حينئذ في نواحي بروسا الخ .

Feth-nâme'de anlatıldığına göre, tasrih edilmeyen bir yılın "müstehill-i cemâziye'l-âhır,"ında "Kırāl-ı Ungurūs²¹ ve Bābūs-ı menhūs," "tavā'if-i muhtelif ve fırağ-ı müteferrika," ile beraber Tuna nehrini geçmiş ve Edirne'yi almak üzere ilerlemeğe başlamışlardır (Ferīdūn I, s. 170, st. 37 v. d.). Bunun üzerine harekete geçen Osmanlı hükümdarı ordusu ile düşman kuvvetlerine karşı çıkmış ve her iki taraf arasında, yeri bildirilmeyen bir mevkide, "Ğurre-i mäh-ı şa'ban,"a isabet eden salı günü büyük bir muharebe yapılmıştır. Muharebe esnasında "Ğulāmān-ı hazret,"ten (Kapı-kulu efradından) biri "Kırāl-ı Ungurūs,"u yakalamış, bunu gören diğer efrad onu öldürmüştür. Müteakiben Osmanlı ordusu daha büyük bir şiddetle hücumla geçmiş, hükümdarın emrini yerine getirerek düşmanı perişan etmiştir.

İşte feth-nâme'de verilen bu malûmatın, ancak Varna muharebesi ile ilgili olabileceğini ileri sürmek için muhtelif sebepler vardır. Şöyle ki:

1. Osmanlıların Balkanlarda yaptıkları muharebelerden yalnız birisinde: Varna'da, "Ungurūs kıralı," çarpışırken öldürülmüştür. Filhakika—feth-nâme'ye uygun olarak—diğer bütün kaynaklar, muharebenin en hararetli bir ânında Leh-Macar (Ungurus) kıralı

²¹ Umumiyetle اونگروس, اونگروس, اونگروس şeklinde yazılan (Bk. Ebū'l-Hayr-ı Rümî, *Salṭūḳ-nâme*, vrk. 1 b, 228 b; Sarıca Kemāl, *Selâtîn-nâme*, Üniversite Ktp. TY 331, vrk. 64 a, 68 b, 82 a; Cāmi'u'l-meknânât, B. Osman Ferid Sağlam'daki nusha, vrk. 3 a; Kemāl Paşa-zāde, *Tarih-i Âl-i Osmân*, adı geçen nusha, vrk. 13 b ve türlü yerler; *Ğurbet-nâme* (*Vāk'ât*)-i *Sulṭān Cem*, Paris Bibl. Nat. Suppl. turc. 1434, vrk. 64 a; Luṭfi Paşa, s. 176; Āşık Paşa-zāde, s. 54 ilh.) bu kelimeye bazan elif'in üstünde zamme ile (Msl. bk. Yazıcı-zāde Ālî, *Tevârih-i Âl-i Selçūḳ*, Topkapı Sarayı Revan Köşkü Ktp. Nr. 1391, vrk. 167 b; Şükür ü'llāh, *Behcetü't-tevârih*, Th. Seif nşr. MOG II, s. 82, st. 24 [S. 98, st. 24'te: اونگروس, bazan da انگروس (*Ābdü's-selām Beğ vakfiyyesi*, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Ktp. İ. Saib koleksiyonu, Nr. I/8675, vrk. 9 b) ve اونگروس (Thury Jozsef, *Török Történetirok* I, s. 16) şekillerinde tesadüf olunur. Bu sebepten, «Hungarus» a tekabül eden (ayrıca bk. Gy. Moravesik, *Byzantinoturcia* II, s. 193 v. d.) bu kelimeyi Ungurus şeklinde okumak doğru olur. Ayrıca kaydedelim ki Haçlılar devrine ait Arap vekayi-nâmelerinde kelime هنكر şeklinde. Msl. bk. Ebū Şāme, *Kitābu'r - Ravzateyn*, Recueil des Historiens des Croisades, Hist. Orientaux, IV, Paris 1898, s. 454 : بلادالهنكر

Wladyslaw (I. Ulaszlo)'ın yeniçerilerden Koca Hızır²² tarafından yakalanıp öldürüldüğünü yazmaktadır.

2. Muharebenin Şa'bân ayının gürresinde, salı günü cereyan ettiği bildirilmektedir. Oruç Beğ (S. 58 ve 120), Kemâl Paşa-zāde (Vrk. 15 b) ve *Anonim Tevārîh-i Âl-i 'Osman* (Nşr. Giese, s. 205) gibi muahhar kaynaklardan sarf-ı nazar bizzat Varna muharebesine iştirak eden İbrâhîm adlı zât, çarpışmanın 29 Receb 848 salı günü olduğunu yazmaktadır (Bk. yukarıda s. 596). Aynı husus Fatih Sultan Mehmed tarafından Karaman-oğlu İbrâhîm Beğ'e yazılan feth-nâmede de teyid olunmaktadır (Bk. Ferîdün I, s. 234, st. 10). Salı günü, bu tarihi yanlış olarak kayd eden kaynaklarda da mevcuttur (Msl. *Tacû't-tevārîh* I, s. 384: 9 Receb 848 salı).

Batı kaynaklarında verilen 10 Kasım 1448 tarihi de salı gününe isabet etmektedir (Krş. Zinkeisen GOR I, s. 703; Fr. Pall, Balcania VII/1, 1944, s. 117; Fr. Babinger, Oriens III/2, 1950, s. 253).

Yalnız burada oldukça garib bir mesele ile karşılaşmaktayız: 29 Receb 848, Çarşamba gününe rastlamaktadır. Buna göre Hicrî tarihin 28 Receb olarak düzeltilmesi icab ediyor. Fakat hem İbrâhîm'in notunda, hem de Fatih tarafından yazılan feth-nâme'de 29 Receb, Salı'nın bulunuşunu her hangi bir şekilde tevil etmek çok zor görünüyör²³.

²² Koca Hızır hakkında bk. Iorga, GOR I, s. 442; Fr. Babinger, Oriens III/2, 1950, s. 253-254.

Selîm-nâme müellifi Mehmed Keşfî'nin (GOW 50-1) dedesi olan, Şekbanbaşı Hasan Ağa-zāde Hayrû'd-dîn Hızır Ağa (Sonradan Paşa) da Varna muharebesine iştirak etmişse de (Bk. Ali Emiri, Tarih ve Edebiyat Mecmuası, Sene 2, Nr. 24, 1336, s. 583), onun Koca Hızır ile aynı kimse olduğunu ileri sürmek imkânsız görünüyor (Hızır Paşa bk. ayrıca bk. Fr. Babinger, Der Islam 29, 1949, s. 223; H. Hüsameddin, *Amasya tarihi*. III. İst. 1927, s. 218 v. d.). Yine aynı muharebede Yörgüç Paşa-zāde Hızır Beğ de bulunmuş ve şehid düğmüştü (Bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Tokat, Niksar, Zile, Tarhal, Pazar, Amasya vilâyet, kaza ve nahiyelerindeki kitabeler*. İst. 1927, s. 127).

²³ Bu husus ilk defa J. Thury'nın nazar-ı dikkatini celbetmişti; bk. *Török történetirok* I, s. 370, not 2. Burada hatırlatalım ki bazı kaynaklarda 29 Receb'e tekabül eden 11 Kasım tarihi de vardır. Msl. Phrantzes'te; bk. Zinkeisen, GOR I, s. 703, not 1.

"Ğurre-i Şa'ban'a gelince, bunun izahı oldukça kolaydır: muharebe 30 gün çeken receb ayının sonunda olduğuna göre şa'banın başında sayılabilir. Bu hususta, muharebenin üç günde neticlendiği hakkındaki kayıtlar da²⁴ — ortada Salı günü mevzubahs olduğu için — ancak bir dereceye kadar nazar-ı dikkate alınabilir.

3. Feth-nâmede düşman kuvvetlerinin "müstehill-i cemâziye'l-âhır", da Tuna nehrini geçerek Osmanlı topraklarına saldırdığından bahsediliyor. Varna muharebesi (yani 848 yılı) mevzubahs olduğu takdirde bu tarih 1444 yılı Eylül ayının ortasına isabet eder. Batı kaynaklarında da Wladyslaw'ın taarruza geçiş tarihi olarak Eylül ayı zikredilmektedir. Krş. Pall, Balcania VII/1, 1944, s. 114.

4. Ayrıca "Kıral-ı Unğurūs," ile beraber "Bābūs (Pāpūs) - ı men ħ ū s," un da düşman ordusunun başında bulunduğu bildiriliyor. Fatih Sultan Mehmed'in Şāhruh'a gönderdiği feth-nâmede de bundan bahsedilmektedir²⁵.

Bābūs (Pāpūs) ile kâsdedilen Papa IV. Eugenius, her ne kadar muharebede bulunmamışsa da, hazırlık safhasında birinci derecede rol oynamıştır²⁶. Onu temsilen Kardinal Francesco Condulmer, donanma ile Çanakkale boğazını tutmuş (Bk. Fr. Babinger, Oriens III/2, s. 243), Giuliano Cesarini ise doğrudan doğruya savaşa iştirak etmiştir (Bk. yukarıda s. 606 ve 611). Bundan dolayı feth-nâmede Bābūs'tan bahsedilmesi kolayca izah olunabilir.

5. Feth-nâme'de düşmanlardan bahsedilirken bazan Karaman-ı

²⁴ Məl. bk. K ā ğ ī f ī, Ğazā-nâme-i Rūm, Yıldız Ktp. Nr. 936, s. 35-36; Eb ū l-Ĥ a y r - ı R ū m ī, Şaltāğ-nâme, Hazine Ktp. Nr. 1612, vrk. 614 b: "Yedi kerre yüz bin kâfir gerü gelüb Varna'ya çıktılar; top ve tüfenkler atılıb arabalar çatılıb üç gün gece gündüz ceng olub..."; Lu ğ f ī Pa ğ a, T. Āl-i 'Ozmān, s. 163-4; krş. Zinkeisen, GOR I, s. 700.

²⁵ Bk. Fer ī d ū n I, s. 221, st. 27-29: «در اشای این نائرة برفتن و احشای دائره مملو: بحسن رئیس ضلال و رأس اضلال بابوس ملك بنی اصغر» <قرال باقریب هفتاد هزار سوار کوه پیکر پولاد مثال سوی این ولاجوی فرستاد.»

²⁶ Melik ū z-Z ā h ir Ç a k m a k'a gönderilen feth-nâmede de (Bk. yukarıda s. 614) bu meseleye açık bir şekilde temas olunmaktadır (Bibl. Nat. Ms. ar. 4434, vrk. 135 a):

« و لهذا اجتمع انواع الكفرة و اصناف الفجرة — فرق الله شملهم و افسد في ائاديرن سلمهم — من كل فج عميق و من كل رجاء سحيق في الرومية الكبرى التي كنيستهم العظمى عند اكبر ملاعيرهم و اعظم شياطينهم بابوس الذي عتبتة الحيثة ممقر جباه امراءهم و مقبل شفاه كبرائهم فتشاوروا في امر الانتقام . . . »

bî-hānumān,, ile “mu‘āhede ve muvā‘ade,, yaptıkları bildiriliyor (S. 170, st. 25).

Bu kayıd, muharebeden az önce Karaman-oğlu İbrāhīm Beğ'in teşebbüsleri hakkındaki Osmanlı rivayetleri ile (Msl. bk. ‘Aşık Paşa-zāde, s. 132) tam bir tevafuk arz etmektedir.

Bu beş delil bile, mezkûr feth-nâmenin Varna zaferi münasebetiyle yazıldığını isbat etmeğe kâfi gelir zannındayız. Fakat diğer bir delil bu hususta hiç şüphe bırakmamaktadır :

Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv kılavuzu'nda (2. Fasikül, İst. 1940, s. 144 b, Nr. E 10728) “Engurus (!) kiralının Tuna ve havalisini istilâya hazırlandığına dair arıza,, başlığı altında, başı ve sonu eksik bir vesîkadan bahsolunmaktadır.

Yaptığım karşılaştırma — ancak fotoğrafını elde edebildiğimden dolayı ²⁷ maddî tavsîfini veremediğim — bu vesîkanın, yukarıda incelenen feth-nâme ile ayniyetini ortaya koydu. Filhakika sadece 36 satırlık bir kısmı ele geçen vesîkanın birinci satırındaki ilk kelimeler (أبادهمالله), Ferîdün Beğ'de S. 170, st. 27'de, son kelimeler (جهان فانی) ise S. 172, st. 2'de bulunmakta ve tam metnin aşağı yukarı yarından biraz azına tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Derhal göze çarpan mühim yanlışlıkları ihtiva ettiğinden dolayı —Ferîdün Beğ'de bildirildiği vechile— Karakoyunlu hükümdarı Cihānşāh'a gönderilen ve sonradan, diğer emsâli gibi ²⁸ herhangi bir suretle ele geçirilerek Topkapı Sarayı'na getirilen asıl nushanın parçası olduğunu ileri süremeyeceğim bu metinde, 11. Satırda, yukarıda mevzubahs edilen «مستهل جاذی الآخر» kaydından sonra «سنه ثمان واربين وثمانماية» (848) tarihi vardır. İşte bu tarih, incelediğimiz feth-nâmenin Varna zaferi münasebetiyle yazıldığını kat'î bir şekilde isbat etmektedir.

Ayrıca kaydedelim ki bu feth-nâme Sarı Abdullah Efendi'nin farsça Münşe'âtında (Es'ad Efendi Ktp. Nr. 3333, vrk. 29 b-33 b) da mevcuttur. Fakat bu Münşe'ât'da diğer bütün vesikalara başlık konulduğu halde bu feth-nâmenin başlık yeri boş bırakılmıştır. Bunu, münşe'ât sahibinin veya müstensihin, aslında doğru olarak yazılmış bulunması muhtemel başlığa güvenmemesiyle izah etmek mümkündür.

²⁷ Bu hususta yardımını esirgememek lûtfunda bulunan Sayın Tahsin Öz'e teşekkür ederim.

²⁸ Msl. bk. *Arşiv Kılavuzu*. 2. Fasikül, s. 99 b.

Feth-nâmenin II. Murad tarafından yazdırıldığı meselesine gelince: Bu hususta en kuvvetli ve itiraz kabul etmez delil, feth-nâmeyi yazdıran hükümdarın "ibtidâ-i ʔulûc-ı saltanat ve iftitâh-ı fütûh-ı menâşir-i memleket,, inden itibaren daima düşmana karşı savaştığının, bu arada "cünüd-ı manşûre-i islâm,, ın "hemen hemen her yıl ve her durumda,, gâh "Arnabūd-i 'anūd,, ve "Eflâk-ı pür-nifâk,, gâh "kefere-i İstanbul,, ve "tâ'ife-i Ungürüs,, ile çarpıştığının bildirilmesidir (Bk. Ferîdün I, s. 170, st. 17-23). Bu hükümdar, Edirne tahtına muharebeden biraz evvel oturmuş olan genç Şehzâde Mehmed değil, hiç şüphesiz II. Murad'tır.

Bütün bu izahattan bir netice çıkarmak icab ederse, II. Murad'ın Varna muharebesi esnasında ve muharebeyi takib eden günlerde hukukî bakımdan Osmanlı hükümdarı bulunduğu, tahtını ikinci defa genç oğluna terk etmeden önce²⁹ bu feth-nâmeyi yazdırıldığı ileri sürülebilir³⁰.

* * *

Aşağıda, II. Murad'ın feth-nâmesinin metninin, ele geçirilebilen 3 nushadan faydalanmak suretiyle—emniyetle kullanılacak bir şekilde—tesisine çalışılmıştır³¹. Her nusha arasındaki farklara kısa bir nazar atfetmek, bu gibi vesikaların ne kadar değişik ve bozuk şekillerde nakledildiği hakkında iyi bir fikir verecektir³².

Nushalar için kullanılan remzler:

T = Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Nr. E 10728.

N = Sarı Abdullah Efendi Münşe'âtı, Es'ad Ef. Ktp. Nr. 3333, vrk. 29, b-33b.

F = Ferîdün Beğ Münşe'âtı, İst. 1274, s. 170-173.

²⁹ Fatih Sultan Mehmed'in feth-nâmeleri 848 yılı evâhır-ı Ramazân'ında (1—10 Ocak 1445) yazıldığına göre, Murad'ın tahttan feragati bu tarihten az önce olmalıdır. Fr. Babinger, bu hususu nazar-ı itibare almakla beraber diğer kaynakların yardımıyla aynı neticeye varıyor. Bk. Oriens III / 2, 1950, s. 255.

³⁰ İlâveten kaydedelim ki bu feth-nâmenin apocryphe (sonradan uydurma) olduğunu hatıra getirmek için ortada hiç bir ma'kul sebep yoktur.

³¹ Bu hususta Sayın hocam Prof. Necati Lugal'ın değerli yardımını gördüm. Kendilerine teşekkür ederim.

³² Teknik sebeplerden kâf-ı fârisî (ک)' ler belirtilememiştir.

< فتحنامه سلطان مراد ثانی >

آفریدکار جلّ جلاله و عمّ نواله چون زمام قبض و بسط و رفع و
 حفص و عنان حلّ و عقد و ابرام و نقض در قبضه صرامت و جهانداری
 3 و حوزه شہامت و کامکاری مانہاد و بعواید عنایت ربّانی و عوارف
 حمایت سبحانی معاقد دولت ما مؤید و قواعد سلطنت ما مشید
 و مناظم مملکت ما مؤکد و مراسم عزّت و رفعت ما متمد فرمود
 6 و ہر لحظہ و لمحہ ما را بمدد عواطف و عوارف و عدد مکارم و مراحم مکرم
 و مشرف کرد و کردن و کوش روزگار ما را بقلاید عواید کامکاری
 و فراید فواید شہریاری مقرّط و مشتف و ندای «والذین جاہدوا
 9 فینا لنہدینہم سبلنا» در کوش ما داد و ردای «ولا تحسبن الذین
 قتیلوا فی سبیل اللہ امواتاً بل احياء عند ربہم یرزقون فرحین بما اتیہم اللہ من
 فضلہ» بردوش مانہاد، ما نیز پیوستہ بشکر این موهبت کریمہ و شکرانہ
 12 این عطیت جسمہ ایام و اعوام بر تنویہ حال اسلام و ترفیہ بال انام کہ
 وداع اللہ الملک العلام اند موقوف داشتہ ایم و اوقات و ساعات براعلاء اعلام

2 صرامت و F : — و N ||

3 بعواید F : بعواید N ||

4 حمایت N : رعایت F | مؤید F : مؤید بود N ||

5 عزت و N : — F | فرمود F : فرمودہ N ||

6 عواطف و F : — و N ||

8 فواید F : — و N ||

9-8 «والذین ... سبلنا» : قرآن ، سورة العنکبوت ، آية ۶۹ ||

9 داد F : درداد N ||

11-9 «ولا تحسبن ... من فضلہ» : قرآن ، سورة آل عمران ، آية ۱۶۹ ||

11 نہاد ما F : — N | پیوستہ F : پیوست و N | موهبت F : موهبت این N ||

12 عطیت F : عطیہ N | تنویہ F : تنویہ N | ترفیہ F : ترفہ N ||

- دینِ محمدی و احیاءِ مراسمِ ناموسِ احمدی مقصور و مصروف فرموده ایم
 15 و در ضبطِ منازمِ بلاد و تتمیمِ مصالحِ عباد و نظمِ مهماتِ جهاد و تهیةٔ
 اسبابِ مقاتلهٔ «من يظهر فی الارض الفساد» هیچ دقیقه ای مهمل نگذاشته ایم
 و در افاضتِ معدلت و اشاعتِ نصفت در میانِ رعایا و در اظهارِ شفقت
 18 و ابرازِ مرحمت در شانِ برابرا هیچ نکته ای معطل نداشتیم و از ابتداءِ طلوع
 تابشیرِ سلطنت و افتتاحِ فتوحِ مناشیرِ مملکت که غرهٔ عمر و عنفوانِ شباب
 و ریعانِ نشوونماست الی یومنا هذا دایم الاوقات شمشیرِ مبارک بعون الله
 21 تعالی و تبارک برفرق و تارکِ کفارِ خاکسار جعل الله الادبار رائدهم
 و الخذلان قائدهم می آزماییم و بتیرِ جانگدازِ و خصمِ شکار سینهٔ پر کینهٔ
 ملاعین و شیاطین آبادهم الله و ابارهم ولا ابقی فی متن الارض آثارهم می
 24 شکافیم، در هر سال بل اندر همه حال جنودِ منصورهٔ اسلام گاه با ارنانودِ
 عنود مقابله میکنند و گاه حشَمِ اهلِ ایمان با افلاقِ پرنفاق مقاتله می نمایند،
 گاه با کفرهٔ استانبولِ مخذول مفاصله می دارند و گاه با طایفهٔ انکروسِ
 27 منحوس که عابدانِ وُدّ و سُواع و معاندانِ نصّ و اجماع و دشمنانِ ملتِ

14 احیاء F : احیاء و N | فرموده ایم F : فرمودیم N ||

16 «من يظهر . . . الفساد» : قرآن ، سورة المؤمن ، آیه ۲۶ | نگذاشته ایم F : نگذاشته N

17 افاضت F : افاضه N ||

18 نکته F : نکند N ||

19 فتوح F : — N ||

21 و تارک F : — و N ||

22 و بتیر F : و تیر N | جانگداز و : جانگداز N جانگداز و F ||

23 ملاعین و شیاطین F : شیاطین ملاعین N | آبادهم : کلمهٔ اول نسخهٔ T | لا ابقی F : لا بقی

|| NT

24 شکافیم FN : شکافیم T | اندر F : در T — N | منصورهٔ FN : منصور T | با FN — :

T | ارنانود TN : ارنود F ||

25 مقابله FN : محاربه T | با افلاق FT : بافلاق N | مقاله FN : مقابله T || می نمایند T : می ورزند FN

26 کفرهٔ استانبول مخذول (FN —) مفاصله می دارند FN : کفرهٔ استانبول مخذول معاهده می کنند T ||

27 منحوس T : — FN | اجماع FN : اجماع T | دشمنان : متکران FNT ||

نبوی و منکران رسالتِ مصطفوی اند معانده می کنند و کاه بافسقه و فجرة*
 قرمان بی خانمان که بحقیقت رهنانِ دینِ یزدان و دشمنانِ اهلِ ایمانند
 30 معاهده و مواعده می ورزند و لَو سئل عن كثرة ظلمهم على الرعايا وقلة
 شفقتهم على البرايا و احرازهم السنن الضائرة في الاسلام و ابرازهم الرسوم
 الخائرة بين الانام لحكاها فرسان العجم و العرب و رواها ركبان الشرق
 33 و الغرب . اما بحمد الله تعالى و منه چونکه ما در تقدیمِ دینِ قویم و تنویرِ
 مناهجِ مستقیم می کوشیم و دروغِ سابغات و زرودِ مضاعفات از برای
 جهاد و خذلانِ اهلِ بغی و فساد می پوشیم و پیوسته عزایمِ صایبه
 36 و آراءِ ناقبه بر قمعِ اعدای دین و دفعِ احزابِ شیاطین می کماریم و همگی
 همت و جملگی نهمت بر رعایتِ انصارِ صدق و اعوانِ حق که نجومِ هدی
 و رجومِ عدی و دررِ حمیت و غررِ عصیّت و مصایحِ رشاد و مفاتیحِ
 39 سدادند مقصور می داریم ، لاجرم هر روز تأییداتِ آسمانی و عنایاتِ ربّانی
 عزّشانه را بد سعادت و قاید شوکت و عظمتِ ما می باشد و مہمّاتِ

28 منکران : مستکبران F مستکبران N دشمنان T | معانده FN : مفاصله T | و گاه FT : —
 و N | فسقه و T : — و FN ||
 29 بی خانمان FN : بی جان فرمان T | رهنان FN : ره زبان T ||
 30 معاهده و مواعده می ورزند : معاهده و مواعده F مناهدت معاهده می کشند N مناضله می ورزند
 T | نو T : — و FN | 30-31 عن كثرة (N -) ظلمهم . . . علی البرایا FN : عن سوء حصلهم
 و لوم فعالهم T ||
 31 السنن FT : السن N | فی الاسلام T : فی الانام FN || الجائرة F : الخائرة N الخائرة T ||
 32 بین الانام فی الاسلام FN : T | العجم و العرب FN : المشارق و المغرب T | رواها FT : —
 N | الشرق و الغرب FN : المناسم و العوارب T ||
 33-35 اما بحمد الله . . . می پوشیم : FN : — T ||
 33 تقدیم N : تقویم F ||
 34 مناهج F : طریق N || زرود F : زروه N ||
 35 عزایم FT : بمزایم N ||
 36 ناقبه FN : یاقه T | دفع FT : رفع N | شیاطین FT : الشیاطین N | همگی FN : — T ||
 37 جملگی FN : — T ||
 38-39 و درر (در بر N) . . . سدادند FN : رجال وفا ابطال اما در حمیت غرر عصیبتند T |
 آسهای FN : آسمان T ||

- دینی و دنیوی و مقاصدِ اولوی و اخروی مکفی و مرعی می آید و فتوحِ
 42 تازه و بی اندازه بپرکاتِ حسنِ عقیدت و خلوصِ طوبیت در روزگارِ
 همایونِ ما حاصل می شود و ثمراتِ آن بکافهٔ عباد متواصل میگردد،
 و یکی ازین فتوحِ ربّانی و عنایاتِ رحمانی آن بود که در مستهلّ شهر الله
 45 جمادی الآخر سنهٔ ثمان و اربعین و ثمانمیه قرال انکروس و بابوسِ منحوس
 با کفارِ ملاعین و انصارِ شیاطین و طوایفِ مختلفه و فرقِ متفرقه فرق الله
 شملّهم و دمرِ حوّلهم و خیلّهم و اضعف قوتّهم و حوّلهم مجتمع
 48 کشته و بر قوتِ اعضاد اعتضاد کرده و بر کثرتِ عدهٔ و عتاد اعتماد نموده
 و بوفورِ سلاح ارتیاح و بغزارتِ اهبت اغترار فرزوده، با جمعی از کفار
 مقدارِ صد هزار مردِ جوشن پوش دریا خروش آهن خای شست کشای
 51 خنک سوار خصم شکار جنکجوی صاعقه خوی از طرفِ آبِ طونه
 عبور کردند و از تاختن و خون ریختن آسایش ننمودند، بسا مسلمانان را
 بقسر در قیدِ ذل و حبالهٔ اسر آوردند و ساعتی از مضرت و معرفتِ ایشان آن

40 عن شاه T : FN — | سعادت FT : سعادت N | قاید TN : قاعد F | شوکت FN :

قدرت T ||

41 اولوی TN : اولی F | مکفی و T : FN — ||

42 خلوص FT : خلاص N ||

43 بکافهٔ FT : یکانهٔ N ||

44 ازین N : از جملهٔ FT | رحمانی FN : یزدانی T | شهر الله N : شهر F — T ||

45 سنهٔ ثمان و اربعین و ثمانمیه T : FN — | بابوس منحوس F : بابوس مائوس T مائوس

منحوس N ||

46 انصار FN : اتباع T ||

47 حولهم FT : قولهم N ||

48 اعضاد اعتضاد FT : اعضا و اعتقاد N | کرده FN : T — | عده و FN : T — | نموده F :

نموده بود N کرده T ||

49 و بوفور FT : و N | فرزوده F : نموده TN | از کفار N : کفار F — T ||

50 شست N : شست FT ||

51 خنک F : جنک N حنک T ||

52 بقسر FT : بقهر N | ذل FN : قهر T | و ساعتی از مضرت و معرفت : و از مضرت و معرفت

T ساعتی از فساد FN ||

- 54 اماکن شریفه و مساکن لطیفه و منیفه خالی نشد و فروج محرمه و مصونه و دماء مکرمه و محقونه را در معرض استباحث عرض کردند، اهل و عیال و مال و منال مسلمانان بالکلیه پایمال شد و حرث و زرع و نسل و ضرع بالجمله
- 57 مستهک ماند و دقایق و خزاین و ذخایر اکابر و اصاغر عرضه تلف کشت و نفایسی که اهل اسلام بخون جگر اندوختند ایشان بیک شراره قهر بسوختند، از آنجا مصمم العزیمه علی القتال و الجلال و اتلاف الطرایف
- 60 و التلاد و تخریب البلاد توجه کردند که مقرّ الکرامه و دار العزّ و المقامة و متوی النجدة و البسالة و مأوی امة خاتم الرسالة ادرنه را که غره ناصیه اسلام و قره باصره انام و نتیجه کردش لیالی و ایام است معبد رهابین
- 63 و مشهد شیاطین سازند،
- مصرع

ولیس حدیث النفس غیر ضلال

- و سایر مدن اسلام را که سالهاست که از مخالب اهل شقاق بفداء
- 66 الرأس و صرف انواع النجدة و البأس مستخلص شده است و آرای صایبه ما در ازاحت خبائث جهل و ازاله نجاست کفر و ثلم حدود

54 و منیفه FT : N |

55 و دماء مکرمه و محقونه را T : FN - || عرض FT : N ||

56 مسلمانان FN : T - | بالکلیه T : FN - | بالجمله T : FN - ||

57 و خزاین T : FN - | کشت FN : است T ||

58 نفایسی F : نفایس TN ||

59 بسوختند N : سوختند F سوخته T | القتال FN : القیال T | الجلال FT : الجهاد N ||

60 التلاد FN : البلاد T | و تخریب البلاد FN : T - | که FN : T - ||

61 ادرنه را FN : ادرنه لازالت ما هو له المساند مقسوه الموارد T ||

62 انام FN : انام T | لیالی FN : ایالی T | است FN : F - ||

68 مصرع N : FT - ||

64 النفس FN : النص T | ضلال FN : حال T ||

65-66 سالهاست FT : سالها N | محالیه اهل شقاق بفداء الرأس (الراسن N) FN : انیاب ارباب

شقاق و نفاق حفدها الراسن T ||

66-67 و آرای صایبه ما F : و رای صایبه N و عزیمت توافر ما T ||

طغیان و هدمِ جدورِ عدوانِ ازانِ اماکنِ اهلِ ایمانِ هیچ وجهِ قصور
69 و فتورِ جایزِ نشمرده است و در آنجا بحمدالله تعالی هیچ خللِ بعمارتِ
مشاهدِ حقیقت و مرتبتِ معاهدِ طریقت و نصرتِ ریاضِ شریعت
واحیاءِ معالمِ امن و امان و ابقاءِ مراسمِ دین و ایمان و اعلاءِ آعلامِ
72 عدل و احسان راه نیافته است، آن فجّارِ نکونسارِ بقدمِ نامبارکِ
و میشومِ خراب و یباب سازند و آن امتِ مکرمه را که در آن
جوانبِ متوطن و در آن نواحی متمکن شده بودند ذکور را هدف
75 تیر و علفِ شمشیر سازند و اناث را در قیدِ ذل و صغار را اسیرکنند، بیت

هیئات آن یصطاد عنقاء البقا بلعابهن عناکب الافکار

چون این قضیه بمسامعِ علیّه ما رسید، راستی غیرتِ شهریاری و حمیتِ
78 تاجداری ما را باحرازِ مثنویاتِ غزو و جهاد و اغتنامِ غنائمِ اهلِ فساد و انقاز
البلاد و تخلیصِ العباد عن محالیبِ اهلِ البغی و الفساد تحریر و تخصیص نمود،

67 حیئات FN : حباب T | کفر FN : + و شرک T | نلم TN : سالم F |

68 هدم FN : هم T | جدور N : رسوم F بنیان | ازان TN : از F ||

69 در آنجا (در آنجا F) بحمدالله تعالی FN : — T ||

70 حقیقت و مرتبت معاهد طریقت F : حقیقت و مرتبت مقاصد طریقت N و معاهد رقاہیت

(رقاہیت !) و فراغت T ||

71-72 اعلاء ... احسان FN : در آنجا T ||

73 میشوم T و مشوم F میشوم N | مکرمه FT : مکرمه N ||

74-78 در آن جوانب ... شده بودند T : در آنجا (آنجاها F) متمکن و در نواحی آن دیار

متوطن FN ||

74-75 هدف تیر FT : صدف صید N ||

75 سازند F : بسازند N — T | صغار را T : قهر FN | بیت N شعر FT ||

76 البقا TN : العلی F | عناکب FT : عنایک N ||

77 این FN : آن T | راستی FT : — ||

78 تاجداری T : کامکاری FN || باحراز FN : باجرار T | غزو و TF : عز و N | اغتنام FN :

اعتیام T |

78-79 و انقاز البلاد ... عن محالیب اهل (عن اتیاب N) ... و الفساد TN : و انقاز بلاد و تخلیص

عباد از اربابِ بغی و عناد F ||

79 و تخصیص F : و تخصیص N — T | نمود TN : نموده F ||

پس دواعی همت و بواعثِ نَهْمَتِ برکفایتِ این مهم مقصور فرمودیم
 81 و عزیمتِ همایون مصمم کردیم و خود را بغيائتِ عنایتِ ایزدی و حمایتِ
 پروردگاری سپردیم و اعلامِ اسلام مستعیناً بکلامِ الله الملك العلام
 برافراختیم و باحشری انبوه و لشکری باشکوه و پیرانِ کاردار و دلیرانِ
 84 کارزار بیشتر از حدّ و شمار بشوکتی هرچه تمامتر و دولتی هرچه عامتر
 در مقابلهٔ ایشان رسیدیم، اگرچه صولت و مهابتِ آن ملاعین در دلهای
 مسلمانان جایگیر شده بود اما ایزد جلّ و علا بنورِ فراست و کیاست الهام
 87 می نمود که این فتحِ همایون بجزّ دولتِ ما میسر نخواهد شد و آن ظفرِ میمون
 باعلامِ نصرتِ اعلامِ ما مقرر خواهد گشت و تباشیرِ صبحِ کامرانی بنورِ فیروزی
 ما لامع خواهد آمد و انوارِ جهانبانی بفرِّ بهروزی ما ساطع، البته نوایرِ
 90 صولتِ ما بغتةً مشتعل شد و شرورِ قهرِ ما فجأةً متطایر و عواطفِ سیاستِ
 پادشاهی که بران مجبولیم در هیجان آمد و اعاصیرِ انتقامِ شاهنشاهی که بدان
 مشمولیم در ثوران گشت، فرمودیم که در احتشاد و استعدادِ اجنادِ اجتهاد
 93 نمایند و اسبابِ جدال و قتال آماده دارند و ابوابِ خصام و جلادکشاده

80 پس T : و FN ||

81-82 و خود را بغيائتِ عنایتِ ایزدی و حمایتِ پروردگاری سپردیم و : خود را بصاتِ عنایتِ ایزدی

و حمایتِ پروردگاری سپردیم و T و خود را بئینایتِ ایزدی و حمایتِ پروردگاری سپردیم و F - N ||

82 بکلام : FN : بئینایتِ T | الله TN : F - ||

83 حشری FT : حشر N | لشکری FT : لشکر N | کاردار T : کار FN | دلیران FT :

جوانان N ||

85 مهابت : FN : مهانت ||

86 مسلمانان TN : مسلمین F || و کیاست T : - FT |

87 می نمود TN : + و بدست تأیید بسطت میفرود F | این فتح FT : فتح N || و آن N : و این

|| FT

88 اعلام N . - FT | ما مقرر FT : مأمور N ||

89 لامع . . . بهروزی ما FT : - N ||

90 صولت ما FT : صولت N | شرور FT : شور N ||

91 آمد FT : - N ||

92 مشمولیم FT : مشمولیم N | احتشاد FT : احتشام N ||

93 ابوابِ خصام و جلادکشاده FT : - N ||

و دروعِ سابغات پوشیده و در اظهارِ حقّ و اِعلاءِ کلمة الله العلیا بسعیِ
بیدریغِ کوشیده ، تا نامِ نیکو و ذکرِ جمیلِ باقی درین جهانِ فانی ذخیر
96 گذارند و حسنِ احادیث را بهتر از عمر و روزگار دارند و خود را
در سلكِ خیارِ امت و کبارِ ملت منخرط سازند که زبانِ زمان
در شانِ ایشان بدین رباعی منطلق است ،
شعر

99 یلوحُ علی الطیرس آثارُهم و یبقی مدی الدهر اخبارُهم
فما انقضوا بل هم خلدوا و حسن الاحادیث اعمارُهم

پس روز سه شنبه که غره ماه شعبان بل غره سعادت اهل ایمان بود از حول
102 و قوتِ خویش تبرّاً کردیم و پناه بحمایت و عنایتِ رحمانی آوردیم و نصرو
ظفر را از اثرِ تأییدِ مفتاحِ الابواب و مسببِ الاسباب که « وما النصرُ الا
من عند الله العزیز الحکیم » عنوانِ صحایفِ کردکاری و برهانِ مقدّمات
105 پروردکاری اوست دانستیم و یقینِ ما شد که اوابدِ نصرو فیروزی
از شاخِ ارادتِ او عزّ شانه منوط است و کثرتِ عدتِ آلت را در وهیج
مداخلت نه و شواردِ قدرت و بهروزی باوتادِ مشیت و ارادتِ او عمّ نواله
108 مربوط و سعی و قوتِ خیل و حول را در وهیج معاونت نه ، پس بعد
از عرضِ التضرّع و الابهال الی جناب الله الملك المتعال اعیانِ عسکر و وجوهِ

94 دروع FT : درع N — سابغات FN : سوابغ T || پوشیده TN : پوشند F ||
95 کوشیده TN : کوشند F | جمیل باقی : جمیل N حسن F جمیل حسن باقی T | جهان فانی T
(کلمة آخرین نسخه T) : — فانی FN ||
96 خود را N : خودشان را F ||
97-100 که زبان . . . شعر . . . اعمارهم F : — N ||
102 بحمایت و عنایت N : بعنایت حمايت F ||
104-108 « وما النصر . . . الحکیم » : قرآن ، سورة آل عمران ، آية ۱۳۶ : سورة الانفال ، آية ۱۰ ||
105 اوابد F — N ||
7-106 از شاخ ارادت . . . بهروزی F : — N ||
107 واردات N : — F | عم نواله F : عز شانه N ||
108 مربوط F : مربوط است N | قوت N : قدرت F | معاونت نه F : مدخل نه N ||
109 عسکر و F : — و N ||

- رجال را تحریض کرده ، بنص « ولا تهنوا ولا تخزنوا وانتم الاعلون »
 111 فرمودیم که مستعیناً بالله الرؤف العطوف استعمال بنود و سیوف را کار فرمایند
 و سنانِ ثعبان نشانِ آتش فشان را دستور دادند و شمشیرِ آبدارِ خون خوارِ
 آتش بارِ صاعقه کردار را از غلافِ خلاف برکشیدند ، قلب و جناح
 114 و میمنه و میسره بیاراستند و کمینگاه را بهر استظهار باجلادِ امجاد سپردند
 و مقدمانِ لشکر چون شیرِ درنده و پیلانِ دمنده و پلنگانِ غرنده
 در نبرد آمدند و مبارزان با آن لثیمانِ بی ایمان مقابل و مقاتل شدند
 117 و همه انواعِ سلاحِ سطوتِ بازویِ اهلِ ایمان و قوتِ قلوبِ اسلامیان که
 راست ترازِ مراسیِ قلال و راسختر از رواسیِ جبال اند برآزمودند ،
 بعد از آنکه از اولِ صبح تا نمازِ عصر در میانِ جانبین و ما بینِ طایفتین
 120 مقابله و مقاتله افتاد و حمله در حمله پیوست ، اسلامیان یقین دانستند که
 « اسلام یعلو ولا یعلی علیه » ، دلیرانِ کار دیده و تلخ و شورِ روزگار
 چشیده عنان برتافتند و فرصت یافتند و دست بتیر و شمشیر زدند و کارزار
 123 کردند که از شکوهِ او کوه بستوه آمد و دلِ کردون از جای برخاست
 و رویِ هامون ردایِ کلکون در بر انداخت ، آن ملاعینِ بی دین و مخاذیلِ
 بی آیین چون طمع از جان و دل از خانمان برداشتند ، حملها کردند

110 « ولا تهنوا . . . الاعلون » : قرآن ، سورة آل عمران ، آیه ۱۳۹ ||

111-112 آتش فشان F : N | خون خوار آتش بار صاعقه کردار F : N - ||

114 باجلاد امجاد F : باجلاد و امجا N ||

116 و مبارزان با آن : و با مبارزان آن N و مبارزان F ||

118 راست تر N : راستی F ||

120 که F : N - ||

122 آمد N : آمده F | خاست F : خواست N ||

125 جان F : حیات N ||

126 تا ورد N : آورد F | تجمش N : تجمش F | نکند N : نکنند F ||

- 126 که زمین تابِ نوردِ او نیورد و روزکارِ مقاساتِ او را تجتم نکند
 وخورشید ازهراسِ او در زینهارِ غبارِ کریزد ، اما روباہ طاقِتِ حملہ
 شیرِ شرزہ کجا یابد و صعوه توانائی تیز پنجه شاهین وشکرده کجا دارد ،
- 129 پس ملائکہ ملاءِ اعلا ندای « نصر من الله وفتح قریب » در عالمِ سفلی
 در دادند و بزبانِ حالِ بشارتِ « انا فتحناک فتحاً مبیناً » بسَمعِ ما
 رسانیدند ، چون آن ارجاسِ انجاسِ کوششِ انصارِ حق در ابطالِ واستیصالِ
 خود مشاهده کردند و جندِ اعوانِ حق در تبدیلِ شمل و قمعِ جمعِ خویش
- 132 معاینه دیدند ، « ولو اعلى ادبارهم نفوراً وکان امرالله قدراً مقدوراً » ،
 آخر الامر از غلامانِ حضرت یکی قرالِ مخنول را که شهریار آن فته جافیه
 و پادشاه آن طایفه خاسره بود ، دست بسته و بازو شکسته پیشِ رایتِ نصرت
- 135 نکار و خصم شکار آورد و غلامانِ حضرت چون دانستند که قرال است طعمه
 شمشیر کردند و سلاحها در آن اختبار و امتحان نمودند و چون انصارِ شرع
 138 رسول الملك ذی الجلال از حالِ قرال آگاه شدند ، حملوا زمرَ النفاق
 و عَصَبَ الشقاقِ حمله اللیثِ الکائرِ و سطوة الاسدِ الزائرِ رافعین عقیدتہم
 بالتہلیل والتکبیر منتظرین نصر الله العزیز القدير فَمَنَ الله علیہم بالممولِ
 141 و المستول فزلت اقدام الکفار و ولت اعلامہم ، پس مثال دادیم تا لشکری
 چون سیل که از کوه بصحرا ریزد و آتش که در دامنِ کوکرد آویزد

128 کجا یابد : F ندارد | N

129 « نصر ... قریب » : قرآن ، سورة الصف ، آیه ۱۳ .

130 بزبان : N | F « انا ... مبینا » : قرآن ، سورة الفتح ، آیه ۱ .

131 رسانیدند : N | F رسانید | آن ارجاس : F | ارجاس N ||

132 « ولو اعلى ... وکان امرالله ... مقدوراً » : قرآن ، سورة اسرى ، آیه ۴۶ .

133 شهریار آن : N | شهریاران F ||

136 و خصم : F | آیات حضم N ||

137 شمشیر : F | شیر شمشیر N | سلاحها : F | سلاح N ||

139 عصب : F | غضب N | الکائر : F | الکاسر N ||

141 اقدام الکفار و ولت : F — N ||

آن شیرانِ عالی پایه بدانِ خوکانِ فرو مایه درآویختند و قیامتی معجل
برایشان انکیختند و همه را طعمهٔ مور و مار و غدایِ و خوش و طیور کردند
و در آن کَر و فرّ از آن کفرهٔ فجره اکثر علی ارجاء با تره بدار البوار
انتقال کردند و رقعۂ آن بقعه چنان شد که در آن جوانب و نواحی ،

147 بیت

صد قرن وحش و طیرا پس ازین فلک از کُشته میزبان باشد

و بعضی که از شمشیرِ قهر خلاص یافت در بندِ صفادِ و قیدِ اسار افتاد و با
150 سلاسل و اغلال در کنجِ وبال و نکالِ « مقرنین فی الاصفاد » منزوی گشت ،
پس معتقدیم که بوسیلهٔ این فتح شرر و شرورِ غرورِ آن ارذال و انذال
اطفا یابد و عوادی بلیاتِ ایشان بکلی انطفأ پذیرد و از رسوم و اطلالِ
153 آن مجاهیل و مخاذیل آثار نماند و ایزد جلّ و جلاله بر موجبِ نصِّ « اورثکم
ارضهم و دیارهم و اموالهم و ارضاً لم تطوها » مجموعِ اطفال و اولاد
و نسوان و احفاد و صبیان و شبّان و شیوخ و کهل و مواطن و مساکن
156 و قلاع و بقاعِ ایشانرا بدولتِ همایون مسخّر و مقرر فرماید ، « و ما ذلك
علی الله بعزیز » ، پس بر همه عالمیان و کافهٔ آدمیان عینِ فرض و دینِ

143 عالی پایه : F | عالی مایه : N | فرومایه : F | فرو پایه : N ||

145 از آن : F | آن : N ||

147 بیت : N — : F ||

148 پس ازین : F | ازین پس : N | صد قرن البیت : از قصیدهٔ انوری در مدح سلطان معزالدین سنجر ،

دیوان انوری ، تبریز ۱۳۴۴ ، ص . ۷۱ ||

149 صفاد : F | سفار : N | افتاد : F | افتادند : N ||

150 در کنجِ وبال : F — : N | « مقرنین فی الاصفاد » : قرآن ، سورهٔ ابراهیم ، آیهٔ ۴۹ ؛ ص ، آیهٔ ۲۸ |

گشت : F | گشتند : N ||

151 شرر و شرور : F | شرر و شرور : N ||

152 اطفا : F | انطفأ : N | انطفأ : F | انشفا : N | اطلال : F | طلال : N ||

153 آن : F — : N | جلاله : F | و علا : N ||

154 - 153 « و اورثکم . . . لم تطوها » : قرآن ، سورهٔ الاحزاب ، آیهٔ ۲۷ ||

155 نسوان : F | عورات : N | شبّان : F | شبّاب : N | مساکن : N | ساکن : F ||

156 - 157 « و ما ذلك . . . بعزیز » : قرآن ، سورهٔ ابراهیم ، آیهٔ ۲۰ ، سورهٔ فاطر ، آیهٔ ۱۷ .

- قرض است بعد از آنکه این فتح نامه بزرگوار بر منابر اسلام علی
 159 رؤس الاشهاد برخوانند و جلالت این نعمتِ هنیئه و کرامتِ این عطیه
 سنیه شناسند و هر یک بر حسبِ جهد و وسعِ طاقت بشکر این موهبت
 بتأدیتِ صدقات و ایصالِ مبرات و حسنات بگذارند و از حضرتِ ربّ
 162 الارباب استحکامِ دعایمِ دین و دولت و انتظامِ منازمِ این سعادت که
 غره ادوار و طرازِ روزگارست درخواهند و همه اهلِ اسلام ازین بشارت
 بشاشتی هر چه زیاده تر و هشاشتی هر چه آماده تر و حظّی اکمل و نصیبی
 165 او فر برگیرند و بدعایِ دوامِ سعادتِ همایون و دولتِ روز افزونِ ما
 مشارفت و مواظبت نمایند والسلام .

* *

III. SARI ABDULLAH EFENDİ MÜNŞE'ATININ TAVSİFİ

Bu yazımızı bitirmeden önce — II. Murad'ın feth-nâmesi de dahil olmak üzere — Türkiye tarihi bakımından çok ehemmiyetli vesikaları ihtiva eden Sarı Abdullah Efendi Münşe'atı'nın tam bir tavsifini yapmayı faydalı gördük.

Es'ad Efendi Kütüphânesinde (İst. Süleymaniye) Nr. 3333'de mukayyed olan bu Münşe'at, sonradan tamir görmüş, şemseli ve miklepli koyu vişne rengi âdi meşin cild içinde 165 varaktır. Eb'adı $24,4 \times 14,8$, yazının işgal ettiği yer $14,9 \times 8$ sm. dir; her sahifede bozuk bir nesihle yazılmış 21 satır vardır. Filigranlı, ince, rutûbete maruz kalmış olan kâğıdı sarımtırak renktedir. Söz başları ve âyetler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Vrk. 19'da vakıf mührü, Mustafa b. Murad Paşa'ya ait temellük kaydı ve 3 silik mühür görülmekte, ayrıca iri bir yazı ile :

- || N — : F هنیئه 159
 || N — : F سنیه 160
 || N — : F وسع : F سی N ||
 || N — : F بتأدیت 161
 || N — : F ازین 163
 || N — : F سعادت 165

منشآت فارسی از جمع صاری عبدالله افندی من رؤسای دولت العلیة العثمانیه
kaydı bulunmaktadır. Vrk. 165 b'deki temme kaydı şöyledir :

تمّ المنشآت بعون الله و حسن توفيقه فی تاریخ اواخر شهر ربیع الاول
من شهر سنة تسع و ثلثین و الف الهجرية و الحمد لله رب العالمین.

Münşe'at'ın, kendisi tarafından toplandığı bildirilen Sarı Abdullah Efendi (Doğ. H. 992 — ölm. 23 Safer 1071)³³, I. Ahmed zamanında İstanbul'a göç eden Magribî beğlerinden Seyyid Mehmed'in oğlu olup XVII. asırda şöhret kazanmış Osmanlı ricalindendir³⁴.

Bu zâtın âdeta Feridün Beğ'in eserinin bir zeyli sayılabilecek olan *Düstürü'l-inşâ* adlı münşe'at mecmuası uzun zamandan beri bilinmekte ve nushalarına muhtelif kütüphânelerde tesadüf edilmektedir. Fakat onun, Hammer tarafından muhteviyatının büyük bir kısmı tanıtılan (Bk. GOR IX, s. 359 v. d.) bu eserinden başka diğer bir Münşe'at mecmuası tertib ettiği her hangi bir kaynaktan bildirilmemektedir. Bununla beraber, tavsif ettiğimiz mecmuanın başında bulunan kayda inanmamak ve başka birisi tarafından meydana getirildiğini ileri sürmek için bir sebep yoktur. Yukarıya naklettiğimiz temme kaydından anlaşıldığına göre Sarı Abdullah Efendi bu mecmuasını H. 1039 Rebî'u'l-evveli sonunda³⁵ (Ekim-Kasım 1629), yani ilk re'isü'l-küttâblığından (1037) iki yıl sonra vücuda getirmiş olmalıdır. Bir çok mühim istinsah hatalarını ihtiva ettiğinden dolayı elde bulunan bu yegâne nushanın bizzat onun elinden çıktığı kabul edilemez.

Aşağıda, muhtelif büyük münşilerin eserlerinden veya diğer kaynaklardan seçilmiş ve oldukça muntazam bir kronolojik sıraya konmuş 128 parça vesikayı ihtiva eden bu mecmuanın muhteviyatı

³³ Ahmed Resmî, *Sefînetü-Rü'esâ*. İst. 1269, s. 32'de ve ondan naklen GOW s. 207'de 1071 Reecebinde öldüğü kayd ediliyorsa da Topkapı'dan Maltepe'ye giden yol üzerinde bulunan mezar taşında 23 Safer 1071 (28 Ekim 1660) tarihi vardır. Bk. Abdülhakî [Gölpınarlı], *Melâmlık ve Melâmler*. İst. 1931, s. 188, res. 15.

³⁴ Hayatı ve eserleri hakkında bk. GOW s. 206 - 207 ; A. Gölpınarlı, aynı eser, s. 136 - 142 ; Cl. Huart, *El IV*, 1934, s. 176 - 177 ; ayrıca bk. Feridün II, 224 - 225.

³⁵ Fakat bu tarih, zayıf bir ihtimalle, istinsah tarihi olarak ta kabul edilebilir.

gösterilmiş ve bazı mektuplar hakkında—imkân nisbetinde—izahat vermeğe çalışılmıştır :

۱ — صورت مکتوب که سلطان جلال‌الدین خوارزمشاهی بسلطان روم سلطان علاءالدین کیقباد سلجوقی فرستاده بود (1a).

Sultān Celālū'd-dīn Mengübirtī tarafından, Merāğa'nın zaptını müteakip, Anadolu Selçuklu devleti ile dostluk tesisi arzusunu bildirmek üzere gönderilen bu mektubun metni İbn Bîbî (Hüseyn b. Muhammed b. 'Alî) 'nin *El-Evāmirü'l-^cAlā'iyye fi'l-umūri'l-^cAlā'iyye*'sinde³⁶ (Ayasofya Ktp. Nr. 2985, s. 368 - 370), ondan naklen *Muhtaşar*'ında (*Histoire des Seldjocides d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknāme d'Ibn-Bîbî*. Texte persan publ. par M. Th. Houtsma. Leide 1902, s. 154 - 6) ve Paris'te Bibliothèque Nationale'deki farsça yazmalar arasında (Suppl. 1353) bulunan mühim bir "*Münşe'ât mecmuası*,"nda³⁷ (Vrk. 185 b - 186 b) görülmektedir. Mektub hakkında ayrıca bk. Yazıcı - Zāde, *Tārīḫ-i Āl-i Selçuk*. Topkapı Sarayı Revan Köşkü Ktp. Nr. 1390, Vrk. 145 b - 146 a (Krş. *Histoire des Seldjocides d'Asie Mineure d'après Ibn Bîbî*. Texte turc publ. par M. Th. Houtsma. Leide 1902, s. 401 - 403); Mohammed en-Nesawi, *Histoire du Sultan Djelal ed-din Mankobirti*. Texte arabe publ. par O. Houdas. Paris 1891, s. 110 (Traduction, s. 182 - 3).

۲ — جواب سلطان علاءالدین المذكور (2 b₁₂).

Krş. İbn Bîbî, *El-Evāmirü'l-^cAlā'iyye* s. 371 - 3; *Abrégé du Seldjouknāme d'Ibn Bîbî*, s. 157 - 9; Paris, Bibl. Nat., Suppl. Pers. 1353, vrk. 186 b; Yazıcı - Zāde, *Tārīḫ-i Āl-i Selçuk*. Nşr. Houtsma, s. 404 - 6; Revan Köşkü Ktp. Nr. 1390, vrk. 146 a - b.

³⁶ Bu eser hakkında bk. Adnan Sadık Erzi, *Ibn Bîbî madd.* İslâm Ansiklopedisi, 47. Cüz, 1950, s. 712-718; ayrıca Herbert W. Duda, *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bîbî*. Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Jahrgang 1950, Nr. 5, s. 55-57.

³⁷ Bu mecmuanın tavsîfi için bk. Bahāu'd-dīn Muhammed b. Müeyyed-i Bağdādî, *Et-Teveşşül ilâ't-Teressül*. Nşr. Ahmed Behmenyar. Tahran 1315 Şemsî, s. ۱۰۰ (Mîrzâ Muhammed Kazvîni'nin mukaddimesi); F. Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihînin yerli kaynakları*. Belleten VII / 27, 1943, s. 415. (Burada mecmua hakkında Mîrzâ Muhammed Kazvîni tarafından *Bîst Maḳāle*. II, Tahran 1313 Şemsî, s. 194-195'de malûmat verildiği yazılıyorsa da doğru değildir). Her iki yazıda da zikri geçen mektubun ve cevabının İbn Bîbî'deki metinler ile ayniyeti tesbit edilememiştir.

سلطان علاءالدین کیتاد السلجوقی بسلطان جلال الدین خوارزمشاهی نوشتہ

(3 b₁₂)

Bu mektub Antalya'nın fethini bildirmek üzere yazılmış ve "Şadr-ı Kebîr . . . El-Münşî'l - İsfahānî (Şemsü'd-dîn Muhammed İsfahānî³⁸ olsa gerek) eliyle gönderilmiştir. Mektubta ayrıca onun İsfahān'da ölen babasının terekesinin kendisine teslimine tavassut edilmesi rica olunmaktadır.

Burada bahsedilen feth, Antalya'nın I. İzzü'd-dîn Keykāvus tarafından ikinci defaki fethidir. Çünkü fethin Ramazan ayı sonunda vukubulduğu bildirilmektedir³⁹. I. Ğıyaşü'd-dîn Keyhusrev zamanındaki birinci fethin tarihi ise 3 Şaban 603/5 Mart 1207'dir⁴⁰. Ayrıca mektubta Antalya üzerine "istircā'-ı hūne-i mağşūb ve intiza'-ı haqq-ı mevrūs," için gidildiği bildiriliyor. Buna göre I.

³⁸ Anadolu Selçukluları tarihinin mühim simalarından biri olan bu zât hakkında bk. Max van Berchem—Halil Edhem [Eldem], *Materiaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum III. Partie: Asie Mineure. I. Fasc. Siwas et Diwrigi*. Le Caire 1910, s. 32 v. d.; Dr. Osman Turan, *Selçuk devri vakfiyeleri. III. Celâleddin Karatay, vakıfları ve vakfiyeleri*. Belleten XII/45, 1948, s. 28-32, 35, 41.

³⁹ Antalya'nın ikinci defa fethi İbn Bîbî'de Sinob'un 26 Cemaziye'l-âhır 611/1 Kasım 1214'de (Bk. İbn Bîbî, *El-Evâmirü'l-Ālâ'iyye*. Ayasofya Ktp. Nr. 2985, s. 152; krş. Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*. München 1827, s. 94 v. d.) alınmasından evvel gösterilmektedir. (Bu hususta bk. *El-Evâmirü'l-Ālâ'iyye*, s. 141 v.d; krş. Halil Edhem, *Kayseri şehri*. İst. 1334, s. 37 - 8). Fakat mektupta şehrin fethinin Ramazan ayının son günü olan bir cuma gününde vuku bulduğu, Antalya'ya şeker bayramında girildiği bildirilmektedir. İzzü'd-dîn Keykāvus'un saltanat yıllarında, Ramazanın son günü cumaya isabet eden yıl 612 (22 Ocak 1216) olduğuna göre İbn Bîbî'nin vekayii sıralamak hususunda hataya düştüğüne hükmetmek gerekiyor. Clément Huart, *Epigraphie arabe d'Asie mineure*. Extrait de la Revue Sémitique, 2. année, 1894, s. 18) ve Besim Darkot tarafından kabul edilen M. 1215 (*Antalya madd.* İsl. Ans. I, s. 460 b) tarihlerinin buna göre düzeltilmesi gerekiyor. Antalya fethi hakkında ayrıca bk. Cl. Cahen, *La Syrie du nord à l'époque des Croisades et la principauté franque d'Antioche*. Paris 1940, s. 627.

⁴⁰ Bk. Louis de Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*. II, Paris 1852, s. 13 v. d; W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-âge*. Trad. Furey Raynaud. I, Leipzig 1923, s. 304. İbn Bîbî'nin *El-Evâmirü'l-Ālâ'iyye*'sinde (S. 95 v. d.) tarih yoktur. Fakat *Muhtasar*'ında (Ngr. Houtsma, s. 35) gün tasrih edilmeksizin Şaban 603 tarihi zikredilmektedir. Bu birinci fetih hakkında ayrıca bk. Rāvendî, *Rāhatu's-sudūr* ve *Āyetü's-sūrūr*. Ngr. M. İkbāl. London 1921 (Gibb M N S II.), s. 62, 137, 187, 462.

‘İzzü'd-dîn Keykāvus tarafından yazıldığı anlaşılan ve Celālū'd-dîn Hārizm-şāh'a gönderilmiş olması imkânsız bulunan bu mektubun Azerbaycan Atabeğlerinden (İldenizîler) Muẓafferū'd-dîn Özbek Pehlevān b. Muḥammed'e⁴¹ yazılmış olabileceği ayrı bir araştırmada gösterilecektir.

٤ — جون نوبت خانیت باباقا⁴² رسید ملک شمس‌الدین [کرت] از مبادرت بصوب بندکی متخلف شد از سر شکایت ثبت⁴³ که بداشت پیش صاحب دیوان [شمس‌الدین جوینی] فرستاد (5 a₅)

Krş. Riẓa Ḳulī - Hān, *Mecma'u'l-fuşaḥā* I, Tahran 1295, s. 35.

٥ — صاحب دیوان [شمس‌الدین جوینی] برای استمات جانب⁴⁴ خاطر این مکتوب را که آب لطافت از آن مترشح است و بنیان فضل بدان متوشح بفرستاد (5 a₁₀).

Bu mektubun ve aşağıda zikredilen cevabının bilhassa manzum kısımları muhtelif tariht eserlerde (Msl. bk. H v ā n d m ī r, *Habību's-siyer*. III/3, Bombay 1273, s. 67-8; ‘A b d u’l - Ḥ ü s e y n N e v ā’ī, *Ricāl-i kitāb-ı Ḥabību's-Siyer*. Tahran 1324 Şemst, s. 50-51; *Mecma'u'l fuṣaḥā* I, s. 34) ve mecmualarda görülmektedir (Ms. İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp. Yazmaları, No. 862'deki mecmua, Vrk. 125 a; krş. A. Zeki Velidi, *Kert mi Kürt mü?* Türkiyat Mecmuası II, 1928, s. 395-6).

٦ — ملک شمس‌الدین [کرت] در جواب صاحب دیوان [شمس‌الدین جوینی] این مکتوب مرغوب نوشته و فرستاده (5 b₁₈).

٧ — صورت مکتوبی که امیر تیمورلنک بسطان یدرم بازید فرستاده است در دفه اول که هنوز میان ایشان مخالفتی بدید نیامده بود (6 a₁₀).

Bir an önce neşredilmesi gereken bu çok mühim mektub⁴⁵ hakkında şimdilik bk. Mükrimin Halil Yınanç, *I. Bayezid*

⁴¹ Bk. E. de Zambaur, *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'histoire de l'Islam*. Hanovr 1927, s. 231.

⁴² N : بابا اقا . ⁴³ N : ثبت . ⁴⁴ N : جانب و .

⁴⁵ Temür, 1396 yılı ilkbaharında Kuzey Şirvān'da Sāmūr nehri boyundan yazıldığı anlaşılan (bk. Vrk. 9 a) bu mektubunda kâfirlerle daima gaza ve eihad ile meşgul olduğunu duyduğu علی اعدائهم سيف الله المسلول مع اعدائهم ورحمته المبعوث لصالح العباد من اوليائه حافظ بلاد الله ناصر عباد الله قاتل العداة والمخادين مرجع الفزاة والمجاهدين حامى نفور المسلمين جلال الحق والدنيا والدين غازی بازید جادر خان hakkında uzun medhiyelerde bulunmakta ve hânedanına dualar etmekte,

madd. İslâm Ansiklopedisi II, 1944, s. 375 a; A. Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk tarihine giriş*. I, İst. 1946, s. 338, 472.

۸ — صورت مکتوبی که [امیر تیمورلنک] بعد از شکست لشکر مصر و شام بروم

فرستاد (10 a₁₈).

Krş. Ferîdün Bey, *Münşe'ātu's-Selâtin*. I, İst. 1274, s. 140-2 (Aşağıda "Ferîdün", şeklinde kısaltılmıştır).

۹ — سواد مکتوبی که [امیر تیمورلنک] بعد از مخالفت بسلطان یدرم خان فرستاده

(12 a₁₁).

Krş. Ferîdün I, 132-4.

۱۰ — صورت مکتوبی که [امیر تیمورلنک] بعد ازین دیگر مکتوب فرستاد

(14 a₈).

Krş. Ferîdün I, 125-7.

۱۱ — فتح نامه تیمورلنک الی سمرقند در وقت انهزام و انکسار یدرم بایزید

سلطان الروم و تقاضا و تکاسل کردن او (15 a₂₁).

Temür'ün Semerkand'da bıraktığı oğlu Ömer başta olmak üzere devlet erkânına hitaben⁴⁶ yazdığı bu feth-nâme Ankara muharebesi hakkında çok kıymetli malûmat ihtiva etmektedir⁴⁷.

۱۲ — تیمورلنک مصر سلطانی فرج بن برقوقه که ملک ناصر در ارسال اتدوکی مکتوبک

صورتی در (17 b₈).

۱۳ — سلطان شجاع بن محمد مظفر⁴⁸ مرض موتنده اوغلی انشا ایدوب امیر

تیموره ارسال ایلدوکیدر (19 b₈).

müteakiben Çingiz hânedanının sukutu üzerine İslâm ülkelerinin maruz kaldığı kargaşalıkları anlatmakta, geniş bir tarihi hülâsadan sonra kendisinin kuvvet kazanarak İran, Türkistan ve Kıpçakta elde ettiği zaferleri saymaktadır. Bundan sonra Özi (Dneper) ırmağının ötesindeki Firenklerle karşı sefer açacağını, son baharda ise « tagallüb ve tezvir ile » Mısırâ hâkim olan « Gulâmek-i Çerkesî » Berkuk'u ve onunla ittifak eden Kadı Burhaneddin'i (قاضی بچه سیواس) te'dip edeceğini bildirmektedir.

« فرزند اعز ارجند ارشد عمر بهادر و تیمور خواجه بهادر و خواجه یوسف و ارغون شاه و بزرگان و قضاة و علما و اشراق دار الملک سمرقند »

Prof. M. Halil Yınanç'ın « Temür'ün Ankara muzafferiyeti hakkında Semerkand'da bulunan Şebzâde Ömer'e göndermiş olduğundan bahsettiği mektup her halde bu feth-nâmedir. Bk. İslâm Ansiklopedisi II, 1944, s. 391 a.

⁴⁷ Bu feth-nâme'den Marie-Mathilde Alexandrescu-Dersca'nın monografisinde (*La Campagne de Timur en Anatolie [1402]*). Bucureşti 1942 = Universitatea Mihăileană din Iaşi. Publicatiunile Institutului de Turcologie I.) faydalanılmamıştır.

⁴⁸ Muzaferilerden. Bk. Zambaur, s. 254.

- ۱۴ — صورت مکتوب امیر شاهرخ بهادر پسر برادرش میرانشاه که حاکم آذربایجان بود بعد از فوت پدر نوشته و فرستاده من انشایات تاج سلمان ⁴⁹ (21a₄).
 ۱۵ — مرحوم سلطان مراد خان تیمورلنک اوغلی شاهرخ بهادر خان ارسال ایلدوکی مکتوب مفصل در (23 b₁₁).

Krş. Ferīdūn I, 193 - 5.

- ۱۶ — مکتوب در جواب مکتوب خواجه جهان ⁵⁰ محمد پاشای قرامانی من انشاء ⁵¹ (28 a₉).
 ۱۷ — [فتح نامه سلطان مراد بن محمد در وقت انہزام و اتکسار لشکر انکروس] (29 b₁₇).

Yukarıda neşredilen feth-nâme.

- ۱۸ — فتح نامه قسطنطنیہ عظمی بملک ملک نجم فرستاده شد از انشاء جزیری ⁵² (33 b₆).

Krş. Ferīdūn I, 244-8.

- ۱۹ — اوزون حسن سلطان جهانشاهی قتل اتدکده مرحوم سلطان محمد کوندرمشدر (36 a₂₁).

Ferīdūn I, 270-6'da "Ebū'l-feth ve'l-megāzi cennet-mekān Sulṭān Muḥammed Hān Gāzī ḥazretleri dergāhına Uzun Ḥasan İrān şahı Cihānşāh Mīrzā'yı ve oğlu 'Alī'yi i'dām ettiği ifādesiyle iftiḥāren taqdīm eylediği nāme.. başlığı ile aynı mevzu hakkında bambaşka bir mektub bulunmaktadır. Fakat dikkatle okununca Fatih Sultan Mehmed'e yazılmış olamayacağı derhal anlaşılır ⁵² bu mektub Amasya valiliği sırasında Şehzāde Bāyezīd (II. Bāyezīd)'e gönderilmiştir. Bk. M. Halil Yınanç, *Akkoyunlular madd.* İsl. Ans. I, 1940, s. 268.

- ۲۰ — اوزون حسن سلطان ابو سعیدی قتل اتدکدنصکره سلطان محمد ارسال ایلشدر (38b₇).

⁴⁹ N : سليمان . Tāe-ı Selmānī hakkında bk. W. Hinz, *Timurtler tarihi hakkında menba tetkiki*. Dr. M. Altay Köymen tere. Belleten VI/21-22, 1942, s. 94 v.d.

⁵⁰ N : جهانشاه

⁵¹ Bu mektubtan sonra « کذا اوجد في النسخة » kaydı ile başlıksız olarak 6 satırlık bir mektub parçası gelmektedir. Bu 6 satır içinde mektubun mevzuuna ve nereye yazıldığına dair hiç bir işaret bulunmamaktadır.

⁵² Her şeyden evvel mektubun invocatio kısmındaki ibareler bunu açıkça gösteriyor (S. 275, s. 11 - 12) :

« نور خدقة الخلافة و نور حديقة الجلالة شمس فلک المدالة کوکب سماء الایالة السلطانی الاعظمی »

Bu tarzda ancak bir şehzādeye hitab edilebilir.

۲۱ — اوزون حسن [محمد بکه]⁵³ ارسال ایلشدر عداوتدن مقدم (40 a₂).

Bu mektub Ferî d ū n I, 278 'de "Sultān Muḥammed Ḥān Gāzî ḥāzretleri dergāhına Uzun Ḥasan tarafından mübāhāt-güne taḳdīm olunmuş olan nāme., başlığı altında bulunmaktadır. Fakat hakikatte Niksar emiri Meḥmed Beğ'e gönderilmiştir. Krş. Isl. Ans. I, s. 268.

۲۲ — صورت مکتوب حسن خان الی سلطان بایزید خان⁵⁴ (40 b₄).

Bu mektub — mündericatinin tedkikinden anlaşıldığına göre — Uzun Ḥasan'dan Sultan Bayezid'e değil, aksine şehzâdeliği sırasında Bayezid tarafından, adını tesbit edemediğim bir hükümdara yazılmıştır. Bayezid mektubda, Uzun Ḥasan'ın Osmanlı ülkesine yaptığı hücumlardan bahsetmekte, Akkoyunluların Köynülü-ḥişār (Koyul-ḥişār)'ı ele geçirdiklerini anlatmakta; fakat "Celālū'l-ḥaḳḳ ve'd-dünyā ve'd-dīn Ebū'l-Fetḥ babam Sultān Muḥammed, in bunları hezimete uğratmak üzere harekete geçtiğini bildirmektedir.

۲۳ — عجم پادشاهی اوزون حسن مرحوم سلطان محمد خان کوندردشدر

(42 b₁).

Gürcistan seferi hakkında⁵⁵. Krş. Tahsin Öz, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde Fatih Sulan Mehmed'e ait belgeler*. Belleten XIV / 53, 1950, s. 54.

۲۴ — سواد مکتوب جهانشاه الی سلطان الروم سلطان محمد خان غازی رخهاله

تالی (43 b₄).

۲۵ — مکتوب مرحوم سلطان محمد بجهانشاه میرزا از منشآت جزری (45 a₁).

۲۶ — وصف قصر جدید سلطان محمد از انشاء مرحوم محمود پاشا (45 b₁₃).

۲۷ — مکتوب بسطان دکن من اقالیم هندوستان از قبل⁵⁶ سلطان محمد خان علیه

الرحمة و الرضوان فرستاده بود (46 a₇).

Gucerat hâkimi I. Maḥmūd - Şāh' u yazılmıştır. Bk. Zambaur, s. 296.

⁵³ Bağlıkta evvelâ kırmızı mürekkeple « بسطان محمد » yazılmış, sonradan başka bir kalemle « بمحمد بکه » şeklinde düzeltilmiştir.

⁵⁴ Bağlıkta bundan sonra, düzeltilmediğimiz şu kelimeler vardır: « حال کونه » امیر ایلقا امامیه روم عمرها الله الملك القيوم.

⁵⁵ Uzun Ḥasan'ın muhtelif Gürcistan seferleri için bk. Walther Hinz, *Iran's Aufstieg zum Nationalstaat im fünfzehnten Jahrhundert*. Berlin 1936, s. 137-9; aynı eser, T. Bıyıklıoğlu terc. (*Uzun Ḥasan ve Şeyh Cüneyd*. Ankara 1948), s. 119-121.

⁵⁶ N : قبیل

۲۸ — از جانب سلطان یعقوب بجانب سلطان بایزید فرستاده اند در وقت جلوس بر سریر سلطنت (47 b₂).

۲۹ — در جواب مکتوب مسطور نوشته شده (49 a₈).

۳۰ — من سلطان بایزید خان الی سلطان یعقوب خان (50 b₄).

۳۱ — این هم از منشآت مولانا منشی است 57 (52 b₁₅).

۳۲ — این هم از جانب خداوندکار صدور یافته (53 b₂₁).

Ferīdūn I, 314: "Cennet-mekān Sulṭān Bāyezīd Hān Gāzī hazretleri dergāhundan Sulṭān Ya'qūb'a gönderilen nāme-i hūmāyun."

۳۳ — سلطان بایزید خان بن سلطان محمد خان بشیک 58 خان که بشلباش 59 (!) مشهورست محل صدور یافته (55 a₈).

۳۴ — صورت مکتوب شاه اسماعیل که در وقت خروج بسطان بایزید رحمه الله فرستاده، مکتوب اول اینست (58 a₁₆).

Ferīdūn I, 345.

۳۵ — صورت مکتوب که قزلش در جواب مکتوب سلطان بایزید خان نوشته با صاسه چلی که ایلچی بود فرستاده (59 a₁₀).

Ferīdūn I, 34b.

۳۶ — صورت مکتوب که سلطان بایزید طاب‌تراه بشاه اسماعیل فرستاده مع حسن بک کتخدای سنان پاشا از منشآت جعفر چلی تاجی زاده نشانچی بود (60 a₂).

۳۷ — جواب مکتوب مذکور با ایلچی مسطور (61 b₁).

۳۸ — سواد مکتوبی که حضرت مرحوم سلطان بایزید خان بسطان احمد میرزا 60 ولد اغورلی محمد 61 فرستاده است وقتی که پادشاه عجم شد (62 b₁₃).

57 Mektubun gönderildiği şahsa şu suretle hitab edilmektedir:

« الملك الاجل الاعظم الاورع الافخم سلطان الفرق (العراق ؟) نصره الحق و الدوله و الدين »

Bu Nuṣretü'd-dīn'ia kim olduğunu tesbit edemedim.

58 N: بشیک. Krş. Münecim-başı, Şahā'iful'-ahbār. III, s. 184.

59 Burada mevzubahs olan, XVI. yüzyılda Mâverâünnehr'de hüküm süren Ebū'l-Hayr oğullarından (Şibanılardan) Şeybek Hān b. Şāh Budāk'ın ismi — Zeki Velidi Togan'ın verdiği izahata göre — muhtelif kaynaklarda Diṣvān'ının kendi zamanında yazılan nushasında da (Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed Ktp. Nr. 3436, msl. vrk. 75 a) şeklinde yazılmaktadır (Bk. Bugünkü Türkili [Türkistan] ve yakın tarihi. I. cild: Batı ve Kuzey Türkistan. İst. 1942-7, s. 123, not 64). Fakat yukardaki başlıkta şلباش şekli hiç bir kaynakta görülmemektedir.

60 Akkoyunlulardan Göde Ahmed; bk. İsl. Ans. I, s. 264.

61 N: محمدی

۳۹ — در مقابلهٔ مکتوب سابق شاه اسماعیل فرستادند جواباً له از منشآت جمفر چلی (63 b₇).

۴۰ — از جانب وزرای عظام بامیرسلیمان ذوالقدر فرستاده شد (64 b₁₁).

Tevkî'î Mehmed Paşa tarafından yazıldığı anlaşılan bu mektubun Dulkadır-oğlu Süleymân Beğ'e gönderilmiş olması kronolojik bakımdan imkânsızdır (Bk. Zambaur, s. 158). Burada adı geçen Süleymân Beğ, Akkoyunlu ümerâsından Süleymân Bîçen'dir. Bk. R. Rahmeti Arat, *Fatih Sultan Mehmed'in yarlığı*. Türkiyat mecmuası VI, 1939, s. 299; İsl. Ans. I, 261.

۴۱ — صورت⁶² مکتوب سلطان بایزید الی دیار مِج از انشاء مولانا منشی (65 b₄).

۴۲ — صورت مکتوبی که شاه اسمعیل بشیک خان فرستاده است⁶³ (67 b₄).

Bu unvan unvan yanlıştır. Mektubun münderçatı tedkik edilince H. 959 yılında "Emîr Kütü Beğ" e yazıldığı anlaşıyor.

۴۳ — شروانشاه، شیخ جنید اردبیلی اوغلی خواجه علی⁶⁴ مکتوبنک جوابندهدر (70 b₁₁).

۴۴ — سواد مکتوبی که سلطان بایزید بحسین بیقرا که سلطان خراسان بود فرستاده است (71 a₁₄).

۴۵ — مکتوبی که سلطان بایزید مرحوم بسطان یعقوب شاه فرستاد (72 a₈).

Bu unvan yanlıştır. Mektub H. 959'da "Emîr Kutlu Beğ" e yazılmıştır.

۴۶ — سواد مکتوبی که والدهٔ سلطان یعقوب را سلطان بایزید خان فرستاد جواباً عن کتابها از منشآت مولانا منشی المرحوم (72 b₁₇)⁶⁵.

⁶² «صورت» kelimesinin evvelinde, başlığa dahil olarak kırmızı mürekkeple «محمد پاشای قرمانی» ismi yazılmıştır. Bu zat Fâtih Sultân Mehmed'in veziri olup II. Bâyezîd'in cülûsu sırasında çıkan karışıklıklarda (4 Mayıs 1481) öldürülen Tevkî'î Mehmed Paşa'dan başka bir kimse değildir (Bk. yukarıda s. 602). Herhalde münşe'ât'in müstensihî, bir evvelki Fâtih devrine aid mektûbun sonunda — kendisi tarafından yazıldığına delâlet etmek üzere — Paşa'nın ismini görmüş, fakat dalgınlıkla 41. mektûbun başlığına eklemiştir.

⁶³ Tarihi : Evâ'îl-i Rebî'cu'l-âhır 914.

⁶⁴ Hâce 'Alî (Şeyh Sultân 'Alî), Şeyh Cüneyd'in torunu ve Şeyh Haydar'ın oğludur (Bk. W. Hinz, *Irans Aufstieg*, s. 74 v.d.). Başlığın buna göre düzeltilmesi gerekiyor.

⁶⁵ Bu mektub noksan bırakılmış ve sahife kenarına «Me'âl-i mektûb nushâ-da yazılmamışdı» kaydı ilâve edilmiştir.

- ۴۷ — فتح نامه ولایت سند⁶⁶ که در تاریخ اثنی و تسمین و ثمانمیه واقع شده بود از منشآت خواجه مروارید (73 a₁₇).
- Krş. *Münşe'at-ı Hâce Şihâbü'd-dîn 'Abdullâh Mervârîd*. İst. Üniversite Ktp. FY 270, vrk. 33 b (Aşağıda "Mervârîd," olarak kısaltılmıştır)⁶⁷.
- ۴۸ — شروانشاه را فرستاده اند از انشاء خواجه مروارید (76 a₆).
- Krş. *Mervârîd*, 84 a.
- ۴۹ — سلطان یعقوب بایندری را نوشته شد از منشآت منشی مزبور (76 b₁₀).
- Krş. *Mervârîd*, 47 a.
- ۵۰ — پادشاه آذربایجان رستم خان نوشته شده از جانب امیر خراسان از منشآت خواجه مروارید (78 a₉).
- Krş. *Mervârîd*, 43 b.
- ۵۱ — کتاب حضرت اعلیٰ بحضرت اسماعیل الاردبیلی (79 a₃).
- Krş. *Mervârîd*, 18 b.
- ۵۲ — کتاب حضرت حسین بایقرا الی احمد میرزا ولد اوغورلی میرزا (80 a₁₃).
- Krş. *Mervârîd*, 44 a.
- ۵۳ — کتاب شیخ الاسلام بسطان الروم سلطان بازید روح الله (80 b₁₄).
- Krş. *Mervârîd*, 49 a.
- ۵۴ — مکتوب خواجه عیدالله قدس الله سره (82 a₁₄).
- Krş. *Mervârîd*, 45 a.
- ۵۵ — کتاب همیون بنور علی بیک بایندور نوشته شده (83 a₁).
- Krş. *Mervârîd*, 46 a.
- ۵۶ — مکتوب بخدمت حضرت مخدومی* نورا [عبدالرحمن جامی] در تألیف بهارستان (38 b₂₀).
- Krş. *Mervârîd*, 44 b.
- ۵۷ — نشان در باب سید نورالدین محمد پادشاه هند نوشته شده (84 b₃).
- ۵۸ — کتابت همیون بشیخ محمد لاهی فرستاده شد (85 a₁₆).
- Krş. *Mervârîd*, 51 a.
- ۵۹ — مکتوب امیر حمین بشیخ نجم الدین بجان عراق نوشته شده (85 b₁₈).
- Krş. *Mervârîd*, 53 b.

66 : هند

67 Ricam üzerine bu nushanın varak numaralarını bildirmek lütfunda bulun İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi doçentlerinden Sayın hocam B. Ahmed Ateş'e teşekkür ederim.

۶۰ — صورت مکتوبی که مولانا منشی در وقت فتح آق کرمان و کیلی باسر سلطان بایزید انشا کرده بجانب مالک ملک عجم مرحوم سلطان یعقوب بارسول مقبول فرستاده (86 b₁₂).

Ferîdûn I, 294 - 7.

۶۱ — جواب مکتوب مذکور از جانب پادشاه عجم از منشآت مولانا ادریس (89 a₁₉).

Ferîdûn I, 297 - 9'daki cevaba uymamaktadır.

۶۲ — صورت فتح نامه قلمه متین متون که حصن حصین و درج آهنین بود از منشآت فایض النشآت مولانا شیخ زاده بسلطان بایزید خان داده (!) (91 b₁₅).

Ferîdûn I, 340 - 344: "*Muton kal'asının fethi tebşirine dā'ir Şeyh-zāde Efendi inşasıyle Memālik-i Maḥrūseye gönderilen feth-nāme-i hūmāyūn.*"

۶۳ — صورت مکتوب که از سلطان بایزید خان علیه الرحمة و الرضوان بجانب مولانا جامی رحمة الله علیه فرستاده (93 b₁).

Ferîdûn I, 361 - 2.

۶۴ — میرزا احمد ولایت عجمه مستولی اولدقده مولانا ادریس مبارکباد ایچون ایچون انشا اتدوک صورت مکتوبدر (94 a₁₅).

Ferîdûn I, 335 - 6; fakat burada "*Cennet-mekān Sulṭān Bāyezîd Hān Ġāzî hazretleri dergāhına Uğurlu Aḥmed Şāh tarafından Rüstem Pādīşāh'ı mağlūb itdiği ifādesiyle İdrīs-i Bidlīsî inşasıyle gelen nāme*" nin (S. 333-5) cevabı olarak gösteriliyor.

۶۵ — عجم پادشاهی جاپنیدن مرحوم سلطان سلیم حضرتلرینه کلشدر (95 b₁).

Ferîdûn I, 368 - 9: "*Cennet-mekān Sulṭān Selīm Hān Ġāzî hazretlerinin şehzādelik zamānlarında Sulṭān Ya'qūb'dan gelen nāme.*"

۶۶ — مکتوب بحسین بايقرا فرستاده (96 a₁₀)⁶⁸.

۶۷ — صورت مکتوبی که پادشاه طالبناه سلطان سلیم شاه ب شاه کراه قزلباش سپاه فرستاده با جاسوس محبوس خود که قلع گفتدی قبل از مقاتله (96 b₈).

Krş. Ferîdûn I, 379 - 381; Luṭfî Paşa, *Tevārīh-i Āl-i Osmān*. Nşr. 'Alî. İst. 1341, s. 208 - 213; Hāce Sa'c'dü'd-dîn, *Tācüt-tevārīh*. II, İst. 1279, s. 246.

⁶⁸ Bu mektubun noksan olduğu vrk. 96 b'deki « آخر مکتوب در منقول عنه نبود » kaydı ile bildirilmiştir.

٦٨ — این مکتوب را یکی از کاتبان حقیر که علوفهٔ سلطانی نمی خورد بهر آرمایش طبع انشا کرده و بدرگاه عالیشان عرضه داده (98 b₃).

Krş. Ferîdün I, 382 - 3: "*Cennet-mekân Sultân Selîm Hân Gâzî hazretleri dergâhından ikinci def'a olarak Şâh İsmâ'ile Mevlânâ Mürşid-i 'Acem inşasıyle gönderilen nâme-i hümâyün.*"

٦٩ — جواب مکتوب شاه اسماعیل که سید عبدالوهاب قاضی تبریز آورده در آماسیه بمد از انهرام و مقاتله (100 a₈).

٧٠ — صورت مکتوب شاه اسماعیل بهر التماس مصالحه بیادشاه عالیشان سلیم شاه فرستاده در ادرنه آمده (102 a₈).

Ferîdün I, 413 - 4.

٧١ — صورت مکتوبی که شاه اسماعیل الاردیبیلی بسلطان سلیم شاه ابن سلطان بایزید خان عثمانی فرستاده ، وقتی که در طربزون بوده است (104 a₂).

٧٢ — صورت مکتوبی که سلطان سلیم شاه بیادشاه ماوراء النهر و ترکستان عیید خان فرستاده است وقتی که قصد محاربهٔ قزلباش کرده از انشاء تاج زاده (105 a₇).

Krş. Ferîdün I, 374 - 7.

٧٣ — فتح نامهٔ عرب و عجم < و > مصر و حلب در دست سلطان سلیم عثمانی بسلطان هندوستان (107 b₁₅).

Krş. Ferîdün I, 447-9'da "*Cennet-mekân Sultân Selîm Hân Gâzî hazretleri dergâhına Hind pâdîşâhı Muẓaffer Hân'dan vârid olan tebrik-nâme-i fetih-i hutta-i 'Irâq'dır.*" başlığı ile yalnız cevabı vardır. Adı geçen Muẓaffer Hân hiç şüphesiz 2 Ramazân 917 / 23 Rebî'ü's-sânî 932 arasında hüküm süren Gucerât hükümdarı II. Muẓaffer Şâh'dır (Bk. Zambaur, s. 296).

٧٤ — سواد مکتوب شاه اسماعیل که ایلچیش با ایلچی شروانشاه آمده بود (110 a₃)⁶⁹.

Krş. Ferîdün I, 525 - 6.

٧٥ — صورت مکتوب بیادشاه عالیشان بشاه اسماعیل خان جواباً عن کتابه از انشاء منشی مذکور (110 b₁₇).

Krş. Ferîdün I, 526 - 7: "*Re'isü'l-küttâb Cevrî Çelebî inşasıyle yazılan cevâbdır.*"

⁶⁹ Vrk. 110 b'de, mektubun sonunda, Ferîdün'daki sûrete ilâveten Şah İsmail'in mührünün kopyası olması muhtemel görülen şu yazı vardır:

اسماعیل بن حیدر بن جنید الصفوی

المتوکل علی الله العزیز القوی

۷۶ — سواد مکتوب پادشاه شروان بسلطان زمان وقتی که ایلچی* او با ایلچی* شاه اسماعیل آمدند مبارکباد (111 b₇).

Krş. Ferīdūn I, 527-8.

۷۷ — جواب مکتوب مذکور از منشآت منشی* مسفور (112 b₂₁).

Krş. Ferīdūn I, 528.

۷۸ — صورت مکتوب ابراهیم پاشا وزیر اعظم بنواب شاه اسماعیل⁷⁰ (113 a₂₀).

۷۹ — صورت مکتوبی که پادشاه جهان سلطان سلیمان عز نصره بوالی* ولایت

کیلان و شروان فرستاده است از بهر تحقیق وفات شاه اسماعیل الاردبیلی (114 a₁₀).

Ferīdūn I, 540-1.

۸۰ — صورت مکتوبی که بشروانشاه فرستاده شد از انشاء کاتب دیوان حیدر چلی

(115 b₄).

۸۱ — این هم از قبیل مکاتبات سابقست بجهت قولباش نوشته شده از آن کاتب مزبور⁷¹

(116 b₉).

۸۲ — من سلطان یعقوب الی بایزید خان رحهما الله تالی (117 a₉)⁷².

۸۳ — از منشآت مولانا شمس الدین المنشی (117 b₈).

۸۴ — این مکتوب نیز بسلطان مشار لیه فرستاده است (118 a₉).

۸۵ — مولانا منشی از جانب مالک ملک عجم نوشته (118 b₂₁).

۸۶ — از منشآت شمس الدین بسلطان جهان⁷³ نوشته شد (119 b₁₃).

۸۷ — از آن مولانا منشی از جانب خود بیکی از اکابر نوشته شده (120 a₁₅).

۸۸ — مولانا منشی از جانب خداوندکار بسلطان یعقوب رحهما الله تالی (121 b₈).

۸۹ — مولانا منشی از جانب سلطان بایزید خان بجانب سلطان یعقوب نوشته شده است

(122 a₁₇).

۹۰ — این مکتوب نیز از سلاطین عجم آمده است (124 a₄).

۹۱ — این مکتوب بسلطان یعقوب آمده از انشاء مولانا منشی (124 b₁₀)⁷⁴.

⁷⁰ Tarihi: 10 Muḥarrem 930.

⁷¹ Tarihi: Evāḥır-ı Rebī'ü'l-evvel 931.

⁷² «Celālu's-Saltāna ve'd-devle ve'd-dīn» unvanını taşıyan bir hükümdara (II. Bayezid'e?) yazılan bu mektubun sonunda «El-Vāsıḳu bi'llah Selçūḳ Şāh» imzası görülmektedir. Bu Selçūḳ Şāh'ın kim olduğunu tesbit edemedim. Fakat burada bir istinsah yanlışlığı olduğunu ve Selçūḳ Şāh yerine Ya'ḳūb Şāh (Akkoyunlu) yazılması gerektiğini zannediyorum.

⁷³ N : سلطان جهان . Muhtemelen : سلطان جهانشاه

⁷⁴ Bu başlık yanlışdır. Mektubun Hindistan hükümdarlarından birine gönderildiği anlaşılıyor.

- ۹۲ — از جانب خداوندکار سلطان یعقوب نوشته شد (125 a₁₆).
- ۹۳ — مکتوبی که از سلطان یعقوب بسطان بایزید رحمه الله آمده است (126 a₁).
- ۹۴ — [مکتوبی که به] عالیحضرت خلافت مآب سلطان بایزید [نوشته است]. (126 a₁₂).
- Krş. Ferīdūn I, 320-1: “*Cennet-mekān Sultān Bāyezīd Hān Gāzī hazretleri dergāhına Ya’kūb Şāh tarafından Gürci vilāyetinin fethi ifādesiyle taq̄dīm olunmuş olan nāme.*”
- ۹۵ — از سلطان یعقوب بسطان بایزید خان آمده است 75 از منشآت ملا ادریس (128 a₉).
- ۹۶ — مولانا منشی بشیخ نجم الدین وزیر سلطان یعقوب فرستاده (129 a₁₄).
- ۹۷ — سواد مکتوب که از جانب وزیر اعظم امیر معظم احمد پاشا بحجاب ماضی عیسی که صدر سلطان یعقوب بود فرستاده 76 هم از ملا منشی است (129 b₁₂).
- ۹۸ — جواب مکتوب سابق از قبل مولانا عیسی دام مسیحاه (130 b₇).
- ۹۹ — جواب مکتوب سلطان یعقوب وقتی که مولانا منشی را طلب کرده از منشآت منشی* مزبور از جانب سلطان بایزید خان (131 a₆).
- ۱۰۰ — این هم از انشاء مولانا منشی* مذکور است (131 b₁₉) 77.
- ۱۰۱ — مکتوب بسطان 78 یعقوب از جانب سلطان بایزید خان (132 b₁₃).
- ۱۰۲ — از آن مولانا ادریس بدلیسی سلمه الله عن الحدیثان (133 a₂₁).
- ۱۰۳ — صورت مکتوب سلطان جم بسطان بایزید وقتی که در فرنگستان بود مع مصطفی پاشا [فرستاد] (133 b₁₅).
- Krş. Ferīdūn I, 292-3.
- ۱۰۴ — این نیز صورت مکتوب سلطان جم است بسطان جم است بسطان بایزید خان نورالله مرقدما وقتی که مصطفی پاشا بفرنگستان رفته بود آورده (134 b₁).
- Krş. Ferīdūn I, 291-2.
- ۱۰۵ — من سلطان بایزید خان الی حضرت مولانا عبدالرحمن جامی علیه الرحمة والاحسان (135 a₆).
- Krş. Ferīdūn I, 362-3.

فرستاد : 76 N آمده اند : 75 N

77 * Emīr-i nāmdār Şāhzāde-i kāmkar . . . Emīr İshāq * a hitaben yazılmıştır. Bu Emīr İshāq'ın Karaman-oglu İbrāhīm Bey'in oğullarından İshāq olması hatıra geliyor (Ölm. 892 ; bk. Halil Edhem, *Düvel-i İslāmiyye*, s. 299).

سلطان : 78 N

- ۱۰۶ — جواب مکتوب مذکور از آن ملا عبدالرحمن جامی (135 b₁₉).
Ferīdūn I, 363 - 4'teki cevap, buna benzemektedir.
- ۱۰۷ — من سلطان بایزید الی مولانا جلال دوانی رضی الله عنهما (137 a₇).
Krş. Ferīdūn I, 364; burada, mektubun tarihi (Şa'bān 895)⁷⁹ zikredilmiyor.
- ۱۰۸ — از آن مولانا جلال الدین دوانی در جواب کتاب مذکور (137 b₁₂).
Ferīdūn I, 364'teki cevap buna benzemektedir.
- ۱۰۹ — من سلطان المعجم الی سلطان الروم (139 a₁₄).
- ۱۱۰ — سواد مکتوب که مکتوب الیه مجهول است (140 a₁₄).
- ۱۱۱ — مکتوب دیگر (140 b₁₄).
- ۱۱۲ — این در جواب مکتوب سلطان سلیمان بیقرا فرستاد (140 b₂₁).
Bu unvan yanlışdır. Mektub, Ferīdūn I, 305 - 6'da "*Cennet-me-kān Sultān Bāyezīd Hān Ġāzī hazretleri dergāhından Hōrāsān pādīshāhı Hüseyn Baykara tarafına hūlūşu hāvī işdār buyurulduğu*," bildirilen mektubun aynidir.
- ۱۱۳ — الی سلطان حسین بیقرا شاه خراسان (141 b₅).
- ۱۱۴ — من سلطان المعجم الی سلطان الروم بایزید خان نوشته شده (142 a₄).
- ۱۱۵ — مکتوب بشاه شروان فرستاده شد وقتی که سلطان سلیم خان فتح بلاد مصر و شام و حلب کرده از بهر فتح فرستاده است (142 b₁₁).
Ferīdūn I, 437 - 444'de bulunan mektubun muhtasarı. Bu mektup için bk. Nr. 124.
- ۱۱۶ — از طرف هندوستان سلطان مظفر خان که صاحب بکراتست⁸⁰ پادشاه عجم و عرب سلطان سلیم را فرستاده وقتی که چرکس ناکس را شکست و فتح نامه فرستاده از انشاء شاکرد < و > داماد خواجه جهان (144 b₁₄).
- Kr. Ferīdūn I, 447 - 9.
- ۱۱۷ — صورت مکتوبی که مولانا خواجه اصفهانی بدرکاه سلطان سلیم ارسال کرده است (146 b₄).
- Krş. Ferīdūn I, 416 - 7.
- ۱۱۸ — مکتوب دیگر بلسان تاتاری که مذکور خواجه اصفهانی فرستاده (147 a₁₂).
- Krş. Ferīdūn I, 417 - 8.

⁷⁹ N : نامایه = تمسایه (995). Hiç şüpheşiz = تمسایه و تمسین و تمسایه :
düzeltiliecektir. ⁸⁰ N : کبیالت

۱۱۹ — صورت مکتوبی که پادشاه هند ایاز سلطانی بدرکاه جهان پناه سلیمانی فرستاده جواباً عن مکتوبه المشعر بفتوحات ممالک العرب (148 a₁₃).

Ferīdūn I, 449: "*Hind meliklerinden Melik Ayās tara-fından.* "

۱۲۰ — این را ایاز سلطانی⁸¹ بنواب کامیاب خاقانی فرستاده (149 a₉).

۱۲۱ — این مکتوب را سلطان سلیم بشروان شاه فرستاده که از منشآت کاتب دیوان حیدر چلی است (151 a₇).

Krş. Ferīdūn I, 435: "*Māzenderān hākimine irsāl buyrulan Mışır feth-nāme-i hümāyūnu.* ". Mecmuada mektubun baş tarafı yazılmamıştır.

۱۲۲ — این مکتوب نیز بیادشاه کیلان از جانب پادشاه سلیم خان نوشته شده (125 b₇).

۱۲۳ — این نیز باصرای عجم مثل کیلانات و مازندرانان فرستاده شد (125 b₁₈).

۱۲۴ — فتح نامه مصر و شام و حلب و حرمین شریفین و سائر ممالک عرب (153 b₉).

Krş. Ferīdūn I, 437 - 444: "*Mevlānā İdrīs inşāsiyle Şir-vān-şāh'a gönderilen Mışır feth-nāme-i hümāyūnu.* "

Krş. yukarıda Nr. 115.

۱۲۵ — مکتوب سلطان یعقوب الی سلطان سلیمشاه بن سلطان بایزید خان صاحب امارت طبرزون در زمان حیات والد سمیدش سلطان بایزید مرحوم فرستاده (160 b₂₀).

Krş. Ferīdūn I, 370 - 2: "*Elvend Şāhının*⁸² *taq̄dīm itdiği nāme.* "

۱۲۶ — فتح نامه قلعه کیلی و آقکرمان من منشآت المرحوم مولانا تاج زاده (162 a₁₁).

۱۲۷ — مکتوب سلطان حسین بیقرا الی سلطان یعقوب خان وقتی که فرزنداناش سور کرده اند از انشا خواجه (164 a₄).

۱۲۸ — جواب مکتوب مزبور از انشاء خواجه اصفهانی (165 a₅-b₄).

⁸¹ N : ایاز سلطانی بنده رای : 151 a, st. 6 ; 149 a, st. 8 ; Krş. Vrk.

⁸² Hiç şüphesiz Akkoyunlu begi Elvend b. Yūsuf b. Uzun Ḥasan. Bk. İsl. Ans. I, 261.

DÖRDÜNCÜ MEVSİM KARATEPE ÇALIŞMALARI

U. BAHADIR ALKIM

Hem Türk Tarih Kurumu, hem de Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün yardımlarıyla desteklenen Karatepe'deki dördüncü mevsim çalışmalarımız 23 Ağustos 1949'dan 7 Kasım 1949'a kadar devam etti. Prof. Dr. H. Th. Bossert, Doç. Dr. Bahadır Alkım, Doç. Dr. Halet Çambel, ve Foto memuru Dursun Cankut'tan mükempler kazı heyetimize İngiliz Arkeoloji Enstitüsünden -kendilerine pek müteşekkir olduğumuz- Arkeolog Mr. Michael Gough ile zevcesi Mimar Mrs. Michael Gough fahri olarak katıldılar. Bundan başka İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi eski Hitoloji Asistanı Dr. Muhibbe Anstock-Darga ve aynı Fakülte mezunlarından Dr. Fr. Steinherr'in de teşekkülle karşıladığımız yardımlarını kazandık.

Dördüncü mevsimde, bundan evvelkilerde de olduğu gibi¹, bir taraftan hem Karatepe'de hem de Domuztepe'de tamamlayıcı çeşitli çalışmalar ve kazılar, diğer taraftan Karatepe dolaylarında yine mühim sonuçlar veren geziler yaptık. Faaliyetimizi çok kısa olarak hülâsa edelim :

I. KARATEPE ÇALIŞMALARI

a) *Tamamlayıcı mimari işler* : Harabeyi çevreleyen surun bazı yerlerinde ve güneydeki yukarı giriş binasının doğu bitişiğinde yapıldı.

¹ Karatepe kazısı hakkında ön-raporlar için bk. U. Bahadır Alkım : *Karatepe kazısının arkeolojik sonuçları*, Belleten XII (1948), s. 533-547 (Almanca özeti, ayn. yr. s. 547-548), U. B. Alkım : *Les résultats archéologiques des fouilles de Karatepe*, Revue Hittite et Asiatique, cilt IX, cüzü 50 (1948-49), s. 1-35; H. Th. Bossert - U. B. Alkım ve başk.: *Karatepe Kazıları, Birinci ön-rapor* (Ausgrabungen auf dem Karatepe, Erster Vorbericht), Ankara 1950.

Karatepe kazısı hakkında haber mahiyetindeki kısa raporlar için bk. U. B. Alkım : *Karatepe kazısı*, Belleten XII (1948), s. 241-248 (Excavations at Karatepe, ayn. yr. s. 249-255); H. Çambel : *Orientalia N. S. 17* (1948), s. 256 ; H. Th. Bossert : *Orientalia N. S. 17* (1948), s. 530-531 ; H. Th. Bossert : *Karatepe, Die Welt des Orients I* (1948), s. 250-251 ; H. Th. Bossert : *Illustrated London News* (14 Mayıs 1949), s. 664-668 ; U. B. Alkım : *Üçüncü mevsim Karatepe çalışmaları*, Belleten XIII (1949), s. 363-370 (Third Season's work at Karatepe, ayn. yr. s. 371-374) ; H. Th. Bossert : *Die Stadt "Löwenstein,, am Berg Karatepe, Atlantis, XXI* (1949), s. 492-496. Ayrıca krş. M. J. Mellink : *Karatepe-More light on the dark ages*, Bibliotheca Orientalis, VII, No. 5 (1950), s. 141-150.

1 - Sur boyunca geliştirilen takip sondajları hem muhtelif kulelerin plan durumlarını ve surun bilhassa seyri kesin olmayan doğu yönündeki bazı kısımlarını aydınlattı hem de bu yönde bir ikinci surun mevcudiyetini açıkladı.

2 - Yukarı giriş binasının doğu bitişiğindeki alanda² ise, ikinci mevsimde başlanılmış olan kazı yeri bâkir kayaya kadar indirildi. Burada, içlerinden müteaddit küçük buluntular çıkan muntazam planlı küçük dörtgen hücreler meydana çıkarıldı; hücrelerden ikisinin ortasında bazaltten yapılmış birer sütun kaidesi bulundu.

b) *Kazılar* : Batıdaki yan kapıda ve yukarı giriş binasının batı bitişiğinde yapıldı.

1 - Yan kapıda, üçüncü mevsim sonlarına doğru başlanan kazı³ zirveye kadar temadî ettirilen uzun bir yoklama tranşesi ile geliştirildi ve burada bir giriş binasının mevcut olmadığı tespit edildi. Bununla beraber yine bir küçük rampa ile çıkılan bu yan kapının her iki taraftan birer kuleye dayandığı ve kalenin hariçle irtibatını sağlıyan sadece bir tâli giriş vaziyetinde olduğu anlaşıldı.

2 - Yukarı giriş binasının batı bitişiğindeki⁴ yeni kazı ise, bu kısımdaki kulelerin planını açıklama ve burada bir birine bitişik çapları 1-1.5 m., derinlikleri de yine 1-1.5m. olan bâkir kayaya oyulmuş çukurların meydana çıkarılması imkânını verdi. Bunların hem zahire ve sair maddelerin muhafazası için birer depo, hem de birer sahrınç olabileceklerini tahmin etmekteyiz. Gelecek mevsimlerde bu alanda genişletilecek araştırmalarla durumun daha ziyade aydınlanacağı kanaatındayız.

c) *Yayın için çalışmalar* : Karatepe kazılarının nihai raporlarının yayımlanmasına hazırlık maksadiyle şu işler geliştirildi :

1 - Prof. H. Th. Bossert tarafından yönetilen filolojik mesai,

2 - Hâlâ açıkta durdukları için gittikçe tehlikeli bir vaziyet arzeden ortostatların ve ortostat parçalarının restorasyon işleri,

3 - Küçük buluntuların tasnifi ve ilk etüdlere başlanması.

II. DOMUZTEPE ÇALIŞMALARI

Karatepe'nin tam karşısında ve Ceyhan nehrinin doğu yakasındaki Domuztepe'de⁵ de Hitit hiyeroglif yazıtının bulunması⁶ üzerine burada sistemli bir çalışmanın lüzumunu hissederek burada hem araştırmalar, hem de sondajlar yaptık.

² Krş. H. Th. Bossert - U. Bahadır Alkım v. bşk. : *Karatepe kazıları, Birinci ön-rapor*, lev. XXXVI J/13-14.

³ Ayn. esr. lev. XXXVI E-F/21

⁴ Ayn. esr. lev. XXXVI I/15-16

⁵ Ayn. esr. lev. XXVII

⁶ Domuztepe'deki Hitit hiyeroglif yazıtı çift boğalı heykel kaidesinin (krş. H. Th. Bossert ve U. Bahadır Alkım : *Karatepe, Kadiri ve dolayları*, İstanbul 1947,

Taşoluk sondajından meydana çıkan yazıt (Taşboyutu 119 x 38 cm).
Inscription from Taşoluk (Cappadocia) Dimensions of the limestone block 119 x 38 cm.

a) *Araştırmalar* : Mühim neticeler verdi.

1 - Mimarî neticeler : Hâlen pek kesif bir orman ile kaplı Domuztepe'nin batı ve güney yönlerinde bir dış surun mevcudiyeti,

2 - Skulptür neticeleri : Bir büyük kapı arslanı ile (bazaltten, yük. takr. 1.10 m., genişliği takr. 1.60 m.) diğer bir kapı arslanı parçasının (mahfuz yük. takr. 1.00 m., mahfuz genişliği : takr. 1.50 m.) ve ona ait pençelerin bulunması,

3 - Taş çıkarma ocaklarının (büyük bir ihtimalle Geç-Hitit çağına ait) ve çeşitli pres tertibatının (muhtemelen Romalılar devrine ait) bulunması.

b) *Sondajlar* : Tepenin zirvesinde ve çift boğalı heykel kaidesinin yanında yaptık.

1 - Zirve sondajı : Arslanlı girişten başlayarak kuzey istikametinde zirveye doğru inkişaf eden sondajımızda kiklopik bazı duvar kalıntıları ; bir muharip kabartması parçası (Geç-Hitit zamanına ait) ; bazı ince işçilikte, mahkûk süslü, gevrek hamurlu, boyalı ve monokrom keramik (Demir çağı) ; bazaltten yapılmış bir insan figürünü parçası (Geç-Hitit çağı) ile Roma ve Hellenistik devrine ait bol çanak-çömlek meydana çıkardık.

2 - Hitit hiyeroglif yazıtlı heykel kaidesinin yanındaki sondajda büyük bir ortostata ait olduğu anlaşılan beş kabartma parçası (bazaltten) hafrettik. Bunların antitetik iki figürü ihtiva ettiklerini, yaptığımız tamamlama ile tahmin etmekteyiz.

3 - Tamamlama işleri : Üçüncü mevsimde yaptığımız sondajda meydana çıkan beş kabartma⁷ parçasını buluntu yerinde birleştirdik ve bu tamamlamayı yaparken, yakın civarda bu ortostata ait bir parça daha bulduk⁸.

res. 156, 159, 160) her iki yanının üst kısmında ve bir kabartmalı ortostat parçasının üzerindedir; bu parça yaptığımız sondaj ile meydana çıkarıldı. Kaidedekilere gelince : Etrafının kesif ormanla kaplı bulunması, binaenaleyh ıyık durumunun müsait olmaması yüzünden heykel kaidesindeki bu yazıt evvelki mevsimlerde farkedilememişti. Dördüncü mevsimde, müsait bir ıyık vaziyetine rastlayan bir saatte Domuztepe'ye misafirlerimizle yapılan bir gezintide, etrafındaki ağaçları tamamen kesilip temizlenmiş olan kaidenin bir cephesinde silik ve pek bozuk olan Hitit hiyeroglif yazıtı ilk defa olarak Dr. Muhibbe Anstock-Darga tarafından farkedildi (krş. H. Th. Bossert - U. B. Alkım v. bşk. Karatepe Kazıları, res. 139 ve 143). Ertesi günü Mr. Michael Gough ve müellif Domuztepe'ye gittiklerinde kaidenin diğer boğası üzerinde de Hitit hiyeroglif yazıtının mevcut olduğunu farkettiler (krş. H. Th. Bossert - U. B. Alkım v. bşk. : ayn. esr. res. 140-141). Çok bozuk olan bu yazıtlar hakkında Prof. Bossert müstakbel kazı raporlarında gerekli açıklamalarda bulunacaktır.

⁷ Krş. Karatepe, res. 145-149.

⁸ Yeni bulduğumuz parça, hayat ağacının solundaki figürün (krş. Karatepe Kazıları, türkçe metin s. 27, Almanca metin s. 68 ve res. 150) omuz ve baş kısmını ihtiva eden kenar kısmıdır.

Domuztepe'de bu güne kadar ancak bir ilk araştırma yapılmış vaziyettedir. Skülpür eserlerinden, bu harabenin en eski iskânının Geç-Hitit çağına, çok büyük bir ihtimal ile Karatepe'ye çağdaş bir zamana, hattâ yeni bulduğumuz kapı arslanlarının üsluplarının Zincirli'nin arkaik üsluplu olarak vasıflandırılan arslanlarıyla olan dikkat çekici benzerlikleri nazarı dikkate alınacak olursa belki de biraz daha önceki bir devre ait olduğu anlaşılmaktadır. Bazalt bloklarının Karatepe'ye Domuztepe'den getirilmiş olmaları, Domuztepe mevkiinin de *Danuna*'lara ait bulunduğuna yahut *Danuna*'lara düşman olmıyan bir sınır kalesi vaziyetini gösterdiğine bir işaret sayılmalıdır. Acaba Domuztepe, Karatepe metinlerinin sahibi kral *Asitawa(n)das*'a mı aitti? Gerçi bu kral bilinguis'lerinde "...Ben en uzak hudutlarda kaleler inşa ettim...", demektedir⁹. Fakat Domuztepe'nin de *Asitawa(n)das*'a veya ondan evvelki *Danuna* kırıllarından birine ait olup olmadığı hakkında hüküm verebilmek için ancak müstakbel mevsimlerde burada yapılacak kazılarla meydana çıkmaları muhtemel yazıtların mün-derecatını beklemek zaruretinde olduğumuzu tekrarlamalıyız.

III. GEZİLER

Karatepe'nin güney ve kuzey ile olan muhtelif münasebetlerini inceliyebilmek, Karatepe ile muasır başka ören yerlerinin mevcut bulunup bulunmadığını araştırmak amacı ile üç mevsimden beri yapmakta olduğumuz gezilere bu yıl da devam ettik.

1948 sonbaharında yaptığımız gezide Anavarza'dan (*Anazarbus*) başlayıp Çiçeklidere vadisini takip ettikten sonra *Bağdaş* ve *Mazgaç* bellerini aşarak Göksun'a çıkan tarihî yolu tespit etmiştik. Bu yol üzerinde prehistorik petroglifler, temelleri geç-antik devrine kadar inen 4 iskân yeri harabesi, müteaddit yapı kalıntıları, Roma devrine ait 3 kaya yazıtı (Yunanca), yine Romalılar zamanına ait bir kaya kabartması, bir çok mezar yazıtları (Yunanca) büyüklü küçüklü 8 kale tespit etmiştik.

1949 sonbaharında, güneyden gelip Karatepe eteğinden, Har boğazı'ndan, Andırın'dan ve Meryemçil belinden geçerek Göksun'a çıkan tarihî yolu-şimdiye kadar hiç kimsenin görmediği -bir çok anıtlarıyla tespit ettik. Bu mühim yol Andırın'a kadar *Akyol*, Andırın'dan sonra ise *Göçyolu* adını alır. Bundan başka, 1948'de istikşaf ettiğimiz "Çiçeklidere-Bağdaş-Mazgaç-Göksun,, yolu ile bu sene istikşafını yaptığımız "Akyol,, arasında, bu gün *Mezi*, *Zehli*, *Süleymanlı*, *Aşılı* adlarını taşıyan tâli derecedeki yolları da gözden geçirme fırsatını bulduk. Bütün bunların, Roma devrinden

⁹ Heykel yazıtı, sütun II, sat. 1 (H. Th. Bossert ve U. B. Alkım : *Karatepe II*, lev. XLII) ve aşağı giriş stel yazıtı, sütun I, satır 13-14 (krş U. B. Alkım, *Revue Hittite et Assianique*, cilt IX, cüzü 50 (1949-50), s. 26 ve res. 27a).

Hitit hiyeroğlif metnindeki bunun mukabili için krş. H. Th. Bossert : *Die phönizisch-hethitischen Bilinguen vom Karatepe*, *Oriens II*, 1 (1949), s. 95 Cümle XIX, No. 95-101.

itibaren muvasala teminine yarayan mühim birer yol oldukları, kenarlarındaki çeşitli harabe ve anıtlarıyla ve bilhassa emniyeti sağlayan kaleleriyle anlaşılmaktadır. Eserlerin en mühimlerini sıralıyalım :

Mezi yolu üzerinde : Geç-antik devrine ait 2 harabe,

Zehli yolunda : Geç-antik devrine ait 2, Ortazamlara ait bir harabe,

Kalealtı yolu üzerinde : 2 geç-antik devri harabesi, 3 Ortazaman iskânı ve 5 kale,

Aşlı yolu üzerinde : 2 Ortazaman iskânı ve 3 kale,

Akyol üzerinde : Geç-Hitit devrine ait iki harabe (Karatepe ve Domuztepe), geç-antik devrine ait 5 harabe, Aramea bir yazıt parçası, 3 Ortazaman harabesi, 7 kale.

Anti-Toroslarda gezi yapmış olanlardan W. Francis Ainsworth, Sir Charles Wilson, Binbaşı Bennet, J. R. Sittlington Sterrett, H. Kiepert, W. M. Ramsay, D. G. Hogarth, Hugo Grothe, Hans Rott ve A. Janke *Bağdaş*, *Mazgaç* ve *Meryemçil* bellerini tâkiben bizim geçtiğimiz yollardan gitmemişlerdir. Yalnız Sir Charles Wilson Göksun bölgesindeki yollardan bahsederken Taşoluk ve Geben'den Meryemçil kalesine geçildiğini ve buradan da Kars'a (bu günkü Kadirli) bir yol gittiğini sadece kaydetmekle iktifa eder.

Antik kayıtlara gelince : *Tabula Peutingeriana* ve *Itinerarium Antoninianum*'da bu yol *Cocussus - Iaranda - Badimon - Praetorio - Flaviada - Anazarbus* suretinde kaydedilir. Bu itibarla ilk Roma devrinde bizim tespit ettiğimiz yolların revaçta olmadığı buna mukabil bilhassa M. s. üçüncü yüzyılın sonlarından itibaren daha ziyade kullanıldığını gösteriyor. Yalnız şu noktaya da işaret etmek lâzımdır ki Kappadokya ile Doğu-Kilikya arasındaki muvasalayı temin eden bu iki ana yol (Akyol ve Çiçeklidere yolu), Gülek geçidine ve "Saimbeyli - Feke - Kozan", tarihiyle inen daha doğudaki yol boyunca tevali eden geçitlere nazaran daha dar ve daha sarp olduğu için ihtimal daha seyrek ve çok müşkül zamanlarda kullanılmıştır. Gerek bu iki ana yol ve gerek aralarındaki tâli yollar bu gün dahi, Çukurova'da yaşayıp yazın Göksun istikametinde yaylaya çıkan köylüler tarafından da istimal edilmektedir. Yolların emniyetini sağlayan bir çok kalelerin mevcudiyeti bilhassa Ortazamanlarda Anti-Torosların bu kısmındaki yol şebekesinin gerek sevkülceyişi ve gerek ticarî bakımdan önemli roller oynadığına işaret teşkil etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında bu yolun istimal derecesi hakkında, kayıtlar bizi tenvir etmemektedir. Fakat *Celâli* isyanlarının nihai savaşlarının Göksun yaylasında yapılmış olması göz önünde tutulacak olursa *Bağdaş*, *Mazgaç* ve *Meryemçil* bellerinin mühim birer istinat noktaları olduğu kendiliğinden anlaşılır.

Müellifin, öğretmen Ekrem Kuşçu ile birlikte yaptığı bu istikşaf gezilerinde elde edilen Yunanca yazıtlar (Roma devrine ait) Anadolu'nun bu bölgesine ait tarihî coğrafyası için de önemli neticeler vermiştir. Bilhassa yazıtlardan biri Yunan harfleriyle

vücade getirilmiş olup tetkike şayan mahallî şahıs adlarını ihtiva etmektedir. Bu yazıt Göksun'un 5 km. güneyindeki şimdiki Taşoluk köyünde tarafımızca yapılan bir sondajla meydana çıkarıldı. Christus monogramı ile başlıyan yazıt iki satırlık olup itinalı bir kaligrafi ile yazılmıştır. Hıristiyanlığın ilk devirlerine ait olması muhtemeldir. Yazıtın lisanı acaba şimdiye kadar henüz hiç bir örneği bulunmamış olan Kappadokya dialekti (?) midir? Yakın bir gelecekte gezimize dair ön-raporu yayımladığımız zaman bu yazıt da bilim alanına sunulacaktır (Şimdilik bk. Lev. CVII).

KARATEPE : FOURTH CAMPAIGN

U. BAHADIR ALKIM

The fourth season's work at Karatepe¹ was undertaken under the auspices of the Turkish Historical Society and the Department of Museums and Antiquities. The session lasted for 11 weeks from 23 August to 7 November 1949, the party consisting of Professor Dr. H. Th. Bossert, Dr. U. Bahadır Alkım, Dr. Halet Çambel and Dursun Cankut, the expedition's photographer. We are indebted to Mr. and Mrs. Michael Gough, Dr. Muhibbe Anstock-Darga and Dr. Franz Steinherr who gave voluntary assistance to us in our work. The completed session's activities can conveniently be divided to fall under three main categories.

I. Soundings at Domuztepe

II. Work at Karatepe

III. Exploratory excursions in the general neighbourhood of Karatepe

I. SOUNDINGS AT DOMUZTEPE

a) A Hittite hieroglyphic inscription was observed on the statue base². This had not been noted during preceding sessions, since the signs themselves were very faint, and shadows from trees in the wooded area where the base

¹ For the preliminary reports on the Karatepe excavations cf. U. B. Alkım : *Les resultats archéologiques des fouilles de Karatepe*, Revue Hittite et Asiatique, vol. IX, fasc. 50 (1948-49), pp. 1-35 ; H. Th. Bossert - U. Bahadır Alkım and associates : Karatepe Kazıları, Birinci ön-rapor (Ausgrabungen auf dem Karatepe. Erster Vorbericht), Ankara 1950. For the informative reports on the Karatepe excavations cf. U. B. Alkım : Karatepe Kazısı, Belleten vol. XII (1948), pp. 241-248 (Excavations at Karatepe, ibid. pp. 249-255) ; H. Çambel : Orinetalia N. S. 17 (1948), p. 256 ; H. Th. Bossert : Orientalia N. S. 17 (1948), pp. 530-531 ; H. Th. Bossert : Illustrated London News (May 14 th 1949, pp. 664-668 ; H. Çambel : Orientalia N. S. 18 (1949), pp. 369-370 ; U. B. Alkım : Üçüncü mevsim Karatepe çalışmaları, Belleten vol. XIII (1949), pp. 363-370 (Third Season's Work at Karatepe, ibid. pp. 371-374) ; H. Th. Bossert : Die Stadt "Löwenstein,, am Berg Karatepe, Atlantis XXI (1949), pp. 492-496.

Further cf. A. A. Kampman : *Archaeologie der Hethitische Rijken*, Jaarbericht No. 11, Ex Oriente Lux, 1949-1950, pp. 84-90; Machteld J. Mellink : *Karatepe. More light on the dark Ages*, Bibliotheca Orientalis, VII, No. 5 (1950), pp. 141-150.

² cf. H. Th. Bossert-U. B. Alkım and associates : Ausgrabungen auf dem Karatepe. Erster Vorbericht, Ankara 1950, p. 67 and Plate XXX.

is situated, made it almost impossible for the inscription to be seen except in an exceptionally favourable light. A few Hittite hieroglyphic signs, also in a poor state of preservation, were seen on fragments of a basalt orthostat which came to light after a sounding near the same statue base. These inscriptions will be dealt by Professor Bossert in the coming preliminary report.

Two soundings were made on Domuztepe. The first, on the summit of the hill, revealed traces of Cyclopean walls of as yet uncertain plan. Iron Age sherds were also found, together with Hellenistic sherds and of the Roman Imperial period, at which time the destroyed site had once again been reoccupied. A broken basalt orthostat was also found during the sounding. On it was depicted in relief a warrior with his spear and quiver. It appears that originally there was another figure behind him, as part of his hand and spear is visible. This relief belongs to the Late-Hittite period- and can probably be dated 8 th century B. C. Late-Hittite sherds were plentiful, amongst them being part of an incised basalt dish of very delicate workmanship.

The second sounding at Domuztepe was made near the statue base. There some five fragments of a basalt orthostat with Late-Hittite relief carving were discovered.

b) *Survey of Domuztepe:*

1. - After trees on the west slope of the hill had been felled, traces were found of an outer wall encircling the citadel. This discovery proved that the area enclosed by the walls was larger than had at first been thought³ and necessitated an alteration of the existing plan of Domuztepe.

2. The most important find at Domuztepe was a great portal-lion (length 1.60 m., height 1.10 m.) amongst the tangled mass of brushwood, undergrowth and trees on the southern slope of the hill. It would appear that it fell from an important building higher up on the hill and that it formed part of the gateway of this building. The front part of another portal-lion was found on this same wooded slope, and its paws were later discovered about 25 metres to the south east. Evidently this lion too had fallen from above, and once stood on the other side of the lion Gate.

These portal-lions are of grey basalt, and are very similar in type to those found at Zincirli⁴, which are usually dated 9 th century B. C. The fact that these belong to this period is particularly interesting, since the Karatepe sculpture cannot be earlier than the 8 th century B. C. Thus it can be seen that the citadel of Domuztepe was constructed before that of Karatepe. This raises an important question. Was Domuztepe one of the fortresses built by Asitawa(n)das, the King of the Danunians?

³ cf. op. c., Plate XXVII.

⁴ E. Akurgal : Spaethethische Bildkunst, Ankara 1949, Plates IV and V.

The fact that basalt was the material used for the sculptures adorning the two main entrances of Karatepe, that the style of some of the Domuztepe sculpture is similar to that on the neighbouring fortress, and that this king in his Phoenician and Hittite hieroglyphic inscriptions records that he "built fortifications in the remotest parts upon the borders⁵,, make it most probable that Domuztepe was one of the royal strongholds of Asitawa(n)das.

Further problems concerned with such questions will certainly be solved, if new Hittite hieroglyphic inscriptions are found on Domuztepe during future sessions.

3. - A small party of men detailed to search the area east and south east of the statue base discovered a quarry of basalt, the native stone of Domuztepe, and also olive presses probably of Roman date.

II. WORK AT KARATEPE

a) *Complementary architectural work :*

Soundings were made at various points along the walls which determined the dimensions and position of several towers, and also the course of the walls, especially those to the west and east. A further wall was discovered which ran at an angle to the main ramparts as far as the River Ceyhan.

Another sounding was made in the area due east of the upper entrance building.⁶ Small rectangular rooms, connecting with one another and yielding a large quantity of small finds, were brought to light. -Two of them contained a single basalt column base, but the columns, of which there were no traces, must have been of wood.

(b) *Excavations.* These were undertaken at the postern-gate to the west, and also due west of the upper entrance building.

1. - At the postern-gate⁷ the excavation was continued which began during the third session. A long trench of 10 metres wide by 30 metres long was dug, but, in the upshot, it was found that, contrary to what we had considered, there was no entrance building at this point. A ramp, however, was discovered running up to this secondary gate, which was flanked by a single tower on either side.

2. - The excavations near the west of the upper entrance building⁸ revealed

⁵ The inscription on the statue, column II, line 1 (cf. H. Th. Bossert and U. Bahadır Alkım : Karatepe, Kadirli and its Environments, Plate XLII) and the stele inscription, column I, lines 13-14 (cf. U. B. Alkım, *Revue Hittite et Asiatique*, vol. IX, fasc. 50, p. 26, Fig. 27 a). For its equivalent in the Hittite hieroglyphic text cf. H. Th. Bossert : *Die phönizisch-hethitischen Bilinguen vom Karatepe*, *Oriens* II, 1 (1949), p. 95, sentence XIX, No. 95-101.

⁶ cf. H. Th. Bossert-U. B. Alkım and associates ; *op. cit.* Plate XXXVI, J / 13-14.

⁷ *ibid.* Plate XXXVI, E-F / 20-21.

⁸ *ibid.* Plate XXXVI, I / 16.

several sunken pits hewn from the virgin rock. The average depth of these was 1 m. -2 m. and their diameter similar. Some of these pits were connected with one another and we consider it probable that they were storage pits for grain or water cisterns.

3. - Philological work, directed by Professor Bossert in collaboration with Dr. Steinherr, continued, and preparations for the restoration of hundreds of orthostat fragments were also carried out during this session.

III. EXPLORATORY JOURNIES

Journeys were made by Dr. Alkim. This year the writer investigated the Akyol which beginning in Southern Cilicia, climbs to the foot of Karatepe, passes the Har Boğazı (Har-George) and Andırın, and then, following the narrow vallies of the Antitaurus, goes by way of Meryemçil Pass until it reaches Göksun. The Meryemçil Pass is of great importance, since anyone travelling from the south to Göksun and the north is left with no alternative route, except for the more difficult Bağdaş and Mazgaç Passes which the author investigated in 1948.⁹ This historic road, until it reaches Andırın, is called the Akyol (White Road), but between Andırın and Göksun its name is Göçyolu (the Nomads Way). Along this road I observed 5 sites of the late Roman Imperial period, an Aramaic inscription,¹⁰ three ruined mediaeval sites and seven fortresses. Karatepe and Domuztepe also lie along this road, the latter site being on the opposite bank of the Ceyhan (ancient Pyramus). At the same time I studied the secondary routes between the Akyol and the Çiçeklidere yolu which, although they do not lead to Göksun direct and make use of the subsidiary Bağdaş and Mazgaç Passes, are roads of considerable importance. Their names are as follows :

- Mezi yolu : Two late Roman sites.
- Zehli yolu : Two late Roman and one mediaeval site.
- Kalealtı yolu : Two late Roman and three mediaeval sites. Five fortresses.
- Aşılı yolu : Two mediaeval sites and three fortresses.

Both of these two main roads (the Akyol and the Çiçeklidere yolu) as well as the secondary routes are used even to-day by peasants in South Cilicia making their way to the highlands where they reside during the hot summer months. The fact that these roads are protected by larger or smaller castles prove that this road system played a great part in the Middle Ages both from the strategic as well as from commercial point of view. Historical authorities do not give evidence as to

⁹ cf. U. B. Alkim : *Bulleten*, vol. XIII (1949), pp. 373-374.

¹⁰ cf. A. Dupont-Sommer : *Fragment d'inscription araméenne decouvert a Bahadırli (Cilicie)*, *Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung*, vol. I, No. 1 (March 1950), p. 108 and Pl. IV, Fig. 5.

whether or not these roads were in use under the Ottoman Empire, but the fact that the final battles against the Celâli rebels were fought in the Göksun highlands, shows that the Bağdaş, Mazgaç Passes to the west, and Meryemçil Pass to the east were evidently important bases during this civil war.

During the Roman Imperial period, the route to Cilicia by Gülek Boğazı (The Cilician Gates) was the one most in favour, though it is evident from the architectural and epigraphic remains to be found in this lonely district, that these alternative routes were not neglected.

Thus it was that my research into the historical geography of the Karatepe district was concluded. The archaeological and epigraphic significance of these journeys will be published in collaboration with Prof. G. E. Bean of the Department of Classical Philology in the University of Istanbul, to whom the author is much indebted for his kind and instructive cooperation. As it appears likely that publications of all the inscriptions found may not take place for some time, it is perhaps relevant to quote a single example of more than usual interest. Plate CVII shows an inscription found by the author during a sounding at the village of Taşoluk, 5 kilometres south of Göksun. It was found in situ (?), being one of the five blocks of the bottom course of a rectangular room (length 3.20. m). The local peasants stated that this room had once been floored with marble tiles, but these were not to be seen, having been removed a few years ago. As the remains of a clay water pipe come into this building from the direction of a ruined church nearby, it is possible that it may once have been a baptistry. A fountain too, three metres to the south east, is still working order. Indeed, the author was able to draw drinking water from it. The measurements of this inscription are as follows :

Length90 cm.

Length of inscribed portion 80 cm.

Height of letters5-6 cm.

The interest of this inscription lies in the fact that although the letters employed are Greek, the language in which it is written is not (?). The letters are neatly incised, and I would place it tentatively, on calligraphic evidence, in the third century of our era. This inscription presents us with a very interesting problem. Since the language is apparently not Greek, can it be an example of some local dialect e. g. the Cappadocian, of which up to now no traces have been found ? It seems not impossible, since some Classical authorities and, of course, the famous Pentecost passage in the Acts (II, 10) mention the existence of such dialects. I am particularly anxious to publish this inscription now, in the hope that other scholars, better qualified than myself in such matters, may have the chance to elucidate what may prove to be a most fascinating subject for study.

KARATAŞ'TAKİ ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR HAKKINDA KISA ÖN - RAPOR

Prof. Dr. H. Th. BOSSERT

1949 yazında Prof. Dr. H. Th. Bossert Adana'nın 50 km. güneyinde ve deniz kenarında bulunan Karataş'a talebeleriyle birlikte, Kilikya'nın en büyük liman şehri olan Magarsos harabelerini incelemek amacıyla gitmiş ve o zamanki çalışmalarla harabe hakkında ilk fikir elde edilmişti. Diğer taraftan, bazı bilginler tarafından yine Karataş olarak lokalize edilmiş bulunan eski Mallos şehrinin bulunması için de uğraşılıyordu. Maamafih daha 1949 yılında tarafımızca toplanmış olan yazıtlardan, Mallos'un Karataş'ta aranmaması gerektiği anlaşılmış bulunuyordu. 1949'da bulduğumuz uzun bir mermer yazıt sayesinde kültü hakkında fevkalâde enteresan bilgiler edindiğimiz Athena tapınağı ile meşhur olan eski Magarsos şehrine gerçi Ptolemaios'lar devrinde "Pyramos kıyısındaki Antiocheia,, adı verilmekte idi, fakat burası aslâ Mallos ismini taşımamıştı. Yine Magarsos'ta Mallos şehrine ait bir çok yazıtlar tarafımızca bulunmuş idi ise de bunların, Magarsos tapınakları için tertip edilen adak yazıtları oldukları anlaşılmaktadır.

1950 Ağustosunda müellif, Doçent Dr. U. Bahadır Alkım, Dr. Muhibbe Anstock-Darga, Yk. Mimar Lütfi Özün ile beraber eski Magarsos şehrinin planını almaya çalışmak ve Mallos meselesinin hallinin mümkün olup olmayacağını tetkik etmek maksadiyle Karataş'a geldi. Heyetimizde, geçen sene Karatepe'de değerli çalışmalarına mazhar olduğumuz Mr. ve Mrs. Michael Gough da yer almış bulunuyordu.

100 seneden beri Magarsos şehrinin yapı taşları ve Magarsos'un önünde bulunup eskiden "Dydimaee,, adı verilmiş olan her iki adanın mimarî kalıntıları hem Karataş hem de Karataş etrafındaki köylerde yapılar için kullanılmıştır. Bilhassa güzel taşlar bütün Adana ovasındaki köylerde duvarların köşe taşı olarak örülmüşlerdir ; bunların ekserisi 1949'da kopye etmiş olduğumuz yazıtları ihtiva etmektedir. Binaenaleyh ne Karataş nahiyesinin 4 km. batısındaki Magarsos'ta (bu günkü adı : Dört Direkli) ve ne de adı geçen adalarda esash topraküstü kalıntıları mevcut değildir. Gerçi 1858 yılında Magarsos harabelerinin İngilizler tarafından alınmış bir planı mevcuttur, fakat bu plan arkeolojik incelemeler için tam bir kifayet sağhyamamaktadır. Maamafih, bu eski planın, harabiyetleri dolayısıyla bu gün artık görülmesi mümkün olmıyan bazı duvarların seyrini göstermesi bakımından ehemmiyeti vardır. Eğer Kilikya'nın bu en mühim liman şehri için nihai bir surette harap olmaktan kurtarmak lâzımsa her halde bu zaman gelmiş ve hattâ geçmiş bulunmaktadır. Asıl Magarsos

şehrinin planı heyetimiz tarafından hiç olmazsa ana hatlarıyla alınmış olduğu halde, mezkûr iki ada için plan alma şartları çok daha gayri müsaittir ; zira bu adalar bu gün sadece bâkir kayadan ibaret kalmış olup binalarının bakiyeleri son on yıl zarfında Karataş'ta yapılan bir iskele inşasında kullanılmıştır. Adalarda bu gün yapı temellerinin oturması için hazırlanan yuvalardan başka ne esash bina bakiyeleri ve ne de Karataş sâkinlerinin ifadesine göre vaktiyle mevcut oldukları anlaşılan yazıtlı bloklar bulunmamıştır ; ihtimal bu yazıtlar da aynı iskelenin inşasında kullanılmış olabilir.

1949 yılında olduğu gibi bu mevsimde de civardaki bir çok başka hüyükler incelenmiş ve bunların üzerinde bulunan keramik toplanmıştır. Bu tetkiklerimizle Karataş'ın yakın dolaylarında mevcut olan hüyüklerin ekserisinin, tarihi Demir Çağından önceye çıkabilen keramike sahib olmadığı anlaşılmış bulunuyor. Bu buluntular hakkındaki rapor hazırlanmaktadır.

Mallos şehrinin yerini bulmak için sarfettiğimiz çalışmalarda, bizi, geçen seneki kış sömestri esnasında İstanbul Üniversitesindeki seminer araştırmalarımızda gözden geçirdiğimiz bütün antik kayıtlar destekledi. Gerçi antik kaynaklardaki kayıtlar birbirine uymamaktadır ; bununla beraber bunlardan bir kaçının Mallos şehri ile yerleri malûm diğer Kilikya şehirleri arasındaki mesafeyi itimada şayan bir şekilde kaydedebileceğini de nazarı dikkate alarak, -Pyramos (Ceyhan nehri) kıyısında kâin bulunması muhakkak olan -Mallos şehrinin takribî yerini tahminî bir surette modern bir harita üzerinde işaretlemeyi ihmal etmedik. Bahis konusu olan bölgeyi köy köy hüyük hüyük dolaşarak aradığımız sırada, Dededağ'ın güneyindeki Kızıлтаhta köyünde bir mermer yazıt bulduk ; yazıtın neş'et ettiği yeri, yazıtın bu günkü sahibi, eseri tesadüf olarak bize söyleyebildi. Bu yazıtta, *Flavia Procla* şerefine bir Heroon inşa ettirmiş olan Mallos şehrinin adı geçmektedir. Bu suretle yazıtın, harabesi Kızıлтаhta köyünün hemen yakınında ve Ceyhan nehrinin batı kıyısı boyunca toprak altında bulunan Mallos şehrine ait olduğu anlaşılmış bulunmaktadır. Toprak üstünde mevcut olan binaların hepsi hemen tamamen, civarda bulunan köylerdeki yapılar için malzeme olarak kullanılmıştır. Yalnız Roma çağına ait olup İslâmî devirlerde tamir edilen köprüünün bir kısmı, Kızıлтаhta köyüne bağlı Akdeğirmen mevkiî yakınında kendisini muhafaza etmiş bir durumda bulunup hâlen değirmen olarak kullanılmaktadır. Hüyük araştırmalarımıza dayanarak Magarsos'tan Mallos tarihiyle Aigai (bu günkü Ayas) şehrine giden ve Büyük İskender tarafından takip edilmiş olan yolu esas itibariyle çizme imkânı bu gün sağlanabilmiştir.

Mallos'ta heyetimizce toplanmış olan keramik parçaları, esasen tahmin ettiğimiz vechile, pek geniş bir Roma ve Bizans iskânının mevcudiyetini göstermektedir. Nitekim Mallos'un Bizanslılar devrinde Piskoposluk makarrı olduğu malumdur. Roma çağından önceki iskân izlerini, yani Yunan ve daha eski olan Demir Devri buluntularını pek ender olarak gördük. Mallos'taki daha eski tabakaların hâlen toprak altında

bulduklarını tahmin edebiliriz. Tıpkı Magarsos'ta olduğu gibi, Mallos'ta da asıl şehir bir höyük üzerine kurulmamıştır. Bunun sebebini, her iki şehrin hiç olmazsa Yunan devrinden itibaren tevessü etmiş olmalarında aramak lâzımdır. Gerçi Mallos şehrinin sahası içinde Kızıлтаhta köyü sâkinleri tarafından "Terkeşan Höyük,, adı verilen bir yükseklik mevcuttur, fakat bu tümsek gözle de farkedilebileceği gibi bir höyük olmayıp tabii bir kayalığın husule getirdiği yüksekliktir ; ve Roma ve Bizans çağında iskân görmüştür. Aynı vaziyet hemen Pyramos'un kıyısındaki "Küçük Terkeşan Höyük,, için de caridir. Gerçek anlamda olan yegâne höyük ise, Mallos şehrinin sahası içinde kalan ve Kızıлтаhta köyünün 2-3 km. doğusunda bulunan "Kartal Höyük,, tür ; Kartal höyüğün üzerinde bir çiftlik vardır. Bu höyüğün bulunmaları Demir Devrine kadar uzanmaktadır, fakat ondan daha muahhar devirlere ait buluntular da mevcuttur. Ceyhan nehrine uzak olması ve yayılış sahasının da dar bulunması dolayısıyla "Kartal Höyük"ün, Mallos'un şehir höyüğü olabileceği mevzuu bahis olamaz.

Karataş, 3 Eylül 1950

VORBERICHT ÜBER DIE ARCHAEOLOGISCHE UNTERSUCHUNG VON KARATAŞ

Prof. Dr. H. Th. BOSSERT

Bereits im Sommer 1949 hatte sich der Berichterstatter mit seinen Schülern nach Karataş, das am Meere südlich von Adana liegt, begeben, um die Ruinen der grössten kilikischen Hafenstadt Magarsos zu studieren. Die damalige Arbeit diente einer ersten Orientierung. Ausserdem wurde damals versucht, die antike Stadt Mallos zu finden, die von einigen Gelehrten ebenfalls nach Karataş lokalisiert worden war. Aus den 1949 in Karataş gesammelten griechischen Inschriften ging klar hervor, dass Mallos nicht in Karataş zu suchen ist. Das antike Magarsos, berühmt durch sein Athenaheiligtum, über dessen Kult eine 1949 gefundene grosse Marmorinschrift ausserordentlich interessante Angaben macht, hat zwar in ptolemaischer Zeit den Namen "Antiocheia am Pyramos,, geführt, aber niemals "Mallos,, geheissen. Wohl sind in Magarsos zahlreiche Inschriften der Stadt Mallos gefunden worden. Es handelt sich jedoch offensichtlich um Weihinschriften, die für die Heiligtümer von Magarsos bestimmt waren.

Im August 1950 begab sich der Berichterstatter mit Herrn Dozent Dr. U. Bahadır Alkım, Dr. Muhibbe Anstock-Darga und Architekt Lütfü Özın wiederum nach Karataş, um den antiken Stadtplan von Magarsos aufzunehmen und zu versuchen, ob eine Lösung der Mallosfrage gefunden werden könnte. An der Expedition nahmen weiterhin das Ehepaar Michael Gough teil, das wir bereits im letzten Jahr in Karatepe schätzen gelernt hatten.

Seit etwa 100 Jahren dienen Bausteine von Magarsos und von den beiden vorgelagerten, im Altertum Dydimae genannten Inseln zur Erbauung der Haeuser von Karataş und der umliegenden Ortschaften. Besonders schöne Steine sind als Ecksteine über die ganze Adana-Ebene zerstreut, oft enthalten sie Inschriften, die wir 1949 kopierten. So kommt es, dass weder in Magarsos (Dört Direk) noch auf den genannten Inseln wesentliche Reste über dem Boden erhalten blieben. Zwar gibt es eine englische Aufnahme der Magarsos-Ruinen aus dem Jahre 1858, aber dieser Plan ist für archaologische Forschungen nicht genau genug. Seine Wichtigkeit besteht jedoch darin, dass er noch eine Reihe von Mauerzügen zeigt, die heute nicht mehr zu sehen sind. Wollte man diese wichtigste Hafenstadt Kilikiens vor ihrer entgültigen Zerstörung für die Wissenschaft retten, so war es höchste Zeit. Während in Magarsos selbst der Stadtplan in seinen grossen Zügen wenigstens von uns aufgenommen werden konnte,

liegen die Verhaeltnisse für die beiden Inseln sehr viel ungünstiger, da sie nur aus Fels bestehen und die übrig gebliebenen Gebaue dereste im letzten Jahrzehnt zur Erbauung eines Landungssteges Verwendung fanden. Ausser den Einbettungsspuren auf den Fels oberflaechen der Inseln sind weder wesentliche Gebaue dereste zurü ckgeblieben, noch fanden sich Inschriften, die nach Aussage der Bewohner noch vor einem Jahrzehnt dort vorhanden waren. Vermutlich wurden auch sie in den Landungssteg eingebaut.

Wie im Jahre 1949 wurden auch in diesem Sommer zahlreiche weitere Hü yüks der Umgebung untersucht und die herumliegende Keramik aufgesammelt. Es zeigte sich, dass in der naeheren Umgebung von Karataş die meisten Hü yüks keine voreisenzeitliche Keramik führten. Eine Publikation der Funde ist in Vorbereitung.

Bei den Nachforschungen nach Mallos stützten wir uns dieses Jahr auf das gesammte antike Quellenmaterial, das wir im Winter in Seminarübungen der Universitaet Istanbul untersucht hatten. Zwar schienen sich die antike Quellen zu widersprechen. Aber einige davon geben doch anscheinend verlaessliche Angaben über Entfernungen der Stadt Mallos von bereits bekannten kilikischen Staedten, sodass wir den vermutlichen Platz von Mallos, das sicher am Pyramos (Ceyhan) gelegen hat, auf einer modernen Karte eintragen konnten. Als wir die in Frage kommende Gegend systematisch Dorf für Dorf, Hü yük für Hü yük, absuchten, fanden wir in dem südlich des Dededağ gelegenen Dorfe Kızıлтаhta eine Marmorinschrift flavischer Zeit, deren Herkunft uns der Besitzer glücklicherweise angeben konnte. Diese Inschrift nennt die Stadt Mallos, die zu Ehren der Flavia Procla ein Heroon errichten liess. Die Inschrift stammt aus der naechsten Umgebung von Kızıлтаhta, wo ausgedehnte Ruinen laengs des rechten Ufers des Pyramos unter der Erde ruhen. Die über der Erde befindlichen Bauten sind leider fast ausnahmslos zur Erbauung der umliegenden Dörfer verwendet worden. Nur ein Teil der römischen Brücke, die in islamischer Zeit restauriert wurde, blieb bei dem zum Dorfe Kızıлтаhta gehörigen Ortsteil Akdeğirmen erhalten. Sie dient heute als Mühle. Auf Grund unserer Hü yükuntersuchungen kann heute die antike Strasse, die von Magarsos über Mallos nach Aigai (Ayas) führte und von Alexander dem Grossen benutzt wurde, in wesentlichen Teilen rekonstruiert werden.

Die von uns in Mallos aufgelesenen Scherben zeigen, wie zu erwarten war, eine sehr ausgedehnte römische und byzantinische Siedlung. Mallos war ja in byzantinischer Zeit Bischofssitz. Spuren von vorrömischer Besiedlung, also griechische und frühere eisenzeitliche Fundstücke, waren selten. Es ist anzunehmen, dass die aelteren Schichten alle noch unter dem Boden ruhen. Wie in Magarsos ist es auch in Mallos nicht zu einer eigentlichen Hü yükbildung gekommen. Der Grund für diese Erscheinung ist darin zu suchen, dass beide Staedte zu mindesten seit der griechischen Zeit sehr ausgedehnt waren. Es gibt zwar im Stadtgebiet von Mallos eine von den Bewohnern von Kızılt-

tahta "Terkeşan Hüyük,, genannte Erhebung, doch ist diese, wie der Augenschein lehrte, kein Hüyük, sondern eine natürliche felsige Erhebung, die allerdings in römischer und byzantinischer Zeit bewohnt war. Das gleiche gilt für den "Küçük Terkeşan Hüyük", der unmittelbar am Pyramos liegt. Ein einziger wirklicher Hüyük, der vielleicht noch zum Stadtgebiet von Mallos gehörte, ist der ungefähr 2-3 km östlich von Kızıtahta gelegene "Kartal Hüyük", auf dessen Gipfel heute ein Gutsgebäude (çiftlik) erbaut ist. Dieser Hüyük reicht bis in die Eisenzeit zurück, aber auch die späteren Schichten sind vertreten. Bei seiner Lage abseits des Pyramos und bei seiner geringen Ausdehnung kommt der Kartal Hüyük als Stadthüyük von Mallos kaum in Betracht.

Karataş, 3. September 1950

ORTA ANADOLU'DA YAPILAN BİR GEZİ HAKKINDA KISA ÖN - RAPOR

Prof. Dr. H. Th. BOSSERT

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Eski Önasya Dillerini ve Kültürlerini Araştırma Enstitüsüne her yıl olduğu gibi, bu yıl da bilimsel bir gezi için gerekli ödeneği tahsis etti. Enstitünün üyeleri Prof. Dr. H. Th. Bossert, Doçent Dr. Uluğ Bahadır Alkım, Dr. Muhibbe Anstock-Darga, Dr. Franz Steinherr ve B. Mustafa Kalaç 20 Temmuz 1950 tarihinde İstanbul'dan hareket ederek Ankara yolu ile evvelâ Kırşehir'e geldiler. 1947 senesinde Bay von Aulock (İstanbul) Kırşehir dolaylarında av yaparken bir kaya bloku üzerinde bir Hitit hiyeroglif yazıtı keşfetmiş bulunuyordu. H. G. Güterbock, bu keşif hakkında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nde (Cilt V, 1947, s. 455) haber mahiyetinde kısa bir bildiriye bulunmuş fakat -bizzat görmediği için- yazıtı yayım alanına koymamıştı. Esasen Bay von Aulock'un çekmiş olduğu fotoğraflar, Güterbock'un da işaret ettiği gibi, yazıtın yayımlanabilmesine kâfi değildi. Diğer taraftan Güterbock adı geçen yazıtında, yazıtı görür görmez neşreedeceğini vaatmiş bulunuyordu.

1948 yılında Güterbock, Bay von Aulock ile birlikte, üzerinde yazıtın bulunduğu taş gözden geçirmiş ve fakat İsvç'e olan seyahatı dolayısıyla yazıtı esaslı surette inceliyerek neşre salih bir duruma getirmeye imkân bulamamıştı. Diğer bütün Hitit kaya yazıtları gibi, Malkaya yazıtı da -köylüler taş bu adı vermektedirler-, nihaf sonuçlar elde edilebilmesi için daha uzun bir müddet devam etmesi gereken bir inceleme muhtaçtır. Bir kaç saatlik bir ziyaret ile matlup netice sağlanamaz. Bu kabil kaya yazıtlarının, muhtelif günlerde, muhtelif ışık vaziyetine göre incelenmesi lâzımdır. Estempajların alınması ve bunların, orijinalin yanında kontrol edilerek desenlerinin yapılması gerektir.

"Malkaya,, adı verilen kaya bloku (râkımı takr. 980 m.) Kırşehir'in 12-15 km. kuzey batısında, Karakurthamam'ın kuzey-doğusunda ve Kırşehir'den gelip Emirburnu üzerinden geçerek Kaman'a giden bir tarla yolunun yakınındadır. Bu tarla yolu kaya blokunun hemen yanından geçmeyip yazıtın takriben 100 m. batısında kalır. Kaya, tarla yolu ile "Emirburnu,, adı verilen dağın aşağı yukarı ortasında bulunmaktadır. Etrafında daha bir takım kaya blokları mevcut olduğu için yerli bir kılavuz olmadan yazıtın yerini bulmak kolay değildir. "Malkaya,, ismini taşıyan kaya blokunun, "Emirburnu,, adı verilen yükseklikten yuvarlanıp şimdiki yerine gelmiş olması hakkında Bay von Aulock tarafından bana yapılan şifahi açıklama hatalı olsa

gerektir. Gerçi "Emirburnu,"nun zirvesinde bu gün bir kayalık mevcuttur ve bu kayalıktan yüzyıllar boyunca pek çok kaya parçaları ovaya yuvarlanmış olabilir ; ancak Malkaya, bâkir bir kaya blokudur. Eğer öyle değilse bile, büyüklüğü ve ağırlığı yüzünden ovaya kadar yuvarlanmayı ihtimal Emirburnu'nun eteğinde kalmış olurdu.

Malkaya-yazıtı, dörtgeni andıran bir kalker kayası bloku olup üzeri düzletilmiştir. Boyutu kuzey yönünde : 6.60 X 2.70 m., doğu yönünde : 4.15 X 3.40 m., güney yönünde ise : 3.90 X 2.90 m. dir. Batı yönünün köylüler tarafından içinde altın olduğu tahmin edilerek- iki parçaya bölündüğü anlaşılmaktadır. Asıl kaya blokundan ayrılarak yere devrilen bu parçanın kutru 1.70 m. kadar olup yazıtlı kısmı toprak üzerine rastlamaktadır. Vinç kullanmadığımızdan dolayı, ancak amelelerin yardımıyla ve büyük bir güçlükte bu parçayı çevirmeye muvaffak olabildik.

Müşahedelerimizin verdiği neticeye göre, kaya blokunun dört tarafında da mahkûk yazıt bulunmaktadır. Bizce malûm olduğuna göre, Bay von Aulock ve Güterbock kayanın yalnız kuzey yüzeyinde yazıt tespit etmişlerdir. Nitekim kayanın kuzey yönü diğer yüzeylerine nazaran kendisini en iyi bir şekilde muhafaza etmiştir, halbuki diğer üç yüzeydeki yazıt ancak en müsait ışık vaziyeti sayesinde farkedilebilmektedir. Bu günkü duruma göre hüküm vermek icap ederse, Hititler, kayanın yüzeylerinde ancak tabiaten düz bir vaziyet arzeden kısımlara yazıt hakketmişlerdir. Bu sebepten yazıt, müteselsil bir şekilde devam eden bir karakter taşımamaktadır. Kelimeler, tesadüfen düz olan yüzeylerde gruplara taksim edilmekte ve binaenaleyh tek tek kelimeler muhtelif yüksekliklerde görülmektedir. Bu sebepten kelimelerin ve işaretlerin sırasını tayin etmek ekseriya güçlük tevhit eylemektedir. Yazıt, kaya blokunun dört tarafında da sağdan sola doğru yürümektedir ; yalnız kuzey tarafta iki satırlı olup ikinci satırında değişik bir istikamete malik bulunmaktadır.

Böyle bir tafsilâtlı açıklama yazıt yayımlandığı zaman haliyle yapılacaktır. Yalnız, işaretlerinin karakterine ve tertip ettiren şahsın adına nazaran bu yazıtın Büyük Hitit devleti zamanına ait olduğunu söylemekle iktifa edeceğiz. Yazıtın sahibi bir Prenstir (Kıral oğlu). Bu Prensın adına, Boğazköy arşivinden meydana çıkmış olan kil *bulla*'lar üzerinde de tesadüf edilmektedir. Maamafih bu yazıtın sahibi ile, *bulla*'lar üzerinde görülen adın aynı şahıs olup olmadığı şüpheli ; zira Boğazköy mühürleri üzerinde, mühür sahibi, kendisini Prens olarak göstermemektedir. Yazıt üzerinde yazıt sahibinin isminden başka, bazılarını yine Boğazköy'den tanıdığımız diğer şahıs adları da görülmektedir. Bununla beraber Malkaya-yazıtı, Büyük Hitit devleti yazıtlarına dair nispeten az olan malzememizin pek şayanı arzu olan zenginleşmesi hususunda bir önem taşımaktadır. Malkaya yazıtının bir yol-yazıtı olduğunda hiç şüphemiz yoktur, nitekim bu kabil güzergâh yazıtlarına dair daha başka örnekler de vardır. Malkaya'ya en yakın Hitit iskânı, bizim bildiğimize göre, Kırşehir'in içindeki büyük hüyüküdür.

Sık sık ziyaret edilmiş olan Kırşehir hüyükünü gözden geçirmeyi bu vesile ile bir vazife bildik. Esasen Kırşehir halkı tarafından hüyükte açılmış olan ve adedleri hayli kabarık bir yekûn teşkil eden kesitler böyle bir incelemeyi kolaylaştırmakta idi. Kırşehir hüyükündeki muhtelif araştırmalar Dr. U. Bahadır Alkım'ın idaresi altında yapıldı ; kendisi hüyükün keramik buluntuları hakkındaki tafsilâtlı raporunu yakında yayımlıyacaktır. Bu vesile ile, Kırşehir hüyükünün, Büyük Hitit zamanına ait bol keramik malzemesi verdiğini tespit ettiğimizi bilhassa önemle zikretmek lâzımdır. Malkaya yazıtını yazdıran Prensin makarrını bizzat Kırşehir'de aramakla yanılmakta olduğumuzu tahmin etmekteyiz.

Kırşehir'den Kayseri'ye, oradan da "Pazarören,"e geçtik ve Pazarören'deki Köy Enstitüsünde bir kaç gün kaldık. Bundan evvelki görevi Sarıoğlan'da olan ve bize Kululu yazıtının (II) naklinde yardımcı dokunan Pazarören Bucak Müdürü B. Abdülkadir Işıtman, altı ay önce, Pazarören yakınlarında bir Hitit kaya yazıtını görmüş olduğu hakkında bize ihbarda bulunmuştu. Kendisi tarafından yapılarak bana gönderilmiş olan deseni görünce yazıtın Hititçe olduğu hususunda şüphenin vârid olacağını anladım.

Pazarören Köy Enstitüsü Müdürü Bay Mustafa Dayıoğlu'nun lütfen temin ettiği bir kamyon ile B. Abdülkadir Işıtman'ın refakatinde, Orucoğlu, Girveli ve Sıvgın üzerinden Pazarören'in takriben 25 km. kuzey-batısına rasthyan Taçın köyüne (râkımı takr. 1520 m.) gittik. Sıvgın ile Taçın arasındaki yol bilhassa bozuk olduğundan dolayı yolun bu kısmını kamyon ile geçmek hayli güç oldu. Taçın köyünün 1.5 km. kadar kuzey-batısında yazın bile gür bir surette akan bir pınar fışkırmaktadır. Pınarın tam kaynadığı yerde tabii düzlük gösteren bir kayalık sırt mevcuttur. Kayalığın pınarla birleştiği düzlüğünde sol-sağ istikametinde devam eden ve köylüler tarafından pek fazla tahrip edilmiş olan tek satırlık ve kabartma halinde bir Hitit hiyeroğlif yazıtı hakkedilmiştir. Genel olarak Hitit hiyeroğlif yazıtları ilk satırlarında sağdan sola doğru bir istikamette yürüdükleri için, menşesinde bu yazıtın da iki satırlı olması hatıra gelebilir. Maamafih ilk satırdaki izleri tespit etmek mümkün olmadı. Kendisini muhafaza eden satırın (takr. uzunluğu 1.25 m., yüksekliği 0.25 m.) üst kısmı tamamen tahrip edilmiş vaziyettedir. Bu durum ise bilhassa şayanı eseftir, çünkü mevcut olan satırda iki şahıs adı vardır (baba ve oğul) ; fakat üst kısımlarının tahrip edilmiş bulunması dolayısıyla bu isimleri şimdilik tamamlamak mümkün değildir. Bu adların "Büyük kiral,,"a ait olup olmadıkları hususunda da bir şey söylenemez, çünkü -şayet mevcut idi iseler- kiral ideogramlarının üzerindeki volütler tahribe maruz kalmıştır. Taçın yazıtının -civar sâkinleri bu kayaya Beşiktaş adını vermektedirler- deneme kabîlinden aynı surette M. Ö. II. bin yılına ait olduğunu ileri süreceğim. Kanaatımca Taçın yazıtını bir pınar yazıtı addetmekle en küçük bir şüphe

vârid olamaz. Bununla beraber ne pınarın yanında, ne Taçın köyünde ve ne de bu köyün dolaylarında bir Hitit iskâm mevcut değildir.

Bir kaç yıldan beri Enstitü üyelerimiz Kayseri ovasında olup ta içlerinde vaktiyle Hitit hiyeroglif yazıtları bulunmuş olan yerlerin hepsini gözden geçirmektedir. Yalnız Eğriköy'e şimdiye kadar gitmemiştik. Yerine getirilmemiş olan bu ziyareti bu sefer telâfi ettik ve otomobille İncesu, Yeşilhisar (eski adı Karahisar) üzerinden Kayseri'nin 85 km. güney-batısında olan Eğriköy'e (râkımı takr. 1100 m.) gittik. Maalesef köyde yeniden Hitit hiyeroglif yazıtları bulamadık. Hâlen Kayseri Müzesinde bulunan Eğriköy menşeli yazıt hiç şüphesiz köyün içinden değil, köyün hemen batısında bulunan hüyükten çıkmış olmalıdır. Hüyüğün üzerinde gördüğümüz keramiği topladık. Dr. Muhibbe Anstock-Darga bu malzemeyi yakında yayımlıyacaktır. Geç-Hitit devrine ait olan keramiğin yanında Büyük Hitit devleti zamanına ait keramiğe ve Kappadokya keramiği namıyla maruf boyalı çanak-çömlek parçalarına Eğriköy hüyüğünde bol miktarda rastladık.

Karataş, 12 Ağustos 1950

"Eski Side halkının yazı ve dili,, Adlı makaleme ek (Kırş. Belleten, XIV, 1950, s. 1 - 29)

"Eski Side halkının yazı ve dili,, hakkındaki makalemi kaleme aldığım zaman, E. Bosch tarafından yayımlanmış olan "*Türkiye'nin antik devirdeki meskûkâtına dair bibliyografya* (1949),, adlı kitabında zikredilen (s. 157) C. T. Seltman'ın "*A Hoard from Side* (Numismatic Notes and Monographs XII 1924, s. 1-20 ve lev. I - III),, ismindeki etüdünü görme imkânını elde edemedim. Bu arada Bayan Dr. Sabahat Atlan'ın lutfü ile C. T. Seltman'ın mezkûr makalesini incelemiş bulunuyorum. 1922 yılında Side'den ele geçen meskûkât arasında, M. ö. V. yüzyılın ikinci yarısına ait olması gereken beş adet Side gümüş stateri de vardır (kırş. C. T. Seltman, adg. yr. lev. I, No. 3-5 ; II, No. 6-7). Bu meskûkâtın her birinin ön yüzünde Side'nin "şehir arması,, olan nar tasviri, arka yüzünde ise başı sağa dönük bir vaziyette Athena'nın tasviri görülür. Lev. I, No. 3'te nar tasvirinin sağında, Seltman'ın da temas ettiği gibi, okunuşu kesin olmıyan bir harf ; lev. II No. 6 a-b ve 7 a-b (sol)'de de nar tasvirinin solunda yine okunuşu kesin olmıyan iki Side harfi görülmektedir. Bu harfler, silik darb yüzünden, Seltman'ın levhalarında maalesef vazih olarak seçilememektedir.

Bu buluntuya göre, Side yazısının daha M. ö. V. yüzyılın ikinci yarısında istimal edilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Eğer mezkûr işaretler, benim de tahmin ettiğim gibi, listedeki (kırş. Belleten XIV, lev. V) 12 ve 5 No. lu harfler ise, —ki daha muahhar Side meskûkâtının lejandları bu iki harfle başlar— bu takdirde yan yana gelen bu iki işaretin "Side,, olarak teşhis edilmeleri kesinleşmektedir ; çünkü bu iki harf (šî ?) sonraki mes-

kûkâta olduğu gibi Apollon'un yanında değil, nar tasvirinin yanında yer almakta ve binaenaleyh ancak "Side,, 'ye râci olmak ihtimalini arzetmektedir. Bu meselenin kesin bir tarzda halledilebilmesi için, M. ö. V. yüzyıla ait olan kendisini daha iyi bir surette muhafaza etmiş Side meskûkâtının bulunmalarını ümit edelim.

H. TH. BOSSERT

VORBERICHT ÜBER EINE WISSENSCHAFTLICHE REISE IN ZENTRALANATOLIEN

PROF. Dr. H. Th. BOSSERT

Wie jedes Jahr hat die Literarische Fakultät der Universität Istanbul auch in diesem Jahre dem Forschungsinstitut für Altorientalische Kulturen und Sprachen Geld für eine Forschungsreise zur Verfügung gestellt. Die Mitglieder des Instituts, nämlich Prof. Dr. H. Th. Bossert, Dozent Dr. U. Bahadır Alkım, Dr. Muhibbe Anstok-Darga, Dr. Franz Steinherr und Herr Mustafa Kalaç begaben sich am 20. Juli über Ankara zunächst nach Kirşehir. Im September 1947 hatte Herr von Aulock (Istanbul) auf einem Jagdausflug eine hethitische Hieroglypheninschrift auf einem Felsblock entdeckt. H. G. Güterbock hatte dann von dieser Entdeckung in Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Band V, S. 445) eine kurze Mitteilung gemacht, ohne eine Veröffentlichung der Inschrift, die er selbst nicht gesehen hatte, vorzunehmen. Die photographischen Aufnahmen, die Herr von Aulock gemacht hatte, reichten, wie H. G. Güterbock bemerkt, zu einer Veröffentlichung der Inschrift nicht aus. Güterbock versprach eine Veröffentlichung der Inschrift, sobald er sie selbst gesehen hätte.

Im Jahre 1948 hat zusammen mit Herrn von Aulock Güterbock den Inschriftstein besucht, fand jedoch infolge seiner Abreise nach Schweden keine Zeit mehr, die Inschrift gründlich zu studieren und publikationsreif zu machen. Wie alle hethitischen Felsinschriften erfordert auch die Inschrift von Malkaya -so nennen die Bauern diesen Stein- ein längeres Studium, wenn man zu abschliessenden Ergebnissen kommen will. Mit einer Besichtigung von ein paar Stunden ist es nicht getan. Solche verwitterten Felsinschriften müssen an verschiedenen Tagen und unter verschiedenen Beleuchtungsverhältnissen studiert werden. Es müssen Abklatsche gemacht und diese vor dem Original überprüft und gezeichnet werden.

Der "Malkaya,, genannte Felsblock (H. ü. d. M. 980 m.) liegt etwa 12-15 km. nordwestlich von Kirşehir und nordöstlich von Karakurthamam an einem Feldweg, der von Kirşehir über Emirburnu nach Kaman führt. Der Feldweg geht nicht unmittelbar am Felsblock vorbei, sondern etwa 100 m. westlich davon. Der Fels liegt ungefähr in der Mitte zwischen dem genannten Feldweg und dem "Emirburnu,, genannten Höhenzug. Er ist ohne einheimischen Führer nicht leicht zu finden, da in seiner Umgebung eine Reihe weiterer isolierter Felsblöcke liegen. Die mir mündlich mitgeteilte Annahme des Herrn von Aulock, dass der "Malkaya,, genannte Felsblock

zu irgend einer Zeit von dem "Emirburnu,, genannten Höhenzug herabgestürzt sei, ist irrig. Wohl gibt es auf dem Gipfel des Emirburnu noch heute ein Felsplateau, von dem gewiss im Laufe der Jahrhunderte zahlreiche Felsstücke in die Ebene herabgerollt sind, aber der Malkaya ist ein gewachsener Felsblock. Auch könnte er, wenn er es nicht waere, bei seiner Grösse und seinem Gewicht nicht 150 m weit in die Ebene gerollt sein. Er würde vermutlich am Fusse des Emirburnu liegen geblieben sein.

Es handelt sich bei der Malkaya-Inschrift um einen ungefahr rechteckigen Felsblock aus Kalkstein, der oben abgeplattet ist. Die Dimensionen sind an der Nordseite 6.60 zu 2,70 m, an der Ostseite 4,15 zu 3,40 m, an der Südseite 3,90 zu 2,90 m. Die Westseite ist offenbar von den Bauern abgeschlagen worden, weil sie in dem Fels Gold vermuteten. Dieser abgeschlagene Teil hat einen Durchmesser von 1,70 m und lag mit der Schriftseite auf der Erde. Nur mit grosser Mühe gelang es uns-wir konnten keine Winde auftreiben-, das sehr schwere Bruchstück mit Hilfe von Arbeitern um-zudrehen.

Der Felsblock ist, wie die Besichtigung ergab, auf allen vier Seiten mit einer eingeritzten Inschrift versehen. Soviel uns bekannt ist, hat Herr von Aulock und Güterbock nur Schrift auf der Nordseite des Felsens festgestellt. In der Tat ist die Nordseite am besten erhalten, waehrend die Schrift auf den übrigen drei Seiten nur bei bestem Seitenlicht zu erkennen ist. Nach dem heutigen Befund zu urteilen, haben die Hethiter nur die Teile des Felsblockes beschriftet, die von Natur aus glatte Flaechen aufwiesen. Dadurch erhaelt die Inschrift keinen durchlaufenden Charakter. Die Wörter verteilen sich auf die zufaellig glatten Flaechen, deshalb mussten naturgemaess die einzelnen Wörter in verschiedener Höhe erscheinen. Es ist infolgedessen oft schwer, die Reihenfolge der Wörter und Zeichen festzustellen. Die Inschrift laeuft auf allen vier Seiten von rechts nach links. Nur auf der Nordseite ist die Inschrift teilweise zweizeilig und die zweite Zeile wechselt die Schriftrichtung.

Eine eingehende Diskussion der Inschrift soll hier nicht vorgenommen werden. Sie wird mit der Veröffentlichung der Inschrift selbst Hand in Hand gehen. Nur soviel sei gesagt, dass die Inschrift nach dem Charakter der Zeichen sowohl wie nach dem Namen des Verfassers der Inschrift aus der hethitischen Grossreichszeit stammt. Der Verfasser ist ein Prinz (Königssohn). Sein Name begegnet auch auf Tonbullen aus dem Archiv von Boğazköy. Ob es sich um dieselbe Person handelt, ist zweifelhaft, denn auf den Boğazköysiegeln bezeichnet sich der Siegelinhaber nicht als Prinz. Ausser dem Namen des Verfassers kommen in der Malkaya-Inschrift noch weitere Eigennamen vor, die wir z. T. aus Boğazköy kennen. Jedenfalls bedeutet die Malkaya-Inschrift eine sehr erwünschte Bereicherung unseres verhaeltnismaessig kaerglichen Materials an hethitischen Grossreichsinschriften. Es besteht kaum ein Zweifel, dass

es sich bei der Malkaya-Inschrift um eine Weginschrift handelt, für die es weitere Beispiele gibt. Eine hethitische Siedlung liegt jedenfalls nicht in der Nahe des Felsblocks. Die naechste hethitische Siedlung ist unseres Wissens der Stadthüyük von Kırşehir.

Wir hielten es für unsere Pflicht, diesen oft besuchten Hüyük zu untersuchen, zumal von den Bewohnern von Kırşehir zahlreiche Einschnitte in den Hüyük gemacht worden sind, die eine solche Untersuchung erleichtern. Die Sondagen wurden unter Leitung von Dr. U. Bahadır Alkım vorgenommen. Er wird über den Hüyük und seine Scherbenfunde ausführlich berichten. In diesem Zusammenhang ist es besonders wichtig festzustellen, dass der Kırşehir-Hüyük reich an Grossreichskeramik ist. Man geht wohl nicht fehl, in Kırşehir selbst die Residenz des Prinzen zu suchen, der die Malkaya-Inschrift verfasst hat.

Von Kırşehir begaben wir uns nach Kayseri und von da aus nach Pazarören, wo wir in der Landwirtschaftlichen Schule ein paar Tage verblieben. Der Nahiye Müdürü von Pazarören, Herr Abdülkadir İştman, der früher Nahiye Müdürü von Sarıoğlan war und uns vor fünf Jahren bei der Bergung der Kululu-Inschrift II geholfen hatte, hatte uns vor einem halben Jahr Nachricht zukommen lassen, dass er in der Nahe von Pazarören eine hethitische Felsinschrift gesehen haette. Nach der von ihm angefertigten Zeichnung schien mir an dem hethitischen Charakter der Inschrift kein Zweifel zu bestehen.

Wir begaben uns von Pazarören aus in einem Kamion, das der Direktor der Landwirtschaftlichen Schule, Herr Mustafa Dayıoğlu, freundlicherweise zur Verfügung gestellt hatte, in Begleitung von Herrn Abdülkadir İştman über Orucoğlu, Girveli und Sivgin nach Taçın (H. ü. d. M. circa 1520 m), einem Dorf, das etwa 25 km nordwestlich von Pazarören entfernt liegt. Der Weg von Sivgin nach Taçın ist besonders schlecht, und wir hatten grosse Mühe, mit dem Kamion bis Taçın zu kommen. Etwa 1,5 km nordwestlich von Taçın entspringt eine auch im Sommer reichlich fliessende Quelle, an deren Ursprung sich eine felsige Erhebung befindet, die natürliche Glaettung aufweist. Auf ihr ist eine einzeilige erhabene Hieroglypheninschrift eingemeisselt, die von links nach rechts laeuft und von den Bauern stark zerstört wurde. Da die hethitischen Hieroglypheninschriften im allgemeinen in der ersten Zeile von rechts nach links laufen, ist es nicht ausgeschlossen, dass die Inschrift ursprünglich zweizeilig war. Doch liessen sich Spuren der ersten Zeile nicht feststellen. Die erhaltene Zeile (ca 1,25 m lang) ist durchgaengig im oberen Teil zerstört. Dies ist besonders bedauerlich, weil in der erhaltenen Zeile zwei Königsnamen (Vater und Sohn) stehen, deren Namen wir infolgedessen vorlaeufig nicht ergaenzen können. Ob es sich um "Grosskönige,, handelt, kann auch nicht gesagt werden, weil die Voluten über den Königsideoogrammen, wenn sie vorhanden waren, der Zerstörung zum Opfer fielen. Dem Charakter der

Zeichen nach möchte ich die Taçın-Inschrift die Bewohner nennen allerdings den Felsen "Beşiktaş,,-versuchsweise ebenfalls in das zweite Jahrtausend verweisen. Es besteht meines Erachtens nicht der geringste Zweifel, dass die Taçın-Inschrift als Quellinschrift anzusprechen ist. Eine hethitische Siedlung gibt es weder bei der Quelle selbst noch im Dorf Taçın und dessen weiterer Umgebung.

Im Laufe der vergangenen Jahre hat unser Institut alle Orte in der Kayseri-Ebene besucht, in der hethitische Hieroglypheninschriften gefunden worden waren. Nur nach Eğriköy waren wir bis jetzt nicht gekommen. Das Versäumte wurde dieses Mal nachgeholt, und wir begaben uns im Auto über İncesu, Yeşilhisar (früher Karahisar) nach dem von Kayseri etwa 85 km entfernten Eğriköy (H. ü. d. M. etwa 1100 m). Leider konnten wir in dem Dorfe selbst keine neue Hieroglypheninschriften feststellen. Zweifellos stammt jedoch die jetzt im Kayseri-Museum befindliche Inschrift nicht aus dem Dorfe selbst, sondern aus dem unmittelbar südwestlich des Dorfes gelegenen Hüyük. Wir haben die Keramik des Hüyüks aufgesammelt und Frau Dr. Muhibbe Anstock-Darga wird diese demnaechst veröffentlichen. Neben spaethethischer Keramik ist der Hüyük besonders reich an Grossreichs- und bemalter, sogenannter kappadokischer Keramik.

Karataş, den 12. August 1950

Ergaenzende Bemerkungen zu dem Aufsatz "Schrift und Sprache der Sideten,, (Belleten XIV, 1950, S. 1-29).

Als ich den in der Überschrift erwahnten Aufsatz schrieb, hatte ich keine Möglichkeit, die von E. Bosch in "Türkiye'nin antik devirdeki meskûkâtına dair Bibliyografya (1949),, S. 157 verzeichnete Arbeit von C. T. Seltman, A hoard from Side (Numismatic Notes and Monographs XXII, 1924 S. 1-20 und Tafel I - III) einzusehen. Inzwischen konnte ich durch die Freundlichkeit von Frl. Dr. Sabahat Atlan - İstanbul die genannte Abhandlung studieren. Einem 1922 in Side gemachten Münzfunde gehören fünf sidetische Silberstatere (Taf. I, Nr. 3-5, II Nr. 6-7) an, die aus der 2. Haelfte des 5. Jahrhunderts stammen müssen. Die Münzen zeigen auf der Vorderseite jeweils einen Granatapfel, das "Stadtwappen,, von Side, auf der Rückseite den nach rechts blickenden Kopf der Athena. Bei der Münze Taf. I Nr. 3 ist nach Angabe Seltmans rechts des Granatapfels *ein* sidetisches Zeichen unsicherer Lesung, bei den Münzen Tafel II Nr. 6 a-b, 7 a-b links des Granatapfels *zwei* sidetische Zeichen unsicherer Lesung zu sehen, die auf den Tafeln leider nicht gut herausgekommen sind, weil es sich um flauere Praegungen handelt.

Aus dem Fund ergibt sich, dass die sidetische Schrift bereits in der 2. Haelfte des 5. Jahrhunderts v.d.Z. im Gebrauch war. Sind die beiden Zeichen, wie ich vermute, die Zeichen Nr. 12 und 5 meiner Liste (Belleten, XIV Tafel V), mit denen die jüngeren

sidetischen Münzlegenden beginnen, so wird deren Deutung als "Side,, gesichert, denn diese beiden Zeichen (ś i ?) stehen nicht neben Apollon, wie auf den jüngeren Münzen, sondern bei dem Granatapfel, können sich also nur auf "Side,, beziehen. Hoffentlich werden einmal besser erhaltene Sidemünzen des 5. Jahrhunderts gefunden, damit diese Frage endgültig gelöst werden kann.

Istanbul, 10. April 1951.

H. TH. BOSSERT

BEŞİNCİ MEVSİM KARATEPE ÇALIŞMALARI

U. BAHADIR ALKIM

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Türk Tarih Kurumu adına yapılan beşinci mevsim Karatepe çalışmaları 6 Eylül 1950'den 18 Ekim 1950 tarihine kadar devam etti. Kazı heyeti Prof. Dr. H. Th. Bossert, Dr. U. Bahadır Alkım, Mrs. Michael Gough (mimar), Lütfi Özin (Ark. Mim.) ve Dursun Cankut (foto)'tan müteşekkildi. Prof. A. Dupont-Sommer (Paris) on gün kadar aramızda misafir kalarak hem Karatepe'de hem de Domuztepe'de incelemelerde bulundu. Çalışmalarımızı şöylece sıralayabiliriz :

A. DOMUZTEPE'DEKİ KAZILAR

1 - Domuztepe sitadelinde sistematik bir kazıya başladık. Zirvenin batısında *bü-hilâni* inşasında iki bina meydana çıkarıldı. Bu binaların batıda olan girişlerinin ortasında yalnız bir sütun bulunmaktadır. Bazaltten yapılmış olan sütun kaideleri yuvarlak şekilli olup Zincirli'deki süssüz yuvarlak sütun kaidelerine benzemektedir. Bu yapıların içinde karma karışık bir vaziyette bulunmuş olan muhtelif çağlara ait (Demir devri, Roma ve Hellenistik) keramik buluntularına rağmen *bü-hilâni*'lerin, Karatepe'deki *Danuna* binalarından hiç olmazsa bir az daha evvelki devre ait olması çok muhtemeldir.

2 - Arslanlı kapının güneyinde diğer iki yapının ikişer odası meydana çıkarıldı. Odalar dörtgen şeklinde olup doğudakilerinin ortasında birer bazalt sütun kaidesi mevcuttur.

Mevsimin sonuna doğru arslanlı kapı yanındaki yapının, arslanlı kapı cihetindeki kısmında derinleşme ameliyesine geçildi ve 2 m. derinlikte, ikinci bir mimarî kata tesadüf edildi. Üstteki duvarların temellerinin altında 0.75 m. kalınlığındaki bir yangın tabakasından sonra, daha eski bir devre ait olduğu anlaşılan duvar izleri görüldü. Yangın tabakası içinde bir Frik keramiği parçasının bulunması bilhassa dikkat çekicidir.

3 - Dördüncü mevsim çalışmalarımızda (1949 sonbaharı) Domuztepe'de sitadelin batısında dış sura ait duvar izlerini kesif ormanın içinde bulmuştuk. Bu sene ufak bir amele ekibi ile ağaç temizliği yaparak bu dış sur kalıntılarını 200 m. kadar takip ettik ; bufsuretle Domuztepe'nin batı ve güney yönünde de dış surun mevcut olduğu tespit edilmiş bulundu.

Domuztepe'de bu sene daha eski bir mimarî kalıntının hafredilmesi, diğer taraftan geçen sene de Zincirli'nin arkaik arslanları üslubunda kapı arslanlarının bulunmuş

olması, Domuztepe'nin, Karatepe'ye *Danuna*'ların yerleşmesinden daha önceki bir devirde iskân gördüğünü göstermektedir. Bu itibarla Domuztepe kalesinin *Sam'al* kırallarından biri tarafından inşa ettirildiği çok muhtemeldir. *Danuna*'ların Domuztepe'yi zaptettikten sonra eski mimarî malzemeyi tekrar kullanarak ve ilâveler yaparak kaleyi mühim bir istinat noktası suretinde istimal ettikleri anlaşılıyor. Domuztepe'de Karatepe skülpürlerine benzer örneklerin de meydana çıkmış bulunması ve Domuztepe'deki bazalt taş ocaklarının *Danuna*'lar tarafından da kullanılması bu hususu teyid etmektedir.

B. KARATEPE'DEKİ KAZILAR

Bu mevsimde Karatepe'nin dört muhtelif yerinde kazılar yapıldı.

1 - İçinde Fenike yazıtlı Tanrı heykelinin durmakta olduğu mabet (?) avlusunun döşemesi altında kayaya oyulmuş olan (vasatı 1.80 m. çapında ve 1.50 m. derinlikte) müteaddit sarnıçlar meydana çıkarıldı.

Yukarı giriş binasının mabet avlusuna bir basamakla çıkan kapısının yan yana konularak bir kaç taşla teşkil edilmiş olan eşliğinin altında yekdiğeri ile iltisaklı biri büyük, diğeri de küçük bâkir kayaya oyulmuş iki sarnıç hafredildi.

2 - Yukarı giriş binasının doğu kısmındaki alanda : Bu kısımda geçen sene başlanmış olan çalışmalara, alan genişletilerek bu mevsimde de devam edildi. Açılmış olan ufak odaların içinden muhtelif küçük buluntular meydana çıkarıldı; Demir Çağı boyalı keramik parçaları bilhassa enteresandır. Yeni açılan bu odaların kuzeyinde, mabede çıkan bir kaç basamaklı bir küçük merdivene rastlandı. Bu merdivenin altında da kayaya oyulmuş ufak bir sarnıç hafredildi. Bu buluntular, Karatepe'de Asitawa(n)da-s'ın kalesinden daha eski bir iskâna delâlet eden emareleri göstermektedir; döşeme altından çıkan ve içlerinde daha eski devre ait olması muhtemel olan çanak-çömleğin bulunması, sarnıçların oluş vазiyeti böyle bir keyfiyeti desteklemektedir. Karatepe'de iki muhtelif mimarî katın tespiti çok önemlidir; bu husus heykeltraşlık eserlerinin kronolojik sırası hakkında yeni sorular açmaktadır; esasen Karatepe skülpür eserlerinin, stilistik bakımdan birbirinden farklı olduğu ve bu eserlerde muhtelif usta işçiliğinin temyiz edildiği tebarüz ettirilmiş bulunmaktadır. Karatepe'nin *Danuna*'lardan önceki iskânının, bu mevsim Domuztepe'de bulunmuş olan ve *Danuna* tabakasından daha evvelki bir çağa ait olduğu anlaşılan mimarî tabaka ile kabili izah olmasını ihtimal dahilinde addediyoruz. Bu mesele müstakbel ön-raporumuzda etraflı bir surette tartışmaya arz edilecektir.

3 - Yine yukarı giriş binasının batısında, 4'üncü mevsimde açılmış olan sarnıçların yanında kayaya oyulmuş daha bir kaç sarnıç bulundu.

4 - Yukarı Giriş binasının kuzey-batısında yeni bir kazıya başlandı ve dörtgen şekilde birbirine bitişik 6 oda meydana çıkarıldı. Bu binanın duvarları kalın ve iyi

işçilikte örölmüşlerdir. Bina ile sur arasında taş döşemeli bir yol mevcuttur. Binanın kuzeyinde ufak - taş döşemeli bir avlu açılmıştır. Avlunun kuzeyinde ve kuzey-batısında üçüncü mevsim esnasında (1948) meydana çıkarılmış olan asıl saraya ait olması muhtemel odaların duvar kalıntıları bulundu. Bu suretle Karatepe sarayı bir bütün olarak ele alındığı takdirde muhtelif dairelerinin iki avlu ile birbirinden ayrıldığı Arslantaş (Hadatu) ve Til-Barsip sarayları ile mukayese edilebilir. Fakat Karatepe sarayının bazı karakteristiği, -meselâ bit-hilâni inşa tarzını göstermesi gibi- hem Anadolu hem de kuzey-batı Mezopotamya tesirlerini göstermektedir.

5 - Kazı mevsiminin sonlarına doğru mabed (?) avlusunda Fenike yazıtlı Tanrı heykelinin yakınında kazı yapıldığı esnada, heykele ait bazı yazıt parçaları ufak bir çukur içinde bulundu. Bundan başka, Prof. Bossert heykel kaidesinin bir yönünde gayet silik bir vaziyette yazıta ait bir kaç satırı farketmiş bulundu. Prof. Bossert ve Prof. A. Dupont-Sommer'in açıklamalarına göre bu satırlar heykel yazıtının nihayet kısmını teşkil etmektedir.

THE FIFTH SEASON'S WORK AT KARATEPE

U. BAHADIR ALKIM

The expedition party consisted of the following members: Prof. Dr. H. Th. Bossert, Dr. U. Bahadır Alkım, Mrs. Michael Gough (architect) and Dursun Cankut (photographer). Work was carried out both at Domuztepe and at Karatepe. The session which took place under the auspices of the General Direction of Antiquities and Museums and the Turkish Historical Society lasted from 6 th September 1950 to 18 th October 1950.

A. EXCAVATIONS AT DOMUZTEPE

1. The citadel was systematically excavated. To the west of this area are two adjoining buildings which recall the *bü-hilâni* architectural style (?), though in this case a single column only stood in the centre of the entrance to each building. The entrance was to the west in either case. Their basalt bases, circular in shape, were found *in situ*, and are very similar to unornamented examples found at Zincirli. Despite the rather extraordinary mixture of sherds in these buildings (the Iron Age together with the Roman and Hellenistic periods were all represented), it is most probable that these buildings are of an earlier period than any found of the *Danunian* site of Karatepe.

2. To the south of the lion-gate (cf. H. Th. Bossert, U. B. Alkım and associates: *Ausgrabungen auf dem Karatepe*, Plate XXIX) two other buildings were partially excavated. In this case only two rooms were brought to light: these were rectangular in shape. In the case of one building a column stood in a central position in each room.

Towards the end of the session the building nearer to the lion-gate was further excavated, and remains of a wall belonging to an even earlier period were disclosed at a depth of 2 m. There had been extensive burning at this level and a single sherd of grey monochrome Phrygian (?) ware was discovered at this point. If others were found it may throw important light on the early history of Cilicia.

3. During the last year's work at Domuztepe a small portion of the outer wall to the west of the citadel was discovered, and this year we succeeded in tracing it for about 200 m., thus indicating that the fortress area was completely ringed by a defensive outer wall.

The fact that an earlier architectural level has been discovered, taken together with the archaic appearance of the portal lions found last year, shows that Domuztepe was inhabited before the *Danunians*, under their King *Asitawa(n)das*, settled Karatepe. It is likely that Domuztepe was a fortress built by one of the earlier *Sam'al*

rulers. When the Danunians captured the fortress they seem to have rebuilt it, re-using the ancient building material and availing themselves of the basalt quarries there for their sculptural work. Sculpture in basalt of the Karatepe type has of course been found at Domuztepe during previous years (cf. Bossert, Alkim and associates, *op. cit.* Plate XXXI).

B. EXCAVATIONS AT KARATEPE

These were carried out at four separate places.

1. Under the pavement of the court, where the statue of the god inscribed with Phoenician inscriptions had been found, a large number of rock-cut cisterns were discovered, of which the average dimensions are 1.80x1.50 m.

Below the stone threshold of the inmost door of the upper entrance building (cf. *loc. cit.* Plate XXXVI, J/15 and Plate IX) which leads into a walled area, which may very well prove to be a temple*, a large and regularly rock-cut cistern, connecting with another and smaller one, was found.

2. Area east of the Upper Entrance building.

At this point the work started last year was continued and the area of excavation enlarged. Further small finds were registered in the small rooms which were uncovered, painted ware of the Iron Age being particularly interesting. To the north of this newly discovered complex of rooms was a short staircase which led upwards to the temple (?) area. Under this staircase a further small cistern came to light. These finds show that there was almost certainly an earlier occupation than that of the Asitawa(n)das fortress at Karatepe, and the position of the cisterns in particular would seem to support this view. The discovery of two architectural levels at Karatepe is most important. It raises new questions concerning the chronological sequence of the sculptures, for it has already been noted that they differ widely stylistically, and the hand of different masters has been recognised. The problem of who were the earlier settlers of Karatepe can be perhaps linked with the discovery, this year, of a pre-Danunian occupation at Domuztepe. This question will be fully discussed in a coming preliminary report.

3. To the west of the same entrance building we uncovered a few more cisterns near those found during last year's work (See above Karatepe: Fourth Campaign II b, 2).

4. North-west of the Upper Entrance Building (cf. *op. cit.* Plate XXXVI, I /17-18)

* So far the layout of the walls, which are rather poorly preserved, is not completely established.

a new excavation was begun which resulted in the discovery of a building consisting of six rectangular rooms, some of which connected with one another. The walls of these rooms were well constructed of excellent masonry, and a paved road ran between the building and the outer wall of the fortress. To the north of this structure was a court paved with cobbles. Again to the north and north-west of this court there were traces of walls which may belong to the main palace (cf. op. cit. pp. 53-55 and Plate XXXVI, I - J / 23-24) discovered during the third season (1948). Thus the Karatepe palace as a whole may well be compared with those at Arslan-Tash (Hadatu) and Til-Barsip where the different sections are divided from each other by two courts. But the fact that the palace at Karatepe shows such characteristics as, for example the *bû-hilâni* architectural style, indicates that we are in the presence of a fusion of Anatolian and North-West Mesopotamian influences.

5. In the course of the excavation close to the statue of the god in the temple (?) court, small inscribed fragments belonging to the statue were found in a small cavity Professor Bossert further observed during the course of this excavation that there were a few more lines of the Phoenician inscription to be read on the statue base. He and Professor A. Dupont-Sommer, who was our guest for a fortnight, state that these badly damaged lines represent the end of the statue inscription.

1950 SİDE KAZISINA DAİR KISA RAPOR

Prof. ARIF MÜFİD MANSEL

Antalya bölgesinde Side-Eski Antalya harabelerinde 1947 senesinden beri yapılan kazılara bu sene de 18 Eylül'den 31 Ekim'e kadar devam edilmiştir. Heyet başkanlığım altında Prof. E. Bosch (epigrafist ve nümizmat), asistan Semavi Eyice ve yüksek mimar Lemi Meray'den teşekkül ediyordu. Ayrıca arkeoloji öğrencilerinden beş kişi stajyer olarak kazıya iştirak etmişlerdir.

Bu sene sağlıyabildiğimiz tahsisatın azlığı yüzünden yeni sahalar açılmamış, bütün kazı faaliyeti geçen sene kazılmağa başlanmış olan peristilli büyük bina üzerinde teksif edilmiştir. Lanckoronski heyeti tarafından M harfiyle gösterilmiş olan bu bina (Les Villes de la Pamphylie et de la Pisidie I), geçen seneki hafriyat raporunun birinci maddesinde de bildirildiği gibi etrafı İon nizamında galerilerle çevrili 57.70 X 53.40 m. eb'adında büyük bir avlu ve bu avlunun doğusunda yer alan ve bütün genişlikleri ile avluya açılan üç salondan terekkep etmektedir. Avluya kuzey tarafının ortasında ve batı tarafının güney ucuna yakın bir yerde bulunan kapılardan girilmekte, avlunun ortasında belki küçük bir mabede stylobat teşkil etmiş olan, fakat geç Bizans inşaatı tarafından kısmen örtülmüş bulunan bir taş döşeme yer almakta, doğu galerisinin, bilhassa orta salonun önüne rastlayan kısmında öne doğru şeklinde bir çıkıntı teşkil ettiği ve bu tarafta İon sütunları yerine Korint sütunları kullanıldığı görülmektedir. Bütün bu kısımları, çalılıkları kesmek ve üzerlerini örten ince kum tabakasını kaldırmak suretile meydana çıkarmak güç bir iş olmamıştır. Galerinin doğusundaki salonların, bilhassa orta salonun konglomera taşından yapılmış duvarları oldukça iyi, hattâ bazı yerlerde 8-10 m kadar yükseklikte mahfuz kalmış bir durumda idi. Orta salonun içi ise duvarlardan düşmüş büyük konglomera blokları, ağırlıkları tonları bulan mermer mimarî parçalar ve denizin getirmiş olduğu kalın bir kum tabakası ile tamamen dolmuştu. Geçen sene bu salonun ancak üçte biri temizlenmiş, duvarların içinde üzerleri kemerli höcreler, bunların önünde girintili çıkıntılı, cepheleri mermer kaplı ve altta ve üstte profilli bir podium (kaide) bulunduğu, bu podium'un üzerinde zengin bir sütun mimarisinin yer aldığı tesbit edilmiş, höcrelerden bazılarının içinde yahut podium'un eteğinde, en alt enkaz tabakasında bazı önemli mermer heykeller bulunmuştu. Bunların arasında başı mevcut, zırhlı bir elbise giymiş M. s. 3 üncü asra ait bir imparator heykeli, bir heykel kaidesi, büyük bir portre başı, çıplak bir erkek heykelinin belden aşağı kısımları, iki çıplak erkek heykelinin belden yukarı kısımları, etrafına yılan sarılmış bir sopa, dört parça halinde, fakat tam olarak bulunmuş elinde

yılan tutan bir kadın heykeli gösterilebilir. İşte gerek mimarlık, gerek heykeltıraşlık bakımından bu kadar verimli olan, fakat kazılması yerin darlığı, parçaların büyüklük ve ağırlığından dolayı büyük zorluklar gösteren bu salon bu seneki çalışmalarımızın merkezi olmuş, Tarih Kurumunun geçen sene gönderdiği dekovilin yardımı ile burası tamamen meydana çıkarılmıştır. Salon 26.45 X 15.20 m. eb'adında olup avluya bakan ve açık olan batı tarafında Korint nizamında 6 sütun ihtiva etmekte, kuzey, doğu ve güney duvarlarının önünde ise yukarıda bahsettiğimiz 1,5 m yüksekliğinde podium bulunmaktadır. Bu podium duvarlardaki höcrelerin önünde içeriye çekilmek, bunların arasında ise dışarıya taşmak suretile girintili çıkıntılı bir plân göstermekte, bu sene elde edilen mimarî parçaların açıkça gösterdiği gibi, iki katlı bir sütun mimarisi taşımakta idi. İki muhtelif boyda muhtelif cins granit ve mermerden yapılmış sütun gövdeleri, sütun başlıkları, aynı parçadan işlenmiş arşitrav-friz blokları, içerlerinde türlü dekorasyon motifleri ihtiva eden kasetli levhalar, alınlıklar ve saire bu hususu açıkça göstermektedir. Bunlara fon teşkil eden konglomera taşından yapılmış duvarlar ise tamamen mermerle kaplı idi, hattâ höcrelerin içinde vert antique, porfir ve muhtelif renkte mermer levhacıklardan opus sectile tarzında yapılmış bir kaplama mevcut olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca höcrelerin sütunlar tarafından taşınan saçaklık ve alınlıktan ibaret arşitektonik bir çerçeve ihtiva ettiği de tesbit edilmiştir. Odanın köşeleri yuvarlak ve buralardaki höcrelerin üzerinde istiridye kabuğu ile süslü yarım kubbeler ve bunların üzerinde "barok,, hissini uyandıran tezyinatı muhtevi büyük mermer bloklar bulunuyordu. Bu tezyinatın kağıt üzerinde tam bir terkihini vücade getirmek daha henüz mümkün olmamakla beraber onun Roma tiyatro fasadları ile (scenae frons) büyük bir benzerlik gösterdiği söylenebilir ve en yakın bir analogi olarak Milet güney agora'sının kapı fasadı zikrolunabilir (meselâ Winter, *Kunstgeschichte in Bildern*, sah. 166,6). Odanın zemini mermerle döşeli idi; tavanının ise ahşap olduğu anlaşılıyor. Fakat asıl önemli nokta hem alt, hem de üst katta, gerek höcrelerin içinde, gerek bunların arasında bir takım heykellerin durmuş olmasıdır ki bunların hemen kâffesini bulmak mümkün olmuştur. Yalnız binanın ilk önce bir zelzele ve onu takibeden bir yangın neticesinde harap olduğu anlaşıldığından ve heykellerin büyük bir kısmı, yukarıda söylediğimiz gibi, en alt enkaz tabakasında bulunduğundan bunlar kırılmış, zedelenmiş ve kısmen yanmış bir durumda bize kadar gelmiştir. Fakat gayet iyi, hattâ entakt bir halde bulunanları da olmuştur. Bu sene, ilişik listeden de anlaşılacağı gibi, 17 heykel daha bulunmuştur. Fakat bu heykellere ait büyük yahut küçük boyda yüzlerce parça dahi elde edilmiştir ki bunlar hususî işaretleri havi sandıklara yerleştirilmiş, bu suretle burada bir hayli zaman çalışması gereken restoratör-heykeltıraşın emrine hazır bir duruma getirilmiştir.

Hepsi iyi cins mermerden (belki adalar mermerinden) yapılmış olan bu heykellerin bir kısmı tabii cesametinin fevkindedir, bir kısmı ise tabii büyüklüktedir; üst

katlarda durduğu anlaşılan diğer bir kısım ise bunlardan daha küçük eb'addadır. Geçen sene tam orta höcrede imparator heykelini bulduğumuz ve onun civarında giyimli bazı heykel parçalarına rastladığımız zaman buranın bütün bir imparator ailesi heykellerini ihtiva eden bir "imparator salonu,, (Kaisersaal) olduğunu zannemiştik. Fakat heybetli çıplak heykeller meydana çıktıkta ve bazı atribü'lerden bunların ilâhları tasvir ettikleri anlaşıldıkta bu zannımızın doğru olmadığı, salonda imparator heykelinin ilâh heykelleri ile çevrilmiş olduğu meydana çıkmıştır. Geçen sene bulunan heykeller arasında yılanlı baston Asklepios'a işaret etmekte, elinde yılan tutan kadın ise sağlık ilâhesi Hygieia'yı tasvir etmektedir. Heybetli çıplak torsolardan biri belki Zeus'e, diğeri ise Poseidon'a izafe olunabilir. Bu sene bulduğumuz heykellerden bir çoğunun da ilâhlara ait olduğu tesbit edilmiş, atribüleri ve kıyafetleri sayesinde bunlardan bazılarının mahiyetini tesbit etmek mümkün olmuştur. Bunlar arasında rüzgârda dalgalanan bir elbise giymiş, bir elinde hurma dalı, diğer elinde çelenk tutan Nike, boynunda arslan postunun ayakları düğümlemiş olan Herakles, dayandığı ağaç kütüğünün üzerinde oklar bulunan Apollon, yanında bir grifon bulunduran Nemesis bilhassa zikre şayandır. Ayrıca kerykeion'un bir kısmını muhtevi bir Hermes kolu da bulunmuştur. İleride bütün heykeller tamir ve terki edildği zaman diğer bir çoklarının da mahiyetini tesbit etmek mümkün olacaktır. Ayrıca kabarık bukleli, iyi muhafaza edilmiş bir ilâh başı da bulunmuştur ki işçiliğinin inceliği ile temayüz eden bu baş antik heykeltraşlıkta önemli bir yer almağa namzed bulunmaktadır. Diğer birçok heykeller, bilhassa çıplak ilâh heykelleri üsluplarının güzelliği ve inceliği ile temayüz etmekte, bunlar Roma eseri olmakla beraber, zannımıza göre. M. ö. 5 inci ve 4 üncü asır Yunan heykellerini kopya etmektedirler. Meselâ fevkalâde bir satıh işçiliği ile temayüz eden Apollon heykeli Roma civarında Tivoli'de bulunan ve birtakım arkeologlar tarafından meşhur Yunan heykeltraşı Myron'a izafe edilen bir Apollon heykeli ile (meselâ bk. P. E. Arias, *Mirone*, sah. 24 ve levh. XIV, 54) dikkate değer bir benzerlik göstermektedir ki bu analogi yukarıdaki fikrimizi teyid eder mahiyettedir. Binaenaleyh bu heykeller grubu yalnız Side pantheon'u, Side'deki heykeltraşlık için değil, Yunan heykeltraşlığı için de büyük bir önem taşımakta ve bütün bu hususların aydınlanması için büyük bir rol oynamaya namzed bulunmaktadır.

Bu heykeller geçen sene vücade getirmiş olduğumuz müzeye nakledilmiş, yalnız güney-doğu köşe höcrelerinde *in situ* olarak hemen hemen entakt bir halde bulunmuş olan 2 m yüksekliğindeki Nemesis heykeli, yerinden oynatılması, vasaitsizlik yüzünden, tehlikeli görüldüğünden, bulunduğu yerde bırakılmıştır. İki tarafındaki sütunları ve iyi bir durumda olan alt podium'u ile bu höcre, içindeki heykelle birlikte, Side'nin en dikkate değer bir köşesi haline gelmiştir.

Geçen kış surun dışında Halim Can'ın tarlasında bulunmuş olan mermer lâhid tamamen kazılarak meydana çıkarılmış ve müzeye nakledilmiştir. Lâhidin kapağı bir yatak şeklinde olup üzerinde uzanmış bir erkek figürü ihtiva etmekte, teknenin üzerinde ise sarhoş bir halde dans eden, yahut bir Dionysos hermes'i önünde keçi kurban eden Eros'lar tasvir edilmiş bulunmaktadır. Yalnız arka uzun tarafında anti-tetik iki grifon tasviri vardır. Bu lâhid şekli ve üslubundan dolayı bir Anadolu eseri olmayıp M. s. 2 nci asra ait bir Attika eseridir ve Yunanistandan buraya getirilmiştir. Bu lâhid Pamfilya ile Yunanistan arasındaki kültür ve ticaret münasebetlerini tebarüz ettirmesi bakımından da hususî bir ehemmiyet taşımaktadır.

BEYNELMİLEL XXII. MÜSTEŞRİKLER KONGRESİ

1948 yılında Patis'te (23-31 Temmuz) toplanmış olan Beynelmîlel XXI. Müsteşrikler Kongresi, Türk delegelerinin teklifi üzerine, XXII. Kongrenin İstanbul'da toplanmasını kararlaştırmıştı. Türkiye Millî Eğitim Bakanlığı, İstanbul Üniversitesini -Ankara Üniversitesi, Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu ile iş birliği yapmak suretiyle- Kongreyi tertiplemeye davet etmiştir. Kongre, Türkiye Cumhur Başkanı sayın Celâl Bayar'ın himayesi altında İstanbul Üniversitesi Hukuk ve İktisat Fakültelerinin binalarında toplanacaktır (15-22 Eylül 1951).

I. KONGRE KOMİTELERİ :

Şimdiye kadar teşekkül etmiş olan komiteler şunlardır :

1) *Himaye Komitesi* : Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı, Dışişleri Bakan, Millî Eğitim Bakan, Ankara ve İstanbul Üniversitelerinin ve İstanbul Teknik Üniversitesinin rektörleri ve İstanbul Vali ve Belediye reisinden tereküp etmektedir.

2) *Şeref Komitesi* : Türk ve yabancı bilginlerden mürekkep Şeref Komitesi de teşekkül etmiş bulunmaktadır

3) *Millî Danışma Kurulu* : Kongrenin ilmi faaliyetini yönetmek amacıyla, şark ilimleri sahalarındaki mütehassuslarımızdan mürekkep bir de Danışma Komitesi teşkil edilmiştir; bu kurul, kongre toplandığı vakit seçilecek olan milletlerarası "Danışma Kurulu,"na -geniş kadrolu bir Tertip ve İcra Komitesi sıfatıyla- iltihak edecektir.

4) *Tertip ve İcra Komitesi* : İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Ankara Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun temsilcileri ile görüşerek "Tertip ve İcra Komitesi,"ni Ekim 1950 içinde teşkil etmiş bulunmaktadır. Bu komite çalışmalarını aşağıdaki tâli komitelerle geliştirmektedir :

- a) Barındırma kolu,
- b) Sergi kolu,
- c) Gezi kolu,
- d) Bilim kolu.

II. KONGRE ÇALIŞMALARI :

Paris Kongresi, İstanbul Kongresinin vazifeleri hakkında bir karar almış yahut da bu yolda temenniler ızhâr etmiş değildir. 1950 yazında Türk bilginleri ve diğer memleketlerdeki müsteşriklerle yapılmış olan temaslar neticesinde İstanbul Kongresinin bundan önceki kongrelere nispetle daha geniş ölçüde tertibi arzusu belirtilmiştir ; zira İstanbul Asya ile Avrupa, İslâm âlemi ile Hıristiyan Garbın temasa geldiği en mühim bir mevki olduğu gibi Türkiye Devletinin de ilim ve irfan merkezidir. Yapılan müzakereler neticesinde kongrenin aşağıdaki seksiyonlara ayrılması muvafık görülmüştür :

1. Eski Şark
2. Eski Anadolu
3. Semitistik
4. İslâm tetkikleri
5. Uzak Şark (Çin, Japonya, İndonezya)
6. Orta Asya
7. Türkoloji
8. İndoloji
9. İran tetkikleri
10. Hıristiyan Şark
11. Ahd-ı Atik tetkikleri
12. Afrika tetkikleri
13. Ejiptoloji
14. Bizans-İslâm tetkikleri
15. İslâm sanatı.

Bu sonuncu seksiyon, XXII. kongrenin Türkiye'de bilhassa İstanbul gibi Türk-İslâm sanatının en mühim eserlerini ihtiva eden bir yerde toplanması dolayısıyla ilâve edilmiştir.

İştirak nispetinin fazla olacağını tahmin ederek seksiyonları tâli seksiyonlara ayırma hususu düşünülmektedir. Meselâ ihtiyaç hasıl olduğu takdirde "Eski Şark,, seksiyonu "Eski Şark Arkeolojisi,, ve "Eski Şark Filolojisi,, tâli seksiyonlarını ihtiva edecektir. "İslâm Tetkikleri,, seksiyonu, "İslâm Dini,, "İslâm devletlerinin hukuk ve sosyolojisi,, "İslâm devletlerinin siyasi, kültürel ve ekonomik tarihi,, ve "İslâm ülkelerinin tarihi coğrafyası,, gibi tâli seksiyonları muhtevi olacaktır. Aynı suretle "Türkoloji,, seksiyonu "Türk filolojisi,, "Türk ve Türkiye tarihi,, "Ural-Altay dilleri,, tâli seksiyonlarına ayrılacaktır. "İslâm sanatı,, seksiyonu için ise "Türk sanatı,, "İran sanatı,, "Arap sanatı,, "Müslüman-Hint sanatı,, gibi tâli seksiyonlar düşünülmektedir. v. s.

Tebliğlerde tedahül olmaması ve birbirine yakın seksiyonlar arasında müşterek mevzulara dair genel oturumların tertibi bilhassa göz önünde tutulacaktır.

III. ÜYELİK :

Kongreye iştirak âidatı 15 Türk lirasıdır. Kongre üyelerine refakat edenlerin her birinden 10'ar Türk lirası alınacaktır. Paranın Temmuz 1951 ortasına kadar Tertip ve İcra Komitesi'ne gönderilmesi gerekmektedir. (Merkez Bankası, cari hesap No. 2046 Galata-İstanbul).

IV. SEYAHAT VE İSTANBUL'DAKİ İKAMET ŞARTLARI :

Kongre üyelerine Türkiye Devlet Denizyolları ile Demiryolları Genel Müdürlüğü gerek yurd içi ve yurt dışı hatlarında 50% miktarında bir tenzilât yapmaya karar vermiş bulunmaktadır. Bu duruma göre gerek batı Avrupa'dan ve gerek güney-doğu Akdeniz'den gelecek olan üyeler Türk vaporlarında bu tenzilâtтан istifade edebileceklerdir.

İstanbul'daki ikamet ve işe şartlarına dair Nisan 1951 sonunda yayımlanacak olan ikinci sirkülerde tafsilâthi bilgi verilecektir.

V. TÜRKİYE İÇİNDEKİ GEZİLER :

Kongrenin kapanışından sonra arzu edenler için inceleme gezileri yapılacaktır :

1. Eski Şark ve Eski Anadolu seksiyonları için : Orta Anadolu gezisi. Ankara'ya kadar trenle ondan sonra ise otobüs ile yapılacak olan bu gezinin istikamet seyri şöyledir : Ankara-Yerköy-Yozgat-Alacahöyük-Boğazköy-Boğazhyan-Kayseri-Kültepe-Kayseri-Neveşehir-Göreme-Arapsun-Hacıbektaş-Kırşehir-Ankara.

2. Türk Tarihi ve İslâm devri mütehasısları için : İstanbul-Ankara-Kayseri-Niğde-Konya-Akşehir-Afyonkarahisar-Manisa-Bahkesir-Bursa-İstanbul.

3. Bizans-İslâm ve Hıristiyan Şark seksiyonu üyeleri için : İzmir, Bergama ve Efez'e bir gezi tertip edilecektir.

4. Arzu edenler olduğu takdirde Eski Anadolu, Eski Şark, Semitistik ve Ahd-ı Atık seksiyonu üyeleri için Karatepe'ye kadar ayrı bir gezi hazırlanabilecektir.

Gezilerin kaç malolacağı ve ne surette yapılacağı hakkında yine ikinci sirkülerde bilgi verilecektir.

VI. SERGİLER :

a) Anadolu'da : Kayseri, Niğde, Konya, Afyonkarahisar, Manisa, Bursa'daki binlerce nâdir yazmalarla sanat eserlerinin teşhiri için hazırlıklara girilmiştir.

b) Ankara'da: Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara Etnoğrafya Müzesinde, Türk etnoğrafyasına ait bir sergi hazırlanacaktır. Ayrıca bir de folklor gecesi tertip edilecektir. Bundan başka yine Müzeler Genel Müdürlüğü ve Türk Tarih Kurumu Kültepe eserlerinden mürekkep diğer bir sergi tertibini de düşünmektedir.

c) İstanbul'da : İstanbul'da ihzar edilecek sergilerden bir kaç şunlardır :

- 1- Eski Türk sanatı sergisi,
- 2- Meskûkât sergisi,
- 3- Devlet Arşivinden seçme tarihî vesikalar sergisi,
- 4- Kongrenin toplanacağı Üniversite binalarında şarkiyât kitapları sergisi (Bu sergiye yerli ve yabancı tâbi ve kitapçılar iştirak edecektir).
- 5- Temsiller meyânında : Karagöz ve ortaoyunu müsameresi ve millî Türk musikisi.

XXIInd INTERNATIONAL CONGRESS OF ORIENTALISTS

According to the decision of the XXIst International Congress of Orientalists in Paris (23-31 July 1948), the XXIInd Congress was to take place in Istanbul 1951. The Turkish delegates who were present at the Congress in Paris warmly approved of this decision. The Ministry of Public Instruction invited the University of Istanbul to convoke the Congress, with the cooperation of the University of Ankara and the Turkish Historical and Linguistic Societies.

The Congress will be held under the patronage of the President of the Turkish Republic on the premises of the Faculties of Law and Economics of the University of Istanbul, from September 15th to 22nd.

I. COMMITTEES OF THE CONGRESS :

A Committee of Patronage has been set up consisting of : the Prime Minister of the Turkish Republic, the Minister of Foreign Affairs, the Minister of Public Instruction, the Rectors of the University and the Technical University of Istanbul, the Rector of the University of Ankara, the Mayor and "Vali,, of Istanbul.

In addition an Honorary Committee and a National Advisory Board have been elected, the latter with a view to its later incorporation in an Organizing Committee on a broader basis, as a part of the International Advisory Committee which will be elected at the Congress itself.

The Rector of the University of Istanbul has invited representatives from the University of Ankara and from the Turkish Historical and Linguistic Societies, and has set up an Organizing Committee (October 1950) under the chairmanship of Prof. Dr. Zeki Velidi Togan.

The subcommittees for accomodation, exhibitions, excursions and scientific questions have been attached to the Organizing Committee.

II. ACTIVITIES OF THE CONGRESS :

At the Congress in Paris no instructions were issued and no desires expressed, concerning the tasks of the XXIInd Congress. After several discussions with Turkish scholars and foreign Orientalists, the Organizing Committee arrived at the conclusion that the Congress in Istanbul should be organized on a rather larger scale than the preceding ones, since Istanbul forms a most important point of contact between the Christian Occident and the Moslem Orient, Europe and Asia, and is the scientific and cultural centre of the Turkish State. The following sections will be represented at the Congress : 1. *Ancient Orient*, 2. *Ancient Anatolia*, 3. *Semitic Studies*, 4. *Islamic Studies*, 5. *East Asia* (China, Japan, Indonesia), 6. *Central Asia*, 7. *Turcology*, 8. *Indology*, 9. *Iranian Studies*, 10. *Christian Orient*, 11. *Old Testament*, 12. *African Studies*, 13. *Egyptology*, 14. *Byzantino-Islamic Studies*, 15. *Islamic Art* (As the Congress is to take place in a centre which contains the most outstanding Turco-Islamic works of art, the Organizing Committee determined on the addition of this section).

Owing to the large number of contributions, the sections will be divided into subsections. For such separate fields as Philology, Ethnography, Archaeology, Prehistory, History it will be necessary to form subsections without overlapping. For example in case of need the section "Ancient Orient,, would comprise as subsections "Ancient Oriental Archaeology", "Ancient Oriental Philology"; the section "Islamic Studies,, the subsections : "Moslem Religion", "The Law and Sociology of the Islamic States", "Common Aspects of political, cultural and economic History in Islamic countries", as well as "The Historical Geography of Islamic Countries". In accordance with suggestions received, the "Turcology,, section has been given the title "Section of Turcology and Ural-Altai Languages"; this section, besides comprising "Turkish dialectology" and "Turkish History" may have a separate branch for "Ural-Altai Languages". In the section "Islamic Art" such subjects as "Turkish, Moslem - Indian, Arabian or General Islamic Arts and Music" will be divided into subsections if this appears necessary. It is planned to avoid overlapping among various sections, and there will be joint sessions of the kindred sections on common subjects.

III. MEMBERSHIP :

For the members of the Congress the participation fee is 15 T. L. ; accompanying persons are charged 10 T. L. each. This sum should be sent in by the middle of July 1951 but if a member is prevented from doing so, he may still pay his fee in Turkish currency on his arrival, at the Registrar's office.

IV. TRAVELLING CONDITIONS AND ACCOMODATION IN ISTANBUL :

Members coming from Europe can make use of Turkish boats from Marseilles, Genoa and Naples, those coming from the East can board Turkish boats in Alexandria and Beyrouth, at a reduction of 50 % on the usual fares.

In Turkey the members will profit from a 50 % reduction on trains as well as on boats. All members from abroad should apply to Cook Wagons-Lits Company.

The Organizing Committee has fixed three grades of accomodation in Istanbul. Details will be given in the second circular which will be published by the end of April 1951.

V. EXCURSIONS :

After the close of the Congress, the following excursions will be arranged :

1. For specialists of the sections "Ancient Orient,, and "Ancient Anatolia,,: Ankara - Yerköy - Yozgat - Alacahöyük - Boğazköy - Boğazhyan - Kayseri - Kültepe - Kayseri - Nevşehir - Göreme - Arapsun - Hacı Bektaş - Kırşehir - Ankara.

2. For specialists of "Turkish History,, and "Islamic Studies,, : Ankara-Kayseri-Niğde-Konya-Akşehir-Afyonkarahisar-Manisa-Bahkesir-Bursa-Istanbul.

3. For specialists of the sections "Byzantino-Islamic Studies,, and "Christian Orient,, a journey to Pergamon and Ephesus will be organized with İzmir as centre.

4. If the number of scholars interested is sufficient, an excursion to the excavations of Karatepe (Cilicia) will be organized. In the second circular details of these journeys will be given.

VI. EXHIBITIONS AND PERFORMANCES :

The following exhibitions and performances will be organized for the members of the Congress :

From the hundreds of thousands of books stored in the public and private libraries of Istanbul, Ankara, Kayseri, Niğde, Konya, Afyonkarahisar, Manisa and Bursa, rare works and works of art will be selected and exhibited ; special committees of experts are already busy with this task. In Istanbul an art Exhibition will be organized showing the Old Turkish art traditions reflected in the Turkish painting and Cartoons of today, the process of evolution of the old Turkish Music and the phases of development of Turkish decorative art. In this connection old musical instruments, notes and manuscripts concerning the history of music, figures of the old and new *Karagöz* will be shown. There will be performances of the Turkish National Music, of *Karagöz* and *Orta Oyunu*.

In another exhibition rare coins, of exceptional interest and importance to numismatists, and valuable historical documents from the Turkish State Archives will be shown.

In the buildings of the University where the Congress will take place a book-exhibition will be organized, to which western and eastern publishers as well as the Turkish Ministry of Education, the Universities, the Turkish Historical and Linguistical Societies, the Geographical and Folklore Societies and other institutions will contribute. A group of Istanbul booksellers will exhibit old Turkish works published in Arabic characters.

In Ankara the Ethnographical Museum will organize an exhibition of works concerning Turkish Ethnography, folklore and folkloristic performances of different regions of Anatolia. At the same time there will be an exhibition of Cappadocian tablets, tablet envelopes, small finds etc. from Kültepe (Kaneş) organized by the General Direction of Museums and Antiquities and by the Turkish Historical Society.

U. BAHADIR ALKIM

T A B L E D E S M A T I E R E S

	Sayfa
Articles, Etudes :	
AFETİNAN : Les Commandants doivent être supérieurs à leurs subordonnés et plus instruits qu'eux	507
Rapports :	
ALKIM U. BAHADIR : La troisième campagne de fouilles à Karatepe	515
————— : Karatepe : third campaign	542
Bibliographie :	
BAYUR, HİKMET : Au sujet du nom de Sultan İletmiş	567
————— : Au sujet du nom de Harizmsah Alâü'd-din "Tekiş,,	589
ERZİ, ADNAN SADIK : Sur les Bibliothèques turques : Notes et Documents	595
Informations :	
ALKIM, U. BAHADIR : La quatrième campagne de fouilles de Karatepe	649
————— : Karatepe : fourth campaign	655
BOSSERT, Prof. Dr. H. Th. : Sur les recherches archéologiques de Karataş (Rapport préliminaire)	661
————— : Vorbericht über die Untersuchung von Karataş	664
————— : Un voyage scientifique en Anatolie centrale (Rapport préliminaire)	667
————— : Vorbericht über eine wissenschaftliche Reise in Zentralanatolien	672
ALKIM U, BAHADIR : La cinquième campagne de fouilles de Karatepe	677
————— : The fifth season's work at Karatepe	680
MANSEL, Prof. Dr. ARİF MÜFİD : Rapport succinct sur les fouilles de Side	683
ALKIM, U. BAHADIR : Le XXI ^e Congrès international des Orientalistes	687
————— : XXII nd International Congress of Orientalists	690

P L A N C H E S

- LV — LX — AFETİNAN
 LXI — XCIV — U. B. ALKIM
 XCV — CII — Y. H. BAYUR
 CIII — CVI — A. S. ERZİ
 CVII — U. B. ALKIM

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XIV

No. 56

Octobre 1950

ANKARA—IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 9 5